

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**FÂDİL SÂLİH ES-SÂMERRÂÎ'NİN BELÂGATÜ'L-KELİME FÎ'T-
TA'BÎRİ'L-KUR'ÂNÎ ADLI ESERİ**

Yüksek Lisans Tezi

HARUN TANIR

AMASYA
Şubat – 2025

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**FÂDİL SÂLİH ES-SÂMERRÂÎ'NİN BELÂGATÜ'L-KELİME FÎ'T-
TA'BÎRİ'L-KUR'ÂNÎ ADLI ESERİ**

Hazırlayan
Harun TANIR

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Galip GÜLER

AMASYA – 2025

TEZ ONAY SAYFASI

Harun TANIR tarafından hazırlanan “FÂDİL SALİH ES-SÂMERRÂÎ’NİN *BELÂGATÜ’L-KELİME FÎ’T-TA’BÎRÎ’L-KUR’ÂNÎ* ADLI ESERİ” başlıklı çalışma aşağıdaki jüri tarafından 27/01/2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oyçokluğu ile Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri

İmza

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Galip GÜLER

.....

Üye : Doç. Dr. Murat POLAT

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Hasan Selim KIROĞLU

.....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. .../.../.....

.....

Doç. Dr. Hadi BELGE

Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN SAYFASI

Tezimin içerdiki yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden başka bir bilim kuruluşuna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi; tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin ortaya çıkması durumunda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

25/02/2025
Harun Tanır

ÖZET

FÂDİL SÂLİH ES-SÂMERRÂÎ'NİN BELÂGATÜ'L-KELİME FÎ'T-TA'BİRİ'L-KUR'ÂNÎ ADLI ESERİ

Harun TANIR

Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Şubat/2025

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Galip GÜLER

Kur'ân-ı Kerîm'in doğru anlaşılması için birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada, çağdaş dilbilimci ve tefsir âlimi Fâdıl Salih es-Sâmerrâî'nin *Belâgatü'l-kelime fî't-ta'bîrî'l-Kur'ânî* adlı eseri temel alınarak, Kur'ân'daki belirli kelimeler arasındaki lafız farklılıkları tahlil edilmiştir. Araştırma, Sâmerî'nin eserinde “zikir, hazif ve ibdâl” başlıkları altında ele alınan kelimelerle sınırlandırılmıştır. Çalışmanın temel amacı, Sâmerî'nin bu kelime farklılıklarını inceleme yöntemlerini analiz etmek ve Kur'ân belâgatına yönelik katkılarını ortaya koymaktır. Araştırma sürecinde, belâgat teorileri çerçevesinde Sâmerî'nin değerlendirmeleri ele alınmış, farklı perspektiflerden yorumlanarak karşılaştırmalı bir analiz yapılmıştır. Çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde, Fâdıl Salih es-Sâmerrâî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri anlatılmış; ikinci bölümde ise, belirlenen kelime grupları Sâmerî'nin yöntemleri doğrultusunda incelenerek müellifin yaklaşımı değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçları, Sâmerî'nin Kur'ân'daki kelime tercihlerine yalnızca sözlük anlamı düzeyinde değil, bağlamsal kullanım, ses yapısı ve psikolojik etkiler vb. unsurlar çerçevesinde yaklaştığını ortaya koymaktadır. Özellikle zikir, hazif ve ibdâl yöntemleriyle anlam bütünlüğüne sağlanan katkılar tespit edilmiştir. Çalışma, onun dil ve tefsir alanlarına sunduğu katkılar ortaya koyarak, *Belâgatü'l-kelime* eserinin Kur'ân lafızlarının belâgat ve fesâhatini anlamada önemli bir başvuru kaynağı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu araştırma, Sâmerî'nin Kur'ân'daki kelime farklılıklarını açıklamak için geliştirdiği yöntemlerin özgünlüğünü vurgulamakta ve bu analizlerin, klasik tefsir ve dil çalışmalarına önemli katkılar sunduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Sâmerî'nin eserlerinin ülkemizin akademik literatürüne kazandırılması, Arap dili ve belâgat çalışmaları açısından büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Kur'ân-ı Kerîm, lafız-mana ilişkisi, Sâmerî, *Belâgatü'l-kelime*.

ABSTRACT

FÂDİL SALİH AS-SAMARRAI'S WORK TITLED BALAGHATU'L-KALIMAH Fİ'T-TA'BİR AL-QUR'ANI

Harun TANIR

Amasya University, Institute of Social Science

Division of Basic Islamic Sciences, M.A., February/2025

Supervisor: Asst. Prof. Dr. Galip GÜLER

The Many studies have been conducted for the correct understanding of the Holy Qur'an. In this study, based on the work of contemporary linguist and tafsir scholar Fâdil Salih al-Sâmerrâ'î, *Belāgat al-kelima fî al-ta'bîr al-Qur'ânî*, the differences in wording between certain words in the Qur'ân are analyzed. The study is limited to the words discussed under the titles of “dhikr, hazif and ibdāl” in al-Sâmerrâ'î's work. The main purpose of the study is to analyze al-Sâmerrâ'î's methods of analyzing these word differences and to reveal his contributions to Qur'anic eloquence. In the research process, al-Sâmerrâ'î's evaluations are discussed within the framework of the theories of eloquence, and a comparative analysis is made by interpreting them from different perspectives. The study consists of two main parts: In the first part, Fâdil Salih al-Sâmerrâ'î's life, scholarly personality and works are explained; in the second part, the author's approach is evaluated by analyzing the word groups in line with al-Sâmerrâ'î's methods. The results of the study reveal that al-Sâmerrâ'î approaches word choices in the Qur'ân not only at the level of dictionary meaning but also within the framework of contextual usage, sound structure and psychological effects. In particular, the contributions to the integrity of meaning through the methods of dhikr, hazif and ibdāl are identified. By revealing his contributions to the fields of language and tafsir, the study shows that his work *Belāgat al-kelima* is an important source of reference in understanding the eloquence and eloquence of the Qur'anic words. Therefore, this study emphasizes the originality of al-Sâmerrâ'î's methods for explaining word differences in the Qur'ân and reveals that these analyses make important contributions to classical tafsîr and linguistic studies. In this context, the inclusion of al-Sâmerrâ'î's works in the academic literature of our country is of great importance for Arabic language and rhetoric studies.

Keywords: Arabic Language, Qur'an, word-meaning relationship, Sâmarraî, Balaghatu'l-kalimah.

ÖNSÖZ

Kur’ân-ı Kerîm, İslam’ın ilk asırlarından itibaren gerek Müslümanlar gerekse gayrimüslimler tarafından derinlemesine incelenmiş ve çeşitli açılardan araştırmaya tabi tutulmuştur. Bu çalışmalar, farklı hedeflerle yapılmış olsa da birçoğu Kur’an’ın eşsiz dil ve belâgat özelliklerini anlama ve bu özelliklerin ilahî bir mesajı nasıl taşıdığını kavrama gayreti yatmaktadır. Bu bağlamda, Kur’an’da yer alan benzer kelimelerin arasındaki farkların tespit edilmesi, dil âlimlerinin ve müfessirlerin dikkatini çeken önemli bir inceleme sahası olmuştur.

Kur’ân-ı Kerîm, hareke, harf, kelime ve cümle yapısı bakımından son derece muhkem bir kitap olup, bu yönüyle ilim dünyasında hayranlık ve merak uyandırmıştır. Bu özelliği, pek çok âlimi, Kur’an’ı dil, belâgat ve mana açısından detaylı bir şekilde incelemeye sevk etmiştir. Bu âlimlerden biri de Arap dili ve beyânî tefsir sahasında kıymetli eserler kaleme almış olan Fâdıl Salih es-Sâmerrâî’dir. Sâmerrâî, Kur’ân’ın ifadelerin mana boyutuna derinlemesine odaklanarak, kendine özgü bir metot geliştirmiş ve daha çok bu yönüyle öne çıkmıştır.

Sâmerrâî’nin öne çıkan eserlerinden biri olan *Belâgatü’l-kelime fî’t-ta’bîri’l-Kur’ânî*, Kur’ân-ı Kerîm’deki benzer ifadeleri inceleyerek, aralarındaki farklılıkların sebeplerini tespit etmeye yönelik önemli bir çalışmadır. Müellif, bu eserde kelimeler arasındaki belâgat ve mana farklarını derin bir halde analiz ederek, Kur’ân’ın eşsiz dil yapısını ve ifade zenginliğini ortaya koymayı hedeflemiştir.

Bu tez çalışmasında, *Belâgatü’l-kelime* eserinin ilk üç konusunu teşkil eden hazif, zikir ve ibdâl başlıkları ele alınmıştır. Araştırmanın temel amacı, Sâmerrâî’nin bu eserde kullandığı metodolojiyi tahlil ederek ortaya koymaktır. Bu çerçevede, müellifin kelime farklılıklarına dair açıklamaları incelenmiş, bu açıklamalarda kullandığı yöntem ve teknikler analiz edilerek değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın, Kur’ân’ın belâgatine yönelik anlayışın derinleşmesine ve Sâmerrâî’nin metodolojisinin ilim dünyasına daha çok tanıtılmasına vesile olması temenni edilmektedir.

Kıymetli bilgi ve tecrübeleriyle çalışmama yön veren değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Galip GÜLER’e teşekkürü bir vazife addediyorum. Ayrıca, bu süreçte manevi desteğini hiç eksik etmeyen babam Hayrullah Tanır’a ve aileme minnettarım. Bu çalışmayı, aziz ve merhume annem Nuriye Tanır’a ithaf ediyorum.

Harun TANIR

01/01/2025

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN SAYFASI	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR DİZİNİ.....	vii
I. BÖLÜM.....	1
1. GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu.....	1
2. Araştırmanın Kapsamı	1
3. Araştırmanın Amacı ve Önemi	2
II. BÖLÜM	4
2. SÂMERRÂÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ.....	4
2.1. Sâmerrâî'nin Hayatı.....	4
2.2. Sâmerrâî'nin İlmî Kişiliği.....	5
2.3. Sâmerrâî'nin Eserleri.....	7
2.3.1. Kur'an'la Alakalı Eserleri.....	7
2.3.1.1. Lemesât Beyâniyye Fî Nusûs Mine't-Tenzîl	8
2.3.1.2. Es'ile Beyâniyye Fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm	8
2.3.1.3. et-Ta'bîru'l-Kur'ânî	9
2.3.1.4. 'Alâ Tarîki't-Tefsîri'l-Beyânî	10
2.3.1.5. et-Tenâsüb Beyne's-Suver Fî'l-Müftetehi Ve'l-Havâtîm.....	10
2.3.1.6. Kablesât Mine'l-Beyânî'l-Kur'ânî.....	10
2.3.1.7. Min Esrâri'l-Beyânî'l-Kur'ânî.....	11
2.3.1.8. Belâgatü'l-Kelime Fî't-Ta'bîri'l-Kur'ânî	11
2.3.1.9. Murâ'âtü'l-Makâm Fî't-Ta'bîri'l-Kur'ânî	11
2.3.1.10. Esrârü'l-Beyân Fî't-Ta'bîri'l-Kur'ânî.....	12
2.3.2. Arapça ile Alakalı Eserleri.....	12
2.3.2.1. el-Cümletü'l-Arabiyye Telîfuhâ ve Aksâmühâ	12
2.3.2.2. el-Cümletü'l-Arabiyye ve'l-Ma'nâ.....	12

2.3.2.3. Me‘âni’n-Nahv.....	13
2.3.2.4. Tahkîkât Nahviyye.....	13
2.3.2.5. İbn Cinnî en-Nahvî	14
2.3.2.6. ed-Dirâsetü’n-Nahviyye ve’l-Lüğaviyye ‘İnde’z-Zemahşerî	14
2.3.2.7. Ebu’l-Berekât İbnu’l-Enbârî ve Dirâsâtühü’n-Nahviyye	15
2.3.2.8. Meâni’l-Ebniye Fi’l-Arabiyye	15
2.3.3. İtikatla Alakalı Eserleri	16
2.3.3.1. Nidâu’r-Rûh	17
2.3.3.2. Nubuvvetu Muhammed Mine’ş-Şekki İle’l-Yakîn.....	17
III. BÖLÜM.....	19
3. BELÂGATÜ’L-KELİME FÎ’T-TA‘BİRİ’L-KUR’ÂNÎ İSİMLİ ESER	19
3.1. Kitabın Yazılış Sebebi ve Konuların İşleniş Tarzı	19
3.2. Kitabın Baskıları.....	22
3.3. Eserde İncelenen Kelime Durumları	24
3.3.1. Zikir ve Hazif.....	24
3.3.1.1. Fiiller.....	25
3.3.1.1.1. Sülâsî Mücerred Fiiller	25
3.3.1.1.2. Sülâsî Mezîd Fiiller.....	32
3.3.1.1.2.1. Rubâî Fiiller	32
3.3.1.1.2.2. Humâsî Fiiller	34
3.3.1.1.2.3. Sûdâsî Mezîd.....	47
3.3.1.2. İsimler	50
3.3.2. İbdâl	55
3.3.2.1. Fiiller.....	56
3.3.2.1.1. Sülâsî Mücerred Fiiller	56
3.3.2.1.2. Sülâsî Mezîd Fiiller.....	57
3.3.2.1.2.1. Rubâî Fiiller	58
3.3.2.1.2.2. Humâsî Fiiller	60
3.3.2.2. İsimler	70
3.3.2.2.1. Câmîd İsimler	71
3.3.2.2.2. Müştak İsimler	76
SONUÇ.....	81
KAYNAKÇA.....	84
ÖZ GEÇMİŞ.....	89

KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar	Açıklama
a.s.	Aleyhisselam
b.	Bin
bk.	Bakınız
c.c.	Celle celâluhû
ed.	Editör
H.z.	Hazreti
nşr.	Neşreden
ö.	Ölüm tarihi
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
s.a.v.	Sallallahu aleyhi vesellem
thk.	Tahkik eden
ts.	Tarihsiz
vd.	Ve diğerleri
y.y.	Yayınevi yok

I. BÖLÜM

1. GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı kelimelerin farklı âyetlerde değişik lafızlarla ifade edilmesi, belâgat ve mana açısından dikkat çekici bir husus olarak ilmî çalışmaların merkezinde yer almıştır. Kur'ân, fesahat ve belâgat yönünden eşsiz bir kitap olup, ondaki her bir kelimenin, harfin ve lafzın altında derin bir hikmetin bulunduğu akliselim kimselerce kabul edilmektedir. Aynı ya da benzer kelimelerin farklı sûre ve âyetlerde farklı şekillerde kullanılmasının ardında yatan sebeplerin izahı, Kur'ân'ın anlam ve belâgat yönüyle ele alınması gereken önemli bir araştırma alanı oluşturmıştır.

Bu konuyla ilgili olarak pek çok âlim farklı zamanlarda çalışmalar yapmış ve Kur'ân'daki lafız farklılıklarını çeşitli belâgat ölçütlerine göre incelemiştir. Bu âlimlerden biri de çağdaş dilbilimci ve tefsir âlimi Fâdıl Salih es-Sâmerrâî'dir. Sâmerî, Kur'ân'ın kelime tercihlerini ve dilsel kullanım örüntülerini detaylı bir şekilde analiz etmiş, bu farklılıkların anlamsal ve belâgî boyutlarını kendisine has bir usulle ortaya koymuştur. Özellikle *Belâgatü'l-kelime fî't-ta'bîri'l-Kur'ânî* adlı eserinde, zikir, hazif ve ibdâl gibi başlıklar altında Kur'ân'daki kelimelerin niçin farklı lafızlarla ifade edildiğini inceleyerek, bu farklılıkların ardındaki belâgî ve anlam bilimiyle ilişkili özellikleri açıklamıştır.

Bu çalışma, Sâmerî'nin *Belâgatü'l-kelime* eserinin “zikir, hazif ve ibdâl” başlıklarında ele alınan kelimeler üzerinden, müellifin lafız farklılıklarına yönelik bakış açısını ve kullandığı yöntemleri incelemektedir. Ayrıca, bu kelimelerin sözlük anlamları ve farklı bağlamlarda nasıl yorumlandığı da değerlendirilmiştir. Böylece Sâmerî'nin kelimelere yaklaşımı, analiz edilip incelemelerle ele alınmıştır. Bu da hem Sâmerî'nin metodolojisini anlamaya hem de Kur'ân lafızlarının belâgat ve mana yönünden inceliklerini ortaya koymaya katkı sağlamayı hedeflemektedir.

2. Araştırmanın Kapsamı

Bu çalışma, Sâmerî'nin *Belâgatü'l-kelime* eserindeki “zikir, hazif ve ibdâl” başlıklarına odaklanarak, onun lafız farklılıklarına yönelik yaklaşımını ve kullandığı yöntemleri incelemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda, eserindeki seçili kelimeler üzerinden yapılan analizler hem kelimelerin bağlamsal kullanım farklılıklarını hem de Kur'ân belâgatının

dilbilimsel özelliklerini anlamaya katkı sağlamaktadır.

Araştırmanın konusunu sınırlandırmak adına, Sâmerî'nin *Belâgatü'l-kelime* eserinde ele aldığı sekiz temel başlıktan yalnızca “zikir, hazif ve ibdâl” başlıkları altındaki kelimeler incelemeye tabi tutulmuştur. Bu anlamda, Kur'ân kelimelerinin farklı âyetlerde niçin farklı formlarda kullanıldığına dair tespitler detaylı bir şekilde ele alınıp, Sâmerî'nin metodolojisi ortaya konmuştur. Ayrıca, bu kelimelerin sözlük anlamları ve farklı bağlamlarda nasıl yorumlandığı da çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra, araştırma sırasında Sâmerî'nin görüşleri, incelenen konulara ilişkin farklı âlimlerin yaklaşımlarıyla mukayesesi yapılmış ve bu farklılıklar, ilgili izahlarla desteklenmiştir. Ancak çalışmanın temel çerçevesi, Sâmerî'nin *Belâgatü'l-kelime* eserine özgü yaklaşımını ve kullandığı yöntemleri anlamak ve açıklamak üzerinedir. Dolayısıyla, diğer âlimlerin görüşleri yalnızca bir mukayese zemini sağlamak amacıyla ele alınmışsa da asıl vurgu Sâmerî'nin bu eserine dair metodolojisi üzerinde olmuştur.

3. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın temel amacı, Sâmerî'nin *Belâgatü'l-kelime* eserindeki metodolojiyi ve Kur'ân'daki kelime farklılıklarına dair yaklaşımını incelemektir. Bu inceleme, Sâmerî'nin kelime tercihlerini hangi bağlamsal ve anlamsal gerekçelerle açıkladığını ortaya koyarak, onun Kur'ân belâgatına getirdiği katkıları belirlemeyi hedeflemektedir.

Bunun yanı sıra, Sâmerî'nin eserlerinin özellikle ülkemizdeki akademik camiada daha fazla tanınmasını sağlamak da çalışmanın ikincil hedeflerinden biridir. Mevcut literatüre bakıldığında, Sâmerî'nin biyografisi ve ilmî mirası üzerine yeterince detaylı bilginin bulunmadığı görülmüştür. Bu nedenle, onun eserlerinin özellikle *Belâgatü'l-Kelime* kitabına odaklanarak ele alınması, ülkemizdeki akademik literatüre değerli bir katkı sağlayacaktır.

Bu bağlamda, Sâmerî'nin eserleri üzerine yapılmış bazı çalışmalara rastlanmıştır. Bunlar arasında şunlar bulunmaktadır:

- *el-Cuhûdu't-Tefsiriyye li'd-Doktor Fâdıl es-Sâmerî* / Abdulkuddus Rahman el-Erkî
- *Menhecu'd-Doktor Fâdıl es-Sâmerî fi't-Tefsir* / Mustafa Temimî
- *ed-Dirâsetu'l-Beyânîyye 'inde Doktor Fâdıl Salih es-Sâmerî* / Elyezîd Bel'amş
- *Beyânî Tefsir Metodu -Fâdıl es-Sâmerî Örneği-* / İzzet Marangozoğlu
- *Münâsebet İlm Açısından Sâmerî'nin Lemesât Adlı Eseri* / Nurullah Özdanış
- *Sâmerî'nin Tartışmalı Nahiv Meselelerine İlişkin Görüşleri -Meâni'n-Nahv 1-2.*

Cilt Özelinde- / İshak Durmuş

- *Fadıl Salih es-Sâmerrâî'de Cümle ve Kalıplarda Anlam Bilgisi / Enes Subaşı*
- *Fadıl Salih es-Sâmerrâî ve Me'âni'n-nahv Eserinde Merfûat'a İlişkin Farkındalık Oluşturan Görüşleri / Davud Yıldız*

Sonuç olarak, bu çalışma, Kur'ân kelimelerinin belâgat ve mana açısından inceliklerini anlamaya yönelik detaylı bir analiz sunarak, Sâmerrâî'nin metodolojisini akademik bir zeminde ele almayı amaçlamaktadır. Böylece onun ilmî mirasının daha geniş bir çevrede tanınmasına katkı sağlaması ümit edilmektedir.

II. BÖLÜM

2. SÂMERRÂÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

2.1. Sâmerrâî'nin Hayatı

Çağdaş bir ilim ehli olan Fâdıl Salih es-Sâmerrâî hakkında bu çalışmanın yapıldığı zaman itibariyle az sayıda akademik araştırmaya rastlandığını belirtmek gerekir. Bunun muhtemel bir sebebi kendisinin halen hayatta olmasıdır. Tespit edildiği kadarıyla Sâmerrâî hakkında kısaca anlatım yapan bazı yazılı kaynak dışında daha çok kendisiyle yapılan ve internet ortamında yayınlanan röportajlar üzerinden bilgi elde edilmektedir. Hakkında yapılan çalışmaların hemen hepsinde bu yöntemle bilgiye ulaşıldığı görülmektedir. Bu sebeple çalışmada hayatı ve eserleriyle ilgili daha çok internetteki programlardan yararlanılmıştır.¹ Tam olarak ismi Fâdıl b. Salih b. Mehdî b. Halil'dir. Irak'taki büyük ailelerden biri olan el-Bedrî aşiretine nispetle kendisi için el-Bedrî² ve nesebi Hz. Hüseyin'e dayandığından dolayı da el-Hüseyinî denilmektedir.³ Sâmerrâî'nin künyesi oğlu Muhammed b. Fâdıl'a nispetle Ebu Muhammed şeklindedir.⁴

Sâmerrâî, 1933 senesinde Irak'ın Sâmerrâ şehrinde doğmuştur. Buraya nispetle Sâmerrâî diye bilinmektedir. Sâmerrâî ailesi, ekonomik açıdan orta halli olsa da Irak'ın büyük ve meşhur ailelerdendir. Yine Irak'ta dinî ve ilmî anlamada da öne çıkan bir ailedir.⁵

Sâmerrâî henüz beş yaşındayken babası onu, Kur'an-ı Kerim eğitimi için Sâmerrâ'daki Hasan Paşa Camii'nde görev yapan Molla Kaddûrî⁶ adında bir zâtın uhdesine vermiştir. Keskin bir zekâyâ sahip olan Sâmerrâî, bu eğitimini çok kısa bir süre zarfında tamamlamayı başarmıştır.⁷ Bu özelliğinden dolayı hocasının özel ilgisine mazhar olmuştur.⁸

Fâdıl Salih es-Sâmerrâî, ilkökul, ortaokul ve liseyi Sâmerrâ şehrinde okumuştur. Ardından öğretmenliğe hazırlık programı için Bağdat'a geçmiştir. Buradan da 1953 yılında

¹ Bu çalışma sırasında Sâmerrâî'ye ve oğlu Dr. Muhammed'e farklı yollarla ulaşmaya çalışılsa da görüşme imkânı bulunamamıştır. Çünkü edinilen bilgilere göre Sâmerrâî eski ev telefonu dışında herhangi bir iletişim aracını kullanmamaktadır ve onun ev telefonu numarasına da yine ulaşıl原因amamıştır.

² Behçet Abdülgafûr el-Hudeysî, *el-Kasîdetü'l-İslâmiyye ve şu'arâuhe'l-mu'âsirûn fî'l-Irak*, (BAE: y.y., 1423/2002), 299; Fâdıl Salih Sâmerrâî, "Ulemâ Mubdi'ûn" (Görüşmecî: Câsim el-Mutavva', Video Kaydı, Görüşme 14 Mart 2010).

³ Fâdıl Salih Sâmerrâî, "Fâdıl es-Sâmerrâî" (Görüşmecî: Ali el-Irakî, Video Kaydı, Görüşme 4 Haziran 2024).

⁴ Hudeysî, *el-Kasîdetü'l-İslâmiyye*, 299.

⁵ Hudeysî, *el-Kasîdetü'l-İslâmiyye*, 299.

⁶ Fâdıl Salih Sâmerrâî, "Eb'âd Ma'rifiyye" (Görüşmecî: Resul Hızır ez-Zebûn, Video Kaydı, Görüşme 3 Aralık 2022). Tarafımızca yapılan araştırmada Sâmerrâî'nin Kur'an-ı Kerim eğitimi aldığı hocası Molla Kaddûrî hakkında herhangi bir bilgiye ulaşıl原因amamıştır.

⁷ Hudeysî, *el-Kasîdetü'l-İslâmiyye*, 299.

⁸ Sâmerrâî, "Eb'âd Ma'rifiyye" (Görüşme 3 Aralık 2022).

mezun olmuş ve aynı yıl göreve başlamıştır. Sâmerrâî tüm bu aşamaları üstün başarıyla tamamlamıştır. 1960 senesinde Eğitim Fakültesi Arap Dili Bölümünden mezun olarak üniversiteyi bitirmiştir. Ardından lisede öğretmenlik yapmaya devam etmiştir.

Irak'ta yüksek lisans ve doktora bölümleri açılınca Arap dili alanında *İbn Cinnî en-Nahvî* (Bir nahiv âlimi olarak İbn Cinnî) isimli çalışmasıyla yüksek lisans yapmıştır. Aynı yıl Bağdat Üniversitesinde Arap dili bölümünde öğretim görevlisi olarak göreve başlamıştır. Sâmerrâî, doktorasını yine Arap dili alanında ve Kahire'de bulunan Ayn Şems Üniversitesi'nde *ed-Dirâsetü'n-nahviyye ve'l-lügaviyye 'inde'z-Zemahşerî* (Zemahşerî'nin nahiv ve lügat incelemeleri) adlı çalışmasıyla tamamlamıştır. Ardından Irak'a geri dönmüş ve Dirâsâtü'l-İslâmiyye el-Mesâiyye Fakültesine dekan olmuştur.⁹

Fâdıl Sâmerrâî, 1979 yılında Arap dili alanında dersler vermek için Kuveyt'e gitmiş ancak 1983 yılında tekrar Bağdat'a geri dönmüştür. Burada Arap dili ile ilgili çalışmalar yapan bazı kurumlarda üye ve uzman olarak görev yapmıştır. Sâmerrâî Bağdat Üniversitesinde 40 yılı aşkın bir süre zarfında Arap dili alanında ders verdikten sonra 1998 yılında emekliliğe ayrılmıştır. Sonraki süreçlerde Ac mân Üniversitesi'nde ardından da Şârikâ Üniversitesi'nde nahiv ve Kur'an tabiri dersleri vermiştir.¹⁰ Sâmerrâî bu çalışmanın yapıldığı zaman itibariyle ders vermese de Bağdat'taki evinde okuma ve araştırmalarına devam etmektedir.¹¹

2.2. Sâmerrâî'nin İlmî Kişiliği

Fâdıl Salih Sâmerrâî, nahiv, lugat, tefsir ve Kur'an müfredatı gibi alanlarda son derece yetkin bir şahsiyettir. Yazılı ve sözlü olarak yaptığı ilmi çalışmaları bunu göstermektedir. Sâmerrâî'nin bu çalışmaları, onun İslâm dünyasında ciddi bir tanınırlığa sahip olmasını sağlamıştır.

Sâmerrâî'nin Arap dili alanında da yine ciddi bir araştırmacı ve âlim olduğu net olarak ifade edilebilir.¹² Kendisinin de ifade ettiği kadarıyla Arap diline karşı duyduğu derin sevgisi daha küçük yaşlarından itibaren başlamıştır.¹³ Bu da onu Arap dili üzerinde mühim çalışmalar yapmaya sevk etmiştir. Hatta sarf, nahiv vb. alanlarda kendisinden önce yapılan çalışmaları tamamlayıcı mahiyetinde kitaplar ortaya koymuştur. Özellikle de kelime ve tabirlerin manaları çerçevesinde şekillenen araştırmaları, bunun en büyük delilidir. Sâmerrâî ilmi şahsiyetini

⁹ Hudeysî, *el-Kasîdetü'l-İslâmiyye*, 299-300.

¹⁰ Hudeysî, *el-Kasîdetü'l-İslâmiyye*, 299-300; Sâmerrâî, "Eb'âd Ma'rifiyye" (Görüşme 3 Aralık 2022).

¹¹ Fâdıl Salih Sâmerrâî, "Fâdıl es-Sâmerrâî" (Görüşmecî: Ali el-İrakî, Video Kaydı, Görüşme 4 Haziran 2024).

¹² Hamîd el-Matba'î, *Mevsû'tü a'lâmi'l-Irak fi'l-karni'l-ışrîn*, (Bağdat: Dâru's-Şuûni's-Sekâfe, 1416/1995), 1/157.

¹³ Sâmerrâî, "Eb'âd Ma'rifiyye" (Görüşme 3 Aralık 2022); Sâmerrâî, "Ulemâ Mubdi'ûn" (Görüşme: Görüşme 14 Mart 2010).

gençliğinin başlarından itibaren oluşturmaya başlamıştır. Zira henüz üniversite öğrenci iken kitaplarını telif etmeye başlamıştır.¹⁴

Ciddi bir şairlik yetisine de sahip olan Sâmerrâî'nin bu yönü aslında pek bilinmez. Hatta kendisine yakın insanların bile farkında olmadıkları söylenmektedir. Fakat *el-Kasîdetü'l-İslâmiyye* adlı eserde bazı şiirleri nakledilmiş ardından da çok sayıda şiirinin bulunduğu ifade edilmiştir. Yine bu eserde Sâmerrâî'nin bu yönüyle pek bilinmek istemediği de kaydedilmiştir.¹⁵ Bu çalışma sırasında yapılan araştırmaya göre Sâmerrâî'nin şiirlerini yazdığı müstakil bir esere rastlanmamıştır.

Kitap olarak yirmi kadar eseri kaleme alan Sâmerrâî ilim çevrelerinde, kitaplarındaki incelik ve dakiklikle de adından söz ettirmektedir. Sâmerrâî'nin çalışmalarında hassas davrandığını söylemek mümkündür. *Me'âni'n-nahv* gibi en mühim çalışması veya çalışmalarından biri sayılacak olan eserinin yazım aşamasını, yaklaşık on yıl sürdürmesi onun bu vasfını net olarak gösterir.¹⁶

Sâmerrâî Kur'an tefsirindeki beyânî düşüncenin ilk adımını atan âlim değilse de özellikle de günümüzde bu alanı ihya eden en mühim ilmî şahsiyetlerden biri olduğu rahatlıkla söylenebilir. Kur'an'daki kelime, âyet ve sûrelere farklı açılardan bakarak yaptığı tahliller ve bu hususlarda yazdığı eserleri, bunu göstermektedir.

Sâmerrâî yaptığı çalışmalarla ciddi bir tanınırlığa ulaşmıştır. Bu da kitaplarının ve yaptığı televizyon programlarının çok kişi tarafından takip edilmesine olanak sağlamıştır. Sâmerrâî için bu durum mühim bir takdir ve kabul vesilesi olmuştur. Örneğin, Kur'an ile ilgili yaptığı çalışmalarından dolayı farklı ödüllere layık görülmüştür. Bunlardan bir tanesi Suudi Kralı Abdullah b. Abdulaziz tarafından verilen "En İyi Kur'an Tefsiri Ödülü"dür.¹⁷

Sâmerrâî gençlik yıllarında çevresinde bir ateizm yönelişine şahit olmuş ve ifade ettiği kadarıyla kendisi de bundan etkilenmiştir. Hatta bu durum, onu uykudan dahi alıkoyan bir tefekkür haline getirmiştir. Özellikle de lisenin son yılından başlayarak Allah Teâlâ'nın varlığı, ahiret günü ve Hz. Peygamberin (s.a.v) davasında doğru oluşu gibi inanç meselelerinde ciddi bir şüphe durumuna girmiştir. Ardından Allah'tan yardım dileyerek yabancı kaynaklar da dâhil olmak üzere pek çok farklı kitaptan yararlanıp bu mesele üzerinde okuma ve araştırma yapmaya başlamıştır.¹⁸

Fâdıl Sâmerrâî bu süreçte kendisini en çok etkileyen ve iman üzere sabit kalmasını

¹⁴ Hudeysî, *el-Kasîdetü'l-İslâmiyye*, 301-302.

¹⁵ Hudeysî, *el-Kasîdetü'l-İslâmiyye*, 302.

¹⁶ Sâmerrâî, "Fâdıl es-Sâmerrâî" (Görüşme 4 Haziran 2024).

¹⁷ Sâmerrâî, "Fâdıl es-Sâmerrâî" (Görüşme 4 Haziran 2024).

¹⁸ Sâmerrâî, "Eb'âd Ma'rifiyye" (Görüşme 3 Aralık 2022).

sağlayan bir hadiseden söz etmektedir. Müellif iman konularıyla alakalı bu hadisenin yanı sıra başka bazı hususlardan da etkilediğini söylemektedir. Kur'an'ın derin belâgatı bu hususların başlarında gelir.¹⁹

Sâmerrâî bir defasında Mekke'de Kâbe'nin örtüsüne sarılarak "Allah'ım sen kapıları açan ve her şeyi hakkıyla bilensin, bana kitabının kapılarını aç" diye dua ettiğini aktarmaktadır.²⁰ Yukarıda anlatıldığı gibi Sâmerrâî'nin hayatı boyunca Kur'an'a ilişkin birçok eser telif etmesi, Kur'an'a ilişkin televizyon programları vb. çalışmalarda bulunması ve bu gibi hususlarda akla ilk gelen isimlerden olması, bu duanın bir eseri olarak görülebilir.

Fâdıl Salih Sâmerrâî'nin ulaşabildiğimiz kısıtlı biyografisini aktaran kaynaklar, kitap ve çalışmalarıyla elde ettiği tanınırlık ve derin ilmine rağmen son derece mütevazı ve muhterem bir kişiliğe sahip olduğunu ifade etmektedir.²¹ Bağdat'taki evinde bir ilim damarı olarak hala okumaya ve araştırmaya devam eden Sâmerrâî, bu çalışmanın yapıldığı sıralarda 90 küsur yaşlarındadır.

2.3. Sâmerrâî'nin Eserleri

Sâmerrâî kitap olarak toplamda yirmi eser yazmıştır. Bunlardan on tanesi Kur'an'ı Kerîm'le, sekiz tanesi Arapça ile ilgiliyken iki eseri de inanç konularını işlemektedir. Burada Sâmerrâî'nin çalışmalarını, Kur'an'la alakalı eserler ardından Arapça ile alakalı eserler ve sonrasında da itikatla ilgili eserler şeklinde üç başlıkta tanıtmak uygun olacaktır.

2.3.1. Kur'an'la Alakalı Eserleri

Sâmerrâî Kur'an ile ilgili on eser kaleme almıştır. Onun, bu eserlerinin genel anlamda aynı bakış açısına veya yakın ekseninde kitaplar oldukları söylenebilir. Çünkü bu kitaplar -genel olarak- Kur'an'ı dilbilimsel ve anlam açılarından analiz edip sahip olduğu mevcut metin durumu hakkında tahliller yapmaktadır. Genel muhteva itibariyle bu kitaplar, Kur'an'ı Kerîm'in belâgatına, dilsel ifadesine ve anlamın derinliklerine odaklanmaktadır. Sâmerrâî bu eserlerinde Kur'an'ın lafız ve mana dengesi üzerine yaptığı incelemeler sonucunda ulaştığı

¹⁹ Sâmerrâî, bunu da yine araştırma yaparken bir kitaptan okuduğunu vurgulamaktadır. Bu hadisede denizde yaşayan bir haşereden söz eden Sâmerrâî, haşerenin yumurtlayarak çoğaldığını ancak yumurtalarını muhafaza etmek için de kendisinden çıkan bir madde ile yumurtalarına bir koruyucu duvar yaptığını ifade etmektedir. Anne haşere bu işinden sonra ölüyor. Daha sonra yumurtalarından yavru haşereler çıkıyor. Fakat bu yavru haşereler büyüyüp çoğalmak istediği vakit anne haşerenin yaptığı işin aynısını yaparlar. Burada Sâmerrâî'yi derinden etkileyip düşünmesine vesile olan nokta yavru haşerelerin anneleri olmadan bu işi bilip uygulamalarıdır. Çünkü anneleri olmadan yumurtalarından çıkıyorlar ardından da anne olarak ölüyorlar. Sâmerrâî, "Eb'âd Ma'rifiyye" (Görüşme 3 Aralık 2022).

²⁰ Sâmerrâî, "Fâdıl es-Sâmerrâî" (Görüşme 4 Haziran 2024).

²¹ Hudeysî, *el-Kasîdetü'l-İslâmiyye*, 302.

tespitler, onun benzersiz bir metin oluşunu, anlatım gücünün ne kadar derin ve özel olduğunu ortaya koymaktadır. Yine bu çalışmalarında âyet ve sûrelerin siyak-sibak bağlamlarının birbirine nasıl bağlı olduğunu inceleyerek, metin içeriğinin ne denli muhkem olduğunu izâh etmiştir.

Sâmerrâî, klasik Kur'an tefsiri geleneğinden muhtelif olarak, Kur'an'ın dili ve anlamı üzerinde ayrıntılı analizlerle yeni bakış açıları geliştirmiştir. Onun bu eserleri, Kur'an'ın farklı bir metin oluşunu özellikle de edebî tahlil ve değerlendirmelerle ortaya koyan bir yönelime sahiptir. Bu tür çalışmalar, Kur'an ile ilgili geleneksel yorumların yanı sıra metnin anlamını daha zengin ve çok boyutlu bir şekilde okumaya ve incelemeye yardımcı olmaktadır. Onun Kur'an ile ilgili yazdığı eserleri aşağıdaki çalışmalarıdır:

2.3.1.1. Lemesât Beyâniyye Fî Nusûs Mine't-Tenzîl

Sâmerrâî, bu eserini girişten sonra on dört başlıkta tertip edip içerisinde Kur'an'daki tabir benzerlikleri ile farklılıklarını değerlendirmiştir. Bu hedefle başlangıçta Fâtiha sûresi, ardından Mâide sûresinin bazı âyetleri, devamında da Hz. İbrahim (a.s) ile Hz. Musa'nın (a.s) kıssalarını muhtelif sûrelerden karşılaştırılıp buralardaki tabirlerin incelikleri üzerinde durmuştur. Daha sonra farklı sûrelerden birtakım âyetler ele alıp aynı mercekten incelemiştir. Son olarak da yine bu esaslar üzerine Kıyâmet ile Beled sûreleri çalışmıştır.²²

Sâmerrâî kitabın girişinde, Kur'an lafızlarındaki ihtilaf ve benzerliklere ilişkin kendisine gelen soruları bu eserde cevaplandırıldığını ve bununla beraber farklı âyet ve sûrelerden de eklemeler yaparak *Lemesât*'ı yazdığını ifade etmektedir.²³ Kitap Dâru Ammâr Yayınevi tarafından 2003'te 288 sayfa halinde yayımlanmıştır.

2.3.1.2. Es'ile Beyâniyye Fî'l-Kur'âni'l-Kerîm

Kitabın girişinde yapılan izahlara göre bu eser, Sâmerrâî'nin Şârîka'da bir televizyonda yayınlanan *Lemesât* programı üzerinden sorulan ve orada cevap verme fırsatı bulamadığı yahut mesaj-mektup yoluyla gelen soruları aktarıp cevaplandığı eseridir.²⁴

Program dolayısıyla Sâmerrâî'ye gelen o sorulara bakıldığında yine hepsinin Kur'an'ın kelime tabirlerindeki farklılıklarıyla ilgili olduğu görülür. Sâmerrâî kitabın giriş kısmında bu eserde televizyon programı veya mesajlarla gelen 200 soruyu cevaplandıracağını ifade edip

²² Fâdıl Salih Sâmerrâî, *Lemesât beyâniyye fî nusûs mine't-tenzîl*, (Ammân: Dâru Ammâr, 1423/2003), 288.

²³ Sâmerrâî, *Lemesât beyâniyye*, 5-6.

²⁴ Fâdıl Sâmerrâî, *Es'ile beyâniyye fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1434/2013), 5-6.

ardından soru ve cevap şeklindeki bir metotla kitabını yazmaya başlamıştır.²⁵ Anlaşıldığı kadarıyla Sâmerî, soruların okuyucu tarafından net anlaşılması adına çoğunlukla ilgili âyeti sorudan önce aktarmıştır. Bununla soru bağlamını da okuyucunun zihinde canlı kalmasını sağlamıştır. Yine giriş kısmında hakkında soru sorulan âyetleri genel mahiyette Kur'an tertibine göre sıraladığını da vurgulamış fakat uygun görülmesi durumunda buna riayet etmediğini de kaydetmiştir.²⁶ Sâmerî'nin bu kitabı Dâru İbn Kesîr Yayınevi tarafından birincisi 315, ikincisi de 154 sayfa halinde iki ciltte basmıştır.

2.3.1.3. et-Ta'birü'l-Kur'ânî

Sâmerî, bu eserinde Kur'an'daki lafız tercihlerini ve kelime tabirlerini inceleyip analiz etmiş ve bu kitabını giriş bölümünden sonra on bir başlıkta tertip etmiştir.²⁷ Eserin giriş kısmında yapılan açıklamalara göre Sâmerî'nin Kur'an ile ilgili kaleme aldığı ilk çalışması bu eseri olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü o, henüz Kur'an-ı Kerim'i derinlemesine mütâlaa etmeden önce, insanların ona karşı sergiledikleri tutumların ve benimsedikleri görüşlerin delilden ziyade duygusal bağ ve saygının bir sonucu olarak oluştuğunu düşünmekte idi. Hatta Kur'an mevcut lafız ve tertipler dışında bir hal üzere gelmiş olsaydı insanların bu husustaki yaklaşımlarının değişmeyeceğini, her hâlükârda onun, olağanüstü bir metin olduğunu düşünecek ve buna inanacaklarını savunmaktaydı. Ancak kendisinin ifade ettiği gibi; Kur'an ile hemhal olmaya başlayıp onun derinliğine, belâgatına ve farklı üslubuna dair kitaplar okuduktan sonra önceleri mübalağa olarak nitelediği Kur'an hakkındaki düşünceleri, doğru bulup savunmaya başlamıştır. Kur'an'ın insana ait bir kelam olamayacağını, ondaki her kelimenin ve harfin hatta harekenin bir hikmet gereği irade edildiğini söylemiştir. Sonrasında Kur'an'ın bazı âyet ve sûrelerini bu yönüyle incelemiş olduğu bu kitabını yazmıştır.²⁸

Kur'an'ı bu gibi yönleriyle ele alan çok sayıda ulema bulunmaktadır. Ancak Sâmerî'nin *Belâgatü'l-kelime*'de de ifade ettiği üzere; Kur'an'ın lafızlarındaki derin belâgat vurgularının ve lafız tercihlerinin altında yatan incelikleri onun çalıştığı gibi müstakil bir kitapta ve belli başlıklar altında ele alan başka bir yazar bulunmamaktadır. Nitekim onu, bu alanda çalışmalar yapmaya sevk eden unsurlardan biri de budur. Sâmerî'nin söz edilen bu üslubu, aynı alandaki diğer kitaplarında da görülmektedir.²⁹ Dâru İbn Kesîr Yayınevi, Sâmerî'nin *et-Ta'birü'l-Kur'ânî* adlı bu eserini, 416 sayfa halinde basmıştır.

²⁵ Sâmerî, *Es'ile beyâniyye*, 5.

²⁶ Sâmerî, *Es'ile beyâniyye*, 5.

²⁷ Fâdıl Salih Sâmerî, *et-Ta'birü'l-Kur'ânî*, (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1439/2018), 415-416.

²⁸ Sâmerî, *et-Ta'birü'l-Kur'ânî*, 7-9.

²⁹ Fâdıl Salih Sâmerî, *Belâgatü'l-kelime fi't-ta'birü'l-Kur'ânî*, (Ammân: Dâru Ammâr, 1434/2013), 8.

2.3.1.4. ‘Alâ Tarîki’t-Tefsîri’l-Beyânî

Sâmerrâî’nin Kur’an’ın bazı âyet ve sûrelerini beyânî tefsir açısından analiz edip açıkladığı bu eseri en hacimli çalışmaları arasındadır. Çünkü ‘*Alâ tarîki’t-tefsîri’l-beyânî* kitabı Dâru İbn Kesîr Yayınevi tarafından dört cilt olarak basılmıştır.

Bu kitabın ilk cildinde girişin ardından Kur’an’la ilgili iki konu işlenmiştir. Bunlardan sonra sırasıyla Felak, Nâs, İhlas, Kevser, Kureyş, Duha, Leyl, İnsan, Saf ve Hadîd sûrelerinin beyânî tefsiri yapılmıştır. Bu da 445 sayfaya tekabül etmiştir.

Sâmerrâî, bu kitabının, *et-Ta’bîrû’l-Kur’ânî* eserinin bir devamı mahiyetinde olduğunu giriş kısmında ifade etmiştir. Sâmerrâî burada zikrettiği iki başlıktan birincisinde beyânî tefsir üslubunun mahiyeti ve şartları çerçevesinde açıklamalar yapmıştır. İkinci başlıkta ise Kur’an tabiri ve lafız tercihleriyle benzerlik ile farklılık durumlarıyla alakalı oluşabilecek muhtemel bir şüpheyi cevaplandırmak istemiş ve bu konuda izâhlar yapmıştır.³⁰

Kitabın ikinci cildinde Yasin ve Lokman sûrelerinin beyânî açıdan tefsiri yapılmış ve bununla beraber bu iki sûre ile alakalı muhtelif bilgilere değinilmiş ve bu cilt toplamda 535 sayfa tutmuştur.³¹ Eserin üçüncü cildinde Hûd sûresi önceki ciltlerde ele alınan sûreler gibi incelenerek tefsiri yapılmıştır ve bu da 393 sayfa tutmuştur.³² ‘*Alâ tarîki’t-tefsîri’l-beyânî* kitabının 281 sayfalık dördüncü cildinde de Enbiya sûresinin beyânî açıdan tefsiri yapılmıştır.³³

2.3.1.5. et-Tenâsüb Beyne’s-Suver Fî’l-Müftetehi Ve’l-Havâtîm

Kitap iki kısımdan oluşmaktadır. Bunlardan birincisi sûrelerin başlangıç ile bitişleri arasındaki uyum ve bütünselliği inceleyip aktarmaktadır. İkincisi ise sûrelerin bitişleriyle sonraki sûrelerin başlangıçları arasındaki bütünlüğü ve düzeni incelemektedir.³⁴ Bu eserde, kitap olarak Kur’an’ı Kerîm’in, bir bütün olduğu, hatta baştan sonra her bölümünün tıpkı bir sûre gibi olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Bu kitabı Dâru İbn Kesîr Yayınevi 205 sayfada basmıştır.

2.3.1.6. Kabesât Mine’l-Beyânî’l-Kur’ânî

Yazar *Kabesât mine’l-beyânî’l-Kur’ânî* eserini, sekiz bölümde telif etmiştir. İlk yedi bölümde bazı sûrelerin birtakım âyetlerini ve bazı kısa sûrelerin de tamamını ele alıp beyânî

³⁰ Fâdıl Salih Sâmerrâî, ‘*Alâ tarîki’t-tefsîri’l-beyânî*, (Beirut: Dâru İbn Kesîr, 1438/2017), 5-6.

³¹ Sâmerrâî, ‘*Alâ tarîki’t-tefsîr*, 2/528-535.

³² Sâmerrâî, ‘*Alâ tarîki’t-tefsîr*, 3/393.

³³ Sâmerrâî, ‘*Alâ tarîki’t-tefsîr*, 4/281.

³⁴ Fâdıl Salih Sâmerrâî, *et-Tenâsüb beyne’s-suver fî’l-müftetehi ve’l-havâtîm*, (Beirut: Dâru İbn Kesîr, 1437/2016), 203-205.

bir usulde incelemiştir. Son başlığı da Kur'an'la alakalı bu minvaldeki soruları cevaplandırmaya ayırmıştır.³⁵ Sâmerrâî'nin *Kabesât mine'l-beyâni'l-Kur'ânî* adlı eseri Dâru İbn Kesîr Yayınevi tarafından 295 sayfada yayımlanmıştır.

2.3.1.7. Min Esrâri'l-Beyâni'l-Kur'ânî

Sâmerrâî'nin bu eseri de yine Kur'an'daki sözcükleri beyânî açıdan inceleyip sonuç olarak vardığı derin edebî vurguları ortaya koyduğu bir çalışmasıdır. Onun *et-Ta'bîru'l-Kur'ânî* adlı kitabında yaptığı okuma ve araştırmaların sonucunda Kur'an'ın insanüstü bir metin olduğu düşüncesini benimsediği aktarılmıştır. Müellifin bu düşüncesinin *Min esrâri'l-beyâni'l-Kur'ânî* adlı çalışmasında bu anlamdaki fikir ve düşüncelerinin daha da pekiştiği kitabın giriş kısmından anlaşılmaktadır.³⁶

Eser giriş kısmından sonra dokuz başlıkta tasnif edilmiştir. Konu itibariyle de Kur'an'da eş anlamlı gibi görünen ancak ince farklılıklara sahip olan mastar, sıfat, fiil ve isim gibi sözcükler incelenerek farklılıklarına değinilmiştir. Sonrasında te'kit, zikir-hazif, takdim-ta'hir ve teşâbuh-tehâlüf başlıkları altında Kur'an'daki bazı ifadeler üzerine konuşulmuş ardından da Kur'an'daki fasıla olgusu etüt edilmiştir. Devamında bazı âyet ile birtakım sûrelerin yazarın önceki kitaplarında olduğu gibi beyânî açıdan tefsiri yapılmıştır.³⁷ Dâru İbn Kesîr'in yayımladığı nüshaya göre bu kitap 366 sayfaya tekabül etmiştir.

2.3.1.8. Belâgatü'l-Kelime Fî't-Ta'bîri'l-Kur'ânî

Sâmerrâî'nin *Belâgatü'l-keleme fî't-ta'bîri'l-Kur'ânî* eseri, bu 1.3.1.8. çalışmanın konu edindiği kitabıdır. Kitapla ilgili detaylı bilgi, çalışmanın ikinci bölümünde aktarılmıştır.

2.3.1.9. Murâ'âtü'l-Makâm Fî't-Ta'bîri'l-Kur'ânî

Kitap, Kur'an'daki tabirlerin bulundukları yere uyumunu incelemektedir. Sâmerrâî, Kur'an'daki bu durumun hazif-zikir, takdim-ta'hir, âyet ile sûrelerin bitiş ve başlangıçları gibi tüm ibarelerinde mevcut olduğunu ancak bu eserinde belli örnekleri ele alacağını giriş bölümünde ifade etmiştir. Müellif çalışmasını girişten sonradan iki ana başlıkta düzenlemiştir.³⁸ *Murâ'âtü'l-makâm fî't-ta'bîri'l-Kur'ânî* adlı bu eser Dâru İbn Kesir tarafından 200 sayfada yayımlanmıştır.

³⁵ Fâdıl Salih Sâmerrâî, *Kabesât mine'l-beyâni'l-Kur'ânî*, (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1434/2013), 295.

³⁶ Fâdıl Salih Sâmerrâî, *Min esrâri'l-beyâni'l-Kur'ânî*, (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1440/2019), 5-6.

³⁷ Sâmerrâî, *Min esrâri'l-beyân*, 364-365.

³⁸ Fâdıl Salih Sâmerrâî, *Murâ'âtü'l-makâm fî't-ta'bîri'l-Kur'ânî*, (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1440/2019), 5-6.

2.3.1.10. Esrârü'l-Beyân Fi't-Ta'bîrî'l-Kur'ânî

Sâmerrâî'nin bu çalışması, 2002 yılında Dubai Uluslararası Kur'an-ı Kerîm Ödülü programında yaptığı bir sunumdan oluşmaktadır. Sâmerrâî'nin bu sunumunu Kur'an ile alakalı yaptığı çalışmalarının çok kısa bir özeti mahiyetinde olduğu söylenebilir. Çünkü bu eserinde Kur'an'ın beyânî inceliklerini diğer kitaplarında bulunan birtakım farklı örnekler üzerinden aktarmıştır.³⁹ 78 sayfa kadar olan bu kitabın yayımlanmış bir baskısına ulaşılmamıştır. Ancak internette word halinde bulunmaktadır.⁴⁰

2.3.2. Arapça ile Alakalı Eserleri

Sâmerrâî Arap dili ile alakalı sekiz eser kaleme almıştır. Bu eserlerin ikisi onun tez çalışmalarıdır. Aşağıda da değinileceği gibi *İbn Cinnî en-Nahvî* eseri onun yüksek lisans ve *ed-Dirâsetü'n-nahviyye ve'l-lügaviyye 'inde'z-Zemahşerî* kitabı da doktora tezleridir. Müellifin eserlerinin bir kısmı, Arap dilinin gramer disiplinindeki konuları kapsamlı ve ayrıntılı bir şekilde ele alan kitaplardır. Diğer eserleri de Arap dilindeki belirli konulara odaklanmış çalışmalardır. Bu alandaki eserleri aşağıda tanıtılanlardır:

2.3.2.1. el-Cümletü'l-Arabiyye Telîfuhâ ve Aksâmühâ

Sâmerrâî bu eserin, Arap dilinde cümle olgusunu işlediği iki kitabından biri olduğunu belirtmektedir.⁴¹ Kitap iki ana bölümde yazılmıştır. Birinci bölümde cümlenin temelini oluşturan kelime, kelam ve lafız gibi birtakım terimler, isnat ve çeşitleri, cümlenin oluşumu, cümlede hazif ile zikir işlemi ve Arap dilinde cümleye ilişkin bazı hususlar ele alınıp anlatılmıştır. İkinci bölümde ise ismiyye, fiiliyye, zarfıyye gibi cümle çeşitleri işlenmiş ardından da cümlenin manayla bağlantısı ve buna göre oluşan durumlar incelenmiştir.⁴² Bu eser Dâru'l-Fikr tarafından 225 sayfa halinde yayımlanmıştır.

2.3.2.2. el-Cümletü'l-Arabiyye ve'l-Ma'nâ

Sâmerrâî'nin bu eseri, bir önceki kitabı gibi cümlenin Arap dilindeki hüküm ve durumlarına ilişkin yaptığı bir çalışmasıdır. Sâmerrâî, kitabın girişinde Arapça'nın, geniş ifade alanında ve mana oluşturma noktasında i'câza varan bir konuma sahip olduğunu

³⁹ Fâdıl Salih Sâmerrâî, *Esrârü'l-beyân fi't-ta'bîrî'l-Kur'ânî*.

⁴⁰ <https://elibrary.medi.u.edu.my/books/SDL1341.pdf> [Erişim, 17.09.2024].

⁴¹ Fâdıl Salih Sâmerrâî, *el-Cümletü'l-Arabiyye telîfuhâ ve aksâmühâ*, (Amman: Dâru'l-Fikr, 1422/2007), 7.

⁴² Sâmerrâî, *el-Cümletü'l-Arabiyye*, 5-6.

vurgulamaktadır. Ardından Arapçanın sahip olduğu bu derinliğin bir kısmını cümle ve mana ilişkisi bağlamında açıklamayı hedeflediği için bu eseri yazdığını söylemektedir.⁴³ Sâmerî'nin bu eserini, Arapçada cümlelerin delalet ettiği anlamlar, cümle halleri, farklı anlam taşıyabilen cümleler, manaca çelişkili cümleler, manaların farklı cümlelerle aktarılması, cümle içinde manada mübalağa yapılması gibi Arap dilinde cümleye ilişkin bulunan muhtelif başlıklarda hazırlamıştır.⁴⁴ Dâru İbn Hazm'ın 308 sayfa bastığı bu eser, 23 başlıkta tertip edilmiştir.

2.3.2.3. Me'âni'n-Nahv

Sâmerî'nin bu eseri, Arapça'ya ve dolayısıyla Kur'an'a hizmet noktasında en çok önem arz eden çalışmalarından biridir. Öte yandan *Me'âni'n-nahv* Sâmerî'nin kaleme aldığı en hacimli kitap olması ve -ifade ettiği üzere- on yılı bulan bir yazım sürecinden geçmesi bakımından ehemmiyet taşıyan bir kitap olmasının yanı sıra onun bilgilerinin, birikimlerinin ve kendine özgü fikir ile eleştirilerinin büyük bir kısmını aktarmaktadır. Sâmerî'nin bu eserinde de yine Kur'an'a ilişkin yazdığı eserlerindeki lafız-mana bağlantısına yaptığı vurgular dikkat çekmektedir. Hatta kitabın girişinde nahiv ilminin daha çok i'râb yönüyle ele alındığını ve bu nokta üzerinde durulduğunu fakat nahvin, zarurî olarak mana zemininde de işlenmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁴⁵

Sâmerî bu eserinde ifade ettiği gibi nahiv ilminde lafız ve tabirlerin, daha çok i'râb bakımından ele alındığını ancak mana açısından -kapsamlı ve müstakil çalışmalarda- incelenmediğini aksine nahiv ilminin bu yönüyle ihmal edildiğini düşünmektedir. Arapça'daki lafız ve tabirlerdeki ihtilafların, manalardaki inceliklerinden ileri geldiğini düşünen Sâmerî, bu durumun izâhı için *Me'âni'n-nahv* adlı bu eserini kaleme aldığı anlaşılmaktadır.⁴⁶ Sâmerî'nin bu kitabı Dâru'l-Fikr Yayınevi tarafından dört cilt olarak yayımlanmıştır.

2.3.2.4. Tahkîkât Nahviyye

Çağdaş dilcilerden biri olan İbrahim Sâmerî gibi bazı çağdaş araştırmacılar, nahiv ilmindeki birtakım konuları, yeni bir bakış açısıyla ele alarak bu konuların karar kıldığı hüküm ve bilgiler üzerinden nahiv ulemâsını eleştirmektedirler. Onlar, bu konularda kadîm nahiv ulemâsının vardıkları neticelerin isabetsiz olduğunu düşünerek argümanlar sunup bu düşüncelerini tesis etmeye çalışmışlardır. Fâdıl Salih Sâmerî ise *Tahkîkât nahviyye* adlı

⁴³ Fâdıl Salih Sâmerî, *el-Cümletü'l-Arabiyye ve'l-ma'nâ*, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1421/2000), 5.

⁴⁴ Sâmerî, *el-Cümletü'l-Arabiyye ve'l-ma'nâ*, 307-308.

⁴⁵ Fâdıl Salih Sâmerî, *Me'âni'n-nahv*, (Amman: Dâru'l-Fikr, 1420/2000), 7-8.

⁴⁶ Sâmerî, *Me'âni'n-nahv*, 8.

eserinde eleştirilerde bulunan çağdaş nahiv bilginlerinin ve kadîm nahiv ulemâsının söz konusu konulara ilişkin görüş ve delillerini kendisine özgü bir mercekten inceleyip tahlillerde bulunmuştur.⁴⁷

Sâmerrâî bu eserini girişten sonra altı başlıkta tasnif etmiştir. Müellifin nahiv ilmindeki konulara ilişkin modern görüşleri tenkit etmek için kaleme aldığı bu kitabında zikrettiği bazı başlıklar şöyledir: Fâil ve nâibu'l-fâil, zamirler, tam ve nâkıs fiiller, fâilin fiilden önce gelmesi.⁴⁸ Müellifin *Tahkîkât nahviyye* adlı eseri Dâru'l-Fikr'in nüshasına göre 112 sayfaya tekabül etmektedir.

2.3.2.5. İbn Cinnî en-Nahvî

Bu eser, Sâmerrâî'nin yüksek lisans tezidir. Müellif bu çalışmasını bir giriş, sekiz konu ve bir hâtime şeklinde düzenlemiştir. Eserinin girişinde henüz küçük yaşlarında nahiv ilmine ve İbn Cinnî'ye karşı derin bir sevgi ve bağ hissettiği ifade etmektedir. Yine İbn Cinnî'nin kitaplarını okurken yaptığı değerlendirme ve tahlillerin kendisini ne kadar çok etkilediğini ve bununla beraber ona karşı olan sevgisinin ne denli arttığını da kaydetmektedir. Sâmerrâî, İbn Cinnî'nin nahiv ilmi alanındaki bilgilerinin kitaplarında dağınık halde bulunduğunu söylerken bunların bir eserde derlenmesi gerektiğini düşünerek böyle bir çalışma yapmak istemiştir.⁴⁹

Sâmerrâî bu eserini, İbn Cinnî'nin hayatı, ders aldığı ve etkilendiği hocaları, ilmi yönü, nahiv ilmi ve usulündeki çalışmaları, kitaplarındaki metodu, nahiv ve inançtaki mezhepsel düşüncesi, cumhura muhalif görüşleri, kelimeler ile usulü fıkıh ilimlerinin nahiv ilmine etkileri gibi başlıklarda tertip etmiştir.⁵⁰ Yazar bu eserinin girişinde çalışmasını 1963'te kaleme aldığını ifade etmiştir. Bu kitap⁵¹ Dâru'n-Nezâr tarafından 370 sayfa halinde basılmıştır.

2.3.2.6. ed-Dirâsetü'n-Nahviyye ve'l-Lügaviyye 'İnde'z-Zemahşerî

Bu eser Sâmerrâî'nin doktora tezidir ve savunma sürecinden sonra ek bir girişle basıma hazırlamıştır. Kitabın girişinde neden nahivle ilgili bir konu tercih ettiğine değinen Sâmerrâî, bunu henüz küçük yaşlarından itibaren nahiv ilmine karşı duyduğu derin sevgiye bağlamaktadır. *Keşşâf* ve *Mufasssal* gibi kitapları kaleme alan Zemahşerî'nin de kendisinde yine büyük bir yere sahip olduğunu söyleyen Sâmerrâî, bu sebeple onunla ilgili bir çalışma yapmak

⁴⁷ Fâdıl Salih Sâmerrâî, *Tahkîkât nahviyye*, (Amman: Dâru'l-Fikr, 1421/2001), 5-6.

⁴⁸ Sâmerrâî, *Tahkîkât nahviyye*, 111.

⁴⁹ Fâdıl Salih Sâmerrâî, *İbn Cinnî en-Nahavî*, (Bağdat: Dâru'n-Nezâr, 1389/1969), 6.

⁵⁰ Sâmerrâî, *İbn Cinnî en-Nahavî*, 7-8.

⁵¹ Sâmerrâî, *İbn Cinnî en-Nahavî*, 9.

istediğini belirtmiştir.⁵²

ed-Dirâsetü'n-nahviyye ve'l-lügaviyye 'inde'z-Zemahşerî çalışması, çok yönlü bir eser olduğu söylenebilir. Çünkü Sâmerrâî, Zemahşerî'nin kitaplarındaki nahiv ve lügavî tetkiklerini incelerken nahiv, lügat, nahiv ilmi tarihi, itikadi ve otobiyografi gibi konulara da girmektedir. Nitekim kitabın Zemahşerî'nin nahiv istidlaline karşı tutumu, itikadi düşüncenin onun çalışmalarındaki etkileri ve hayatı ile ilmi kişiliği gibi başlıklar da bunu göstermektedir.⁵³

Sâmerrâî'nin Bağdat'ta Dâru'n-Nezâr/Matbatu'l-İrşad tarafından 420 sayfa halinde basılan bu çalışması, bir giriş, sekiz ana başlık ve bir sonuçta tasnif edilmiştir.

2.3.2.7. Ebu'l-Berekât İbnu'l-Enbârî ve Dirâsâtühü'n-Nahviyye

Kitabın giriş bölümünde ifade edildiği gibi aslında *Ebu'l-Berekât İbnu'l-Enbârî ve dirâsâtühü'n-nahviyye*, Sâmerrâî'nin doktora tezi olarak yazmaya başladığı ancak bir süre sonra -gayrı ihtiyari bir şekilde- konu değişikliğine giderek yazmayı ertelediği bir eserdir. Sâmerrâî, bu çalışmasında yaşadığı dönemden biyografisine, ilmi kişiliğinden eserlerine, ders aldığı hocalarından öğrencilerine kadar İbn Enbârî'yi anlatmış ardından onun nahiv ilmine ilişkin eserlerini, bu alandaki görüş ve düşüncelerini açıklayarak değerlendirme ve eleştirilerde bulunmuştur.⁵⁴ Sâmerrâî bu eserinde İbn Enbârî'nin eserlerinden özellikle *el-İnsâf fî mesâilî'l-hilâf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn* ve *el-Beyân fî garîbi'l-Kur'an* kitaplarını daha geniş bir çerçevede inceleyerek tahlillerini kaydetmiştir.⁵⁵ Müellifin bir giriş, beş bölüm ve bir hâtimede tertip ettiği bu çalışması, Bağdat'ta bulunan Dâru'r-Risale tarafından 1975'te 334 sayfada yayımlanmıştır.⁵⁶

2.3.2.8. Meâni'l-Ebniye Fi'l-Arabiyye

Sâmerrâî, bu çalışmasında sarf ilminde işlenen kelime sîgalarını lafız-mana ilişkisi çerçevesinde incelemiştir. Kitabında, mastar, zaman-mekân isimleri, ism-i fâil, ism-i meful, mübalağa ve sıfat-ı müşebbehe gibi sîgaları mana bazlı bir zeminde ele alarak bu kalıplardaki kelimelerin farklılıkları ve dolayısıyla sahip oldukları belâgat değerleri üzerinde durmuştur.

Sâmerrâî sarf ilminde bu sîgaların daha çok çekim ve kıyas yönleriyle işlenerek şekilsel bir anlatımın bulunduğunu eserinin giriş kısmında ifade etmiştir. Yine ilim ehlinin bu sîgaların

⁵² Fâdıl Salih Sâmerrâî, *ed-Dirâsetü'n-nahviyye ve'l-lügaviyye 'inde'z-Zemahşerî*, (Bağdat: Dâru'n-Nezâr, 1390/1971), 3-4.

⁵³ Sâmerrâî, *ed-Dirâsetü'n-nahviyye*, 414.

⁵⁴ Fâdıl Sâmerrâî, *Ebu'l-Berekât b. Enbârî ve dirâsâtühü'n-nahviyye*, (Bağdat: Dâru'r-Risale, 1395/1975), 2-3.

⁵⁵ Sâmerrâî, *Ebu'l-Berekât b. Enbârî*, 51.

⁵⁶ Sâmerrâî, *Ebu'l-Berekât b. Enbârî*, 329-332.

manalarına gerektiği kadar değinmediklerini aksine pek az bir bölümünü açıkladıklarını bununla beraber yaptıkları bu açıklamaların da genelde kesin neticelere binaen değil de öznel değerlendirmeler temelinde olduğunu söylemektedir.⁵⁷ Zikredilen sîgaların manalarına bakılarak yapılacak olan ilmî çalışmaların son derece mühim olduğunu ve bu anlamda ciddi bir ihmalin olduğunu da belirten Sâmerrâî, bu sîgaları manalarına göre incelemek için *Meâni 'l-ebniye fi 'l-Arabiyye* eserini yazmıştır.⁵⁸ Dâru Ammâr tarafından basılan *Meâni 'l-ebniye fi 'l-Arabiyye* kitabı, girişle beraber toplamda on sekiz başlıkta tertip edilmiş ve bu da 167 sayfaya tekabül etmiştir.⁵⁹

2.3.3. İtikatla Alakalı Eserleri

Sâmerrâî her ne kadar Kur'an ile ilgili eserleri ve dilsel çalışmalarıyla öne çıksa da aslında dinî inanç konularında kaleme aldığı iki mühim eseri onun bu alanda da ciddi bir hâkimiyete sahip olduğunu göstermektedir. Bu eserleri *Nidâu 'r-rûh* ve *Nubüvvetu Muhammed mine 'ş-şekki ile 'l-yakîn* adlı çalışmalarıdır. Bunlardan *Nidâu 'r-rûh* eseri ilk yazdığı kitabıdır.⁶⁰ Sâmerrâî'nin bu iki eserine bakıldığında onun bu alanlarda da yine derin bir ilim ve yetkinliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Sâmerrâî *Nubüvvetu Muhammed* adlı eserinin giriş kısmında daha gençliğinin başlarındaiken öncelikle Allah'a iman ve sonraki bir süreçte de Resûlullah'ın (s.a.v) peygamberliği konularında çok derin bir vehim ve şüphe hali yaşadığını aktarmaktadır. İfade ettiği kadarıyla bu durum nerdeyse onu hayattan kesmiştir. Kendi ifadesiyle gecesini gündüz, gündüzünü gece yapmıştır. Öyle ki kendisine selam verildiğinde bunun farkına bile varmamıştır. Fakat samimi bir azim ve sürekli bir çalışmayla araştırmaya başlamıştır. Ta ki - kendi ifadesiyle- adına "iman günü" dediği bir vakte ve duruma geldiğinde artık yakînî olarak Cenâb-ı Hakk'ın varlığını bilip buna göre iman etmiştir.⁶¹

Allah Teâlâ'ya imandan sonra bu defa Efendimiz'in (s.a.v) peygamberliği noktasında şek ve şüpheye düşen Sâmerrâî, ilk halde yardım edip kurtaran Allah ikinci halde de yardım edecektir temennisiyle yine derin bir çaba ve araştırmaya girmiştir. Tevrat ile İncil'i tekrar tekrar okumuş ve onları Kur'an ile mukayese etmiştir. Kur'an'ın diğer kitaplara göre daha temiz ve Allah ile Resûlü hakkında daha doğru konuştuğunun ve bunun da Hz. Peygamber'in

⁵⁷ Fâdıl Salih Sâmerrâî, *Meâni 'l-ebniye fi 'l-Arabiyye*, (Ammân: Dâru Ammâr, 1428/2007), 5-6.

⁵⁸ Sâmerrâî, *Meâni 'l-ebniye*, 7.

⁵⁹ Sâmerrâî, *Meâni 'l-ebniye*, 163.

⁶⁰ Fâdıl Salih Sâmerrâî, *Nubuvvetu Muhammed mine 'ş-şekki ile 'l-yakîn*, (Ammân: Dâru Ammâr, 1431/2010), 8.

⁶¹ Sâmerrâî, *Nubuvvetu Muhammed*, 6-7.

(s.a.v) risâletinin net olarak delili olduğunun kanısına varmıştır.⁶²

Sâmerrâî gençler başta olmak üzere günümüzdeki birçok insanın bu konularda birtakım şüphelerinin olduğunu düşünerek yaşadığı tecrübeleri başkalarına da aktarmak istemiştir. Yazar bu eseriyle insanların fayda görmesini, kendisiyle benzer durumlar yaşayanlara bir destek sağlamış olmayı hedeflemiştir. Onun bu düşüncesi itikadi alanda yazdığı *Nidâu'r-rûh* ile *Nubuvvetu Muhammed* kitaplarının temelini oluşturmaktadır. Sâmerrâî, ilk olarak Allah'a ve ahirete iman konularını anlatıp delillendirdiği *Nidâu'r-rûh* kitabını ardından *Nubuvvetu Muhammed* eserini kaleme almıştır.⁶³ Sâmerrâî'nin itikadla ilgili bu iki eseri farklı birkaç dile tercüme edilerek aktarılmıştır.⁶⁴

2.3.3.1. Nidâu'r-Rûh

Sâmerrâî, henüz üniversitede öğrenci iken bir arkadaşı ısrarla kendisinden Allah Teâlâ'ya ve ahirete iman konularında sekiz derslik bir yazı yazmasını talep etmiştir. O da talep edilen yazıları yazdıktan sonraki bir süreçte bu yazıları daha da genişletmek istemiştir ve sonuç olarak ortaya *Nidâu'r-rûh* kitabı çıkmıştır.⁶⁵

Nidâu'r-rûh kitabı bir giriş ve iki ana konudan oluşmaktadır. Birinci konuda Allah Teâlâ'nın varlığına dair deliller ve bu hususlara ilişkin birtakım mevzular açıklanmıştır. Bu başlıkta iman, insanın imana duyduğu ihtiyaç, materyalistlerin düşünceleri ile zayıflıkları, duyu organları, akıl, aklî deliller ve mütekellimlerin kullandıkları istidlal yolları gibi başlıklar bulunmaktadır. İkinci konu da ise ahiret gününe iman ve buna bağlı bazı mevzular aktarılmıştır. Burada ruh, harikulade hâdiseler, ruhun varlığı, uhrevî hayat, ölümden sonra diriliş, ruhun ebedî oluşu ve manası gibi başlıklar zikredilmiştir.

Nidâu'r-rûh kitabı Abdülkerim Zeydan'ın önsözü ile 152 sayfa halinde basılmıştır. Kitabın ulaşılan nüshasının üzerinde kitap evi ve yayım yılı bilgileri bulunmamaktadır.⁶⁶

2.3.3.2. Nubuvvetu Muhammed Mine's-Şekki İle'l-Yakîn

Sâmerrâî, Hz. Muhammed'in (s.a.v) peygamberliği noktasında yaşadığı imtihanı ve şüphe halini yaptığı araştırmalar sonucunda atlattıktan sonra başından geçen tecrübeyi *Nubuvvetu Muhammed* adlı bu eseriyle başkalarına aktarmak istemiştir. Sâmerrâî bu eserinde ateistlik, iman, peygamberlik gibi konulardan sonra Efendimiz'in (s.a.v) peygamberliğini

⁶² Sâmerrâî, *Nubuvvetu Muhammed*, 7-8.

⁶³ Sâmerrâî, *Nubuvvetu Muhammed*, 8-9.

⁶⁴ Sâmerrâî, "Fâdıl es-Sâmerrâî" (Görüşme 4 Haziran 2024).

⁶⁵ Fâdıl Salih Sâmerrâî, *Nidâu'r-rûh*, (Bağdat: Mektebü'l-Kudüs: ts.), 8.

⁶⁶ Sâmerrâî, *Nidâu'r-rûh*, 150-151.

ispatlayan delil ve mucizeleri zikrederek istidlalde bulunmuştur. Yine bu konulara bağlı farklı bazı başlıklar altında açıklamalar yapmıştır. *Nubüvvetu Muhammed* kitabının bazı başlıkları şöyledir: Kur'an Allah'ın kitabıdır, Kur'ânî deliller, hadislerde geçen deliller, hadislerin yazılışı, Tevrat ile İncil'in tahrif edilmeleri, kütüğün inlemesi ve Efendimiz'in (s.a.v) gelişini müjdeleyen ehl-i kitap haberleri.⁶⁷ Sâmerrâî'nin bu eseri de yine *Nidâu'r-rûh* gibi Abdülkerim Zeydan'ın önsözüyle yayımlanmıştır. Eserin ulaşılan nüshası, 2010 senesinde Amman'da bulunan Dâru Ammâr tarafından 313 sayfada basılmıştır.

Fâdıl Salih Sâmerrâî ile ilgili yapılan bazı akademik çalışmalarda, oğlu Muhammed Sâmerrâî'ye ait olan *Dirâsetü'l-müteşâbihi'l-lafziyyi min âyi't-tenzîl fî kitâbi milâki't-te'vîl* eseri Sâmerrâî'ye nispet edilmiştir, ancak bu kitap ona ait değildir, oğlunun yüksek lisans tezidir. Yine oğlu Muhammed Sâmerrâî'ye ait olan *en-Nahvu'l-Arabî* ve *es-Sarfu'l-Arabî* kitapları da bazı çalışmalarda Sâmerrâî'ye nispet edilmiştir.

Fâdıl Salih Sâmerrâî ile ilgili yapılan kitap nispeti hatalarından biri de Adem Yaman tarafından hazırlanan “*Fâdıl Salih es-Sâmerrâî'nin en-Nahvu'l-Arabî Ahkâm ve Me'ânî Eserinde Me'âni'n-Nahv Adlı Eserine Atıfta Bulunduğu Nahiv Konularının Mukayeseli İzahı*” adlı bu çalışmada yapılmıştır. Fâdıl Sâmerrâî'nin oğlu Muhammed Sâmerrâî'ye ait olan *en-Nahvu'l-Arabî* adlı eser, bu tez çalışmasında Fâdıl Sâmerrâî'ye nispet edilmiş ve Fâdıl Sâmerrâî'ye ait olan *Me'âni'n-nahv* eseriyle bir mukayeseye tabi tutulmuştur. Bu çalışmanın temelini oluşturan söz konusu bu iki eser, çalışmanın adından itibaren bitimine kadar Fâdıl Sâmerrâî'ye ait olarak değerlendirilmiştir. Fakat kitap oğlu Muhammed'e aittir.

Fâdıl Sâmerrâî ile alakalı çalışmalarda yapılan kitap nispeti hataları, isim benzerliğinden kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Bu hatalara zemin hazırlayan durum ise oğlunun babasıyla aynı konularda çalışmalar yapmasıdır denilebilir.

⁶⁷ Sâmerrâî, *Nubuvvetu Muhammed*, 11-310.

III. BÖLÜM

3. BELÂGATÜ'L-KELİME FÎ'T-TA'BÎRİ'L-KUR'ÂNÎ İSİMLİ ESER

Fâdıl Salih Sâmerrâî'nin *Belâgatü'l-kelime fî't-ta'bîri'l-Kur'ânî* adlı eseri, Kur'ân-ı Kerîm'deki birtakım kelime ve tabirlerin belâgatını inceleyen bir çalışmadır. Bu durum kitapta, kelimelerin sahip oldukları lafız ihtilafları üzerinden yapılmıştır. Müellif bu eserinde, Kur'an'da kullanılan -bazı- ibarelerin özellikle seçilmiş olmalarını, kendisine özgü bir metotla inceleyip detaylı bir şekilde işlemiştir. Sâmerrâî, eserinde ele aldığı Kur'an ifadelerinin metin içerisinde nasıl bir etki oluşturduğunu, bağlam ve makam gereği kelimelerin ifade ettikleri anlam zenginliğini analiz etmiştir.

Böyle bir eser, özellikle Kur'an'ın diline, belâgatına ve anlam derinliğine ilgi duyan kimseler için oldukça önem arz eden bir çalışmadır. Müellifin bu eseri, Kur'an'ı daha iyi anlamak ve bu alanda çalışmalar yapmak isteyen kimseler için incelenebilecek bir kaynak olarak öne çıkar.

3.1. Kitabın Yazılış Sebebi ve Konuların İşleniş Tarzı

Sâmerrâî, Kur'an'daki tabir farkları çerçevesinde Kur'ân-ı Kerim'deki kelimelerle ilgili değerlendirmelerin yetersiz ve müstakil bir kaynakta derlenmemiş olmasından dolayı, *Belâgatü'l-kelime* isimli eserini telif ettiğini belirtmektedir.

Sâmerrâî kitabının önsözünde, *Belâgatü'l-kelime*'de Kur'an'daki birtakım kelimeleri incelediğini ifade etmiştir. Ancak bir kelimenin çok yönlü ele alınabileceğinden dolayı kendince daha mühim gördüğü bir cihetten işleyeceğini söyleyerek bu eseri kaleme almıştır.⁶⁸

Bu çalışmada incelenen kelimelerin pek azı hakkında başka kaynaklarda birtakım açıklamalar bulunmuştur. Bunun dışında Sâmerrâî'nin de söylediği gibi ilim ehli kimseler bu mevzuların mühim bir kısmına işaret etmemiştir.⁶⁹ Çalışma sırasında kaynaklarda veya internette yazılı ya da görsel bazı bulgulara; *Belâgatü'l-kelime*'deki bilgilerle benzerlik taşıyan değerlendirmeler geçmişse de yapılan incelemede çoğunun Sâmerrâî'den istifade edildiği görülmüştür. Bunlar da ya Sâmerrâî'nin bu konudaki *et-Ta'bîrü'l-Kur'ânî*, *Belâgatü'l-kelime* gibi kitaplarına ya da televizyonda yayınlanan *Lemesât Beyâniyye* ve *Ravâi'ü'l-Beyâni'l-Kur'ânî* programlarına dayanılarak yapılmıştır.

Bununla beraber birtakım kaynaklarda, burada konuşulan bazı kelimelerin farklılıkları

⁶⁸ Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 5.

⁶⁹ Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 5.

incelenmişse de daha çok lafza bağlı açıklamalar yapılmıştır. Ancak bu alanda yaptığı çalışmalarının çoğunda lafız-mana ilişkisi bağlamında değerlendirmeler yapmasıyla öne çıkan Sâmerî, kendisinin de ifade ettiği gibi söz konusu o açıklamaları yeterli görmemiştir.⁷⁰ Bu sebeple incelediği kelimelerin farklılıklarına dair yeni değerlendirmeler ve nedenler ortaya koymuştur. Bu da *Belâgatü'l-kelime*'yi iki noktada farklı bir öneme sahip kılmaktadır.

Bunlardan birincisi -yapılan araştırmalara göre- incelenen meselelerin bir kısmı sadece *Belâgatü'l-kelime*'nin değindiği hususlardır. İkincisi ise *Belâgatü'l-kelime*'deki bazı kelimeler, başka kaynaklarda incelenmiş olsalar da burada o kelimelere ilişkin farklı ve mevcut açıklamalara ek mahiyetinde izâhlar yapılmıştır. Zaten Sâmerî, kitabında ele aldığı kelimelerin bir kısmının başkaları tarafından da incelenip haklarında açıklamaların yapıldığı, fakat bu açıklamaların yukarıda belirtildiği gibi bu açıklamalar Sâmerî'yi mutmain etmemiştir. Sâmerî bu nedenle söz konusu kelimelerin farklılıklarına ilişkin kalbine yatan nedenleri irdelemek adına bu eseri yazdığını ifade etmiştir.⁷¹

Sâmerî giriş bölümünde, kitabında yaptığı açıklamalara ilişkin sorulan ve daha sonra da sorulma ihtimali bulunan bir soruya da cevap mahiyetinde bir değerlendirme yapmıştır. Şöyle ki:

Belâgatü'l-kelime'de fark tahlilleri yapılan kelimeler için ifade edilen farklılık nedenleri, Asım⁷² (ö. 127/745) kıraatiyle vârid olup müslüman toplumlarınca meşhur⁷³ olan mushaf resmine göredir. Dolayısıyla diğer kıraatlerde Kur'an'ın resmi/lafzı değişebileceği için yapılan bu değerlendirmeler temelsiz kalabilirler. Bu durum, kitaptaki kelimelerle alakalı ortaya koyulan birikimle çelişecektir.

Kıraatlere binaen oluşan bu problem için Sâmerî de kıraat usulünü referans alarak şöyle bir cevaplandırma yapmıştır: Sahih kıraatin şartları üçtür: Bunlar, senedin sıhhati, Hz. Osman mushafına ve Arapça gramer kurallarına uyumun bulunmasıdır. Bu şartların eksik olduğu bir kıraat, yedi kıraatten dahi olsa makbul değildir.⁷⁴ Kıraat ulemasına göre doğru olan

⁷⁰ Sâmerî, *Belâgatü'l-kelime*, 5.

⁷¹ Sâmerî, *Belâgatü'l-kelime*, 6.

⁷² Tam olarak ismi Asım b. Behdele, künyesi Ebû'n-Nucûm olarak bilinmektedir. Bazı sahabeleri gördüğü için tâbiinden sayılmaktadır. Kûfe'de Kur'an eğitimi yapan büyük âlimlerden ve yedi büyük kıraat imamından biridir. Belâgat ve fesahatinin yanı sıra tecvit vb. Kur'an ilimlerine son derece vakıf ve güzel bir ses sahibiydi. Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Ma'rîfetü'l-kurâ'i-kibâr 'al't-tabakât ve'l-a'sâr*, thk. Beşşâr Avvâd Maruf vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1983/1404, 1/88).

⁷³ Diğer kıraatlere göre müslümanların arasında en çok kullanılan mushaf ve kıraat şekli Asım kıraatidir. Bu da daha çok onun kıraattaki senedinin kuvvetine ve okuyuştaki sadeliğiyle ilişkilendirilmektedir. Mehmet Ali Sarı, "Âsım b. Behdele", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/475.

⁷⁴ Muhammed b. Muhammed İbn el-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraati'l-aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ' (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 1/1314.

usul budur. Dolayısıyla Hz. Osman mushafına⁷⁵ uyum sağlamayan bir Kur'an resmi/lafzı, doğru olmayacaktır.⁷⁶ Sâmerî'nin kitabında yaptığı açıklamaları ise zaten sahih ve makbul olan kıraate binaendir. Bu açıklamalarla da yukarıdaki soruya cevap verilmiş olunuyor.

Sâmerî, kitabının usul ve esasına ilişkin giriş bölümünde kelimelerle ilgili yapacağı açıklamaları, genel olarak Arap dili ulemasının ittifak ettiği kurallara ve âyetlerdeki siyak-sibaka göre yapacağını dile getirmiştir.⁷⁷

Giriş bölümünden sonra aşağıda (kitabın baskıları başlığında) zikredilen konu başlıkları altında kelimeler incelenmeye başlanmıştır. Sâmerî'nin kelimeleri işleme tarzına bakıldığında; kelime farklılıklarına yönelik esas mahiyetinde bir girizgâh yaptığını ve ardından da sırasıyla vakıf olduğu örnekleri incelediği görülmektedir. Bununla beraber her örnekten sonra girizgâhta yaptığı temellendirmeye göre kelimeleri inceleyip farkları üzerinde durmuştur.

Örneğin zikir-hazif konusuna bakıldığında Sâmerî burada şöyle demiştir: Kur'an, bir kelimedenden bazen harf eksilterek bazen de eksiltme yapmadan kelimeyi tam olarak kullanır. Bu iki işlemi de bir hedefe binaen gerçekleştirir. Nitekim bazen gerçekleşen eylemin ve bu eylemin gerçekleşme vaktinin daha az olduğunu ifade etmek üzere kelimedenden harf eksilterek kullanım yapar. Kur'an yine icmâlî ve veciz ifadelerin bulunduğu yerlerde de kelimedenden harf kısarık istimalde bulunur."⁷⁸ Sâmerî bu açıklamadan sonra sırasıyla zikir-hazif başlığı altına girebilecek örnekleri incelemeye başlamıştır. Her örneğin ardından da bu açıklamadaki bilgilerin Kur'an kelimelerinde nasıl kullanıldığını izâh etmiştir.⁷⁹

Diğer konulara bakıldığında da yine bu usule göre hareket ederek; öncelikle ilgili başlık altına giren kelimelerin farklılıklarına yönelik birtakım nedenler zikretmiş ardından da tahlilleriyle beraber örneklerini sıralamıştır. Sâmerî girişte kelime farklarına ilişkin yapacağı değerlendirmeleri, Arapça gramerine göre yapacağını ve bununla beraber benimsediği tahlilleri yaparken âyetlerin siyak-sibakından yararlanacağını da vurgulamaktadır.⁸⁰

⁷⁵ Hz. Osman'ın hilafet dönemine geldiği vakit, İslam farklı coğrafyalara dağılmış ve dolayısıyla İslam toprakları da genişlemişti. Artık müslüman toplumuna Arap olmayan veya Arap olup Kureyş'ten uzak insanlar da karışmıştı. Yedi kıraate binaen sahabe'nin şahsi mushaflarında bulunan bazı farklılıklar yeni müslüman topluma dâhil olmuş insanlar tarafından pek anlaşılamiyor, bu sebeple ihtilaflar da oluşacak gibi bir hal meydana geliyordu. Bu nedenle sahabeden gelen bazı talep ve şikâyetler üzerine Hz. Osman, Hz. Ebû Bekir'in mushafını yanında bulunduran Hz. Hafsa'dan geri iade etmek üzere istedi. Bu mushaf getirildiğinde esas kılınıp yedi nüsha mushaf yazıldı. Bunun dışındaki şahsi tüm mushaflar, Kur'an'ın muhafazası ve İslam toplumunun istikrarı için toplanıp yakıldı. Hz. Osman öncülüğünde sahabenin icmayla ortaya koyulayan yeni mushafa daha sonra Hz. Osman mushafı denildi. İşte bu mushaf bugüne kadar en ufak bir değişikliğe uğramadan bize kadar gelmiştir. Bu mushafa kullanılan resim (lafız yazılışı) esas ve tek doğru yazı şekli olarak kabul edilir. Prof. Dr. Abdülhamit Birışık, *Kıraat İlmî ve Tarihi*, (Bursa: İnsan Yayınları, 2018), 59-60.

⁷⁶ Sâmerî, *Belâgatü'l-kelime*, 9-10.

⁷⁷ Sâmerî, *Belâgatü'l-kelime*, 10.

⁷⁸ Sâmerî, *Belâgatü'l-kelime*, 13-14.

⁷⁹ Sâmerî, *Belâgatü'l-kelime*, 14.

⁸⁰ Sâmerî, *Belâgatü'l-kelime*, 10.

3.2. Kitabın Baskıları

Belagâtü'l-kelime'nin ulaşabildiğimiz iki baskısı bulunmaktadır. Bunlar Dâru Ammâr ve Dâru İbn Kesîr yayım evlerinin baskılarıdır.

Ürdün'de bulunan Dâru Ammâr'ın bastığı *Belagâtü'l-kelime*'nin elimizdeki nüshası, 2013/1434'te yayımlanan ikinci baskısıdır. Yapılan incelemeye göre ikinci baskı ile birinci baskı arasında bir fark bulunmamaktadır. Çünkü elimizdeki ikinci baskıda ek bir önsöz veya kitabın içerik ve dipnotlarında ilk baskıya göre bir değişiklik veya farklılık açıklaması bulunmuyor. Oysa kitapların ikinci baskılarında, birinci baskılarına göre bir farklılık bulunması halinde kitabın yeni baskısında bu durum izah edilerek yayımlaması genel bir uygulamadır.

Dâru Ammâr, bu çalışmasını “dirasât beyaniyye fi'l-uslubi'l-Kur'ânî II” serisi altında basmıştır. Kitabın bu baskısı için -genelde Arapça ilim kitaplarında tercih edilen- 17x24 sayfa ölçüleri kullanılmış ve 1. sınıf hamur kâğıt tercih edilmiştir.

Kaynakça ve içindekiler kısmıyla beraber 152 sayfada yayımlanan bu baskıda, kitabın konuları 139 sayfayı kapsamaktadır. Eserin kaynakçası ile içindekiler bölümü ise dörder sayfaya tekabül etmektedir.

Giriş bölümünden sonra toplamda yedi konu başlığının bulunduğu *Belagâtü'l-kelime*'nin giriş kısmı altı sayfa tutmuştur. Geçiş için boş bırakılan bir sayfadan sonra konular sıralanmaya başlanmıştır.

Lübnan Beyrut'ta bulunan Dâru İbn Kesîr'in basmış olduğu *Belagâtü'l-kelime*'nin ulaşılan nüshası ise 2016/1437 yılında yayımlanan ikinci baskıdır. Bu baskıda, ikinci baskıya yönelik yapılan yeni bir ekten veya değişiklikten söz edilmemiştir. Bu da iki baskının içerik olarak aynı olduğunu göstermektedir. Çünkü yukarıda da ifade edildiği gibi kitap yayımcıları ikinci baskılarda yeni bir ek veya değişiklik bulunması durumunda özellikle de kitabın kapak kısmında bunu vurgulayarak ifade ederler.

Dâru İbn Kesîr de *Belagâtü'l-kelime* için yine Dâru Ammâr baskısında olduğu gibi sayfalarda 17x24 sayfa ölçüleri kullanmış ve 1. sınıf hamur kâğıt tercih etmiştir.

İbn Kesîr baskısı içindekiler ve kaynakça bölümleriyle beraber 150 sayfada yayımlanmıştır. Girişle beraber kitabın asıl konuları 138 sayfa tutmuştur. İçindekiler kısmı ile kaynakça da dörder sayfaya tekabül etmiştir.

Belagâtü'l-kelime'nin İbn Kesîr baskısının konuları ve konularının kapsadıkları sayfalar açısından Dâru Ammâr baskısına göre öne çıkan herhangi bir farkı bulunmamaktadır. Hatta künye sayfası hariç tıpkıbasım yapıldığı da söylenebilir.

Belagâtü'l-kelime'de önsözden sonraki konu başlıkları sırasıyla şunlardır:

- Zikir ve Hazif,
- İbdâl,
- İf'âl ve Tef'îl Sîgaları,
- Edilgen Sîga,
- Sıfatlar,
- Müfret-Tesniye-Cemi',
- İ'râb Dışı Hareke,
- Kelimelerin Birbiri Yerine Kullanılması.

Zikir ve Hazif konusunda toplamda 36 örnek analiz edilmiştir. Bu da kitabın 31 sayfasını kapsamıştır. Bu başlıkta incelenen kelimeler, fiil ve isimlerden oluşmaktadır. Fiillerin üçü sülâsî mücerred, on biri de sülâsî mezîd ve geriye kalan diğer dört örnek de isim sîgalarıdır.

İbdâl konusunda on beş örnek incelenmiş ve bu örnekler kitabın 23 sayfasına tekabül etmiştir. Bu başlıkta incelenen kelimeler yine fiil ve isimlerden oluşmaktadır. Fiillerin biri, mücerred yedi tanesi mezîddir. İsim sîgasıyla incelenen kelimelerin dördü câmid ikisi müştak olmak üzere altı tanedir.

Belâgatü'l-kelime'nin if'âl ve tef'îl sîgaları başlığı altında, sülâsî mezîdlerin if'âl ve tef'îl bablarının ince farklılıklarıyla beraber aynı anlamda kullanıldıkları yerler, dokuz örnek üzerinden incelenmiştir. Bu da kitabın on beş sayfasına karşılık gelmiştir.

Edilgen sîga başlığında üç örnek fiil ele alınmıştır. Bu da kitabın on sayfasını kapsamıştır. Yine bu başlıktaki ilk örneğe bağlı olarak da (فواكه - فاكهة) kelimesinin tekil ve çoğul sîgalarının muhtelif şekilde kullanılma nedenleri tahlil edilmiştir.

Sıfatlar başlığı altında dört tane vasıf ifadenin farkları irdelenmiş ve bu konu da bir önceki gibi kitabın on sayfasını tutmuştur.

Dört örneğin incelendiği müfret-tesniye-cemi' başlığında; aynı kelimenin tekil-çoğul gibi farklı formatlarının kullanılma nedenleri tahlil edilmiştir. *Belâgatü'l-kelime*'deki bu başlık kitabın on altı sayfasına tekabül etmiştir.

Kur'an'daki iki âyette normal i'râb harekesi dışında bir hareke kullanılmıştır. Sâmer râî, *Belâgatü'l-kelime*'de bu iki yeri i'râb dışı hareke başlığı altında ve sekiz sayfada ele alarak bu kullanımın sebeplerini incelemiştir.

Kelimelerin birbiri yerine kullanılması başlığında, ince farkların yanı sıra genel olarak aynı manayı veren muhtelif bazı kelimeler incelenmiştir. Sâmer râî bu işlemin gerçekleştiği dört örneği kelimelerin nöbetleşmesi başlığı altında ele almıştır. Kitabın son konusu olan bu mesele, kitaptan on sekiz sayfaya tekabül etmektedir.

3.3. Eserde İncelenen Kelime Durumları

Bu bölümde Sâmerî'nin *Belâgatü'l-kelime* kitabının ilk iki konusunda ele aldığı sözcükler ve aralarındaki farklar için yaptığı yorumlar incelenecektir. Müellif, çalışmasını zikir-hazif ve ibdâl gibi birtakım başlıklar altında tasnifler yaparak yazmıştır.⁸¹ Bu çalışmada onun tertibine ve misallerin diziliş sırasına genel mahiyette riayet edilmekle beraber .alışmaya özel bir sistematik tasnif sürdürülecektir. Sâmerî'nin zikir-hazif konusunda farklı sarf kalıplarından fiillerin yanı sıra isim sözcüklerden örnekler ele aldığı ve ibdâl konusunda da yine fiil ile isimlerden misaller incelediği görülmektedir. Sâmerî zikir-hazif konusunda farklı bab kalıplarını tek başlıkta ele alarak -kendisinin de ifade ettiği gibi- âyetlerden vakıf olduğu misalleri sıralamıştır.⁸² Ancak kitabın mevcut durumunu bu çalışmada bir sistematığe dökmek için fiilleri sülâsî mücerret, sülâsî mezid başlıkları altında daha sonra da bu kategorilere giren örnekler, kalıplarına göre alt başlıklarda ele alınacaktır.

3.3.1. Zikir ve Hazif

Zikir, bir şeyi anmak, söylemek ve korumak/olduğu şekilde muhafaza etmek gibi anlamlara gelir.⁸³ Hazif ise bir şeyi bir kenarından kesmek, eksiltmek veya yok kılmak manasındadır.⁸⁴ Bu konu bağlamında ise zikir ile hazif; aslında eksiltilmemesi gereken bir şeyin eksiltilmesi ve / veya benzerlik gösteren iki yerin birinde bir lafzın zikredilmesi diğer yerde ise zikredilmemesi anlamındadır.⁸⁵

Kur'ân-ı Kerîm bazen -genel anlamda- manası bir ya da yakın olan kelimelerden konteks gereği lafız eksiltmesi ve farklılığı yapar. Bu da lafız-mana ilişkisine bağlı olarak derin belâgat vurgusuna binaen gerçekleşir.⁸⁶ Dolayısıyla rastgele oluşan bir durum olmayıp aslında bir hikmet gereği meydana gelen bir oluşumdur. Nitekim ilâhi kelamın bir gerekçesi olarak ondaki her kelime ve harf, mühim bir hikmet ile bulunduğu yeredir.

Sâmerî zikir-hazif işlemi bağlamında Kur'an tabirindeki farklılık durumuna ilişkin genel bir nedeni şöyle açıklar: "Kur'an eksiltmenin olduğu bir lafzın mana bakımından, eksiltmenin oluşmadığı diğer bir lafza göre daha az veya zaman açısından daha kısa bir vakte

⁸¹ Sâmerî, *Belâgatü'l-kelime*, 149.

⁸² Sâmerî, *Belâgatü'l-kelime*, 7.

⁸³ İbn Manzûr, Muhammed b. Mukerrem el-İfrîkî el-Mısırî, *Lisânü'l-Arab*, nşr. Emin M. Abdulvehhâb – M. Sadık el-Ubeydî, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1417/1997) 5/48.

⁸⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "hzf", 3/93.

⁸⁵ Sâmerî, *et-Ta'bîru'l-Kur'ânî*, 75.

⁸⁶ Sâmerî, *et-Ta'bîru'l-Kur'ânî*, 75; Sâmerî, *Belâgatü'l-kelime*, 13.

sahip olduğuna delalet etmesi için kelimenin lafzından harf kısar.”⁸⁷

Özetle; mana az ise lafız da az, yani eksiltmeli olur ve mana çoksa kelime tam olup eksiltmeli formda olmaz. Nitekim sarf, nahiv ve belâgat ilimlerinde küllî bir kaide de “lafzın fazlalığı mananın fazlalığına delalet eder” demektir.⁸⁸

Sâmerrâî, zikir-hazif başlığında sülâsî mücerret ve sülâsî mezid formlarındaki farklı bablardan misaller vermenin yanı sıra isim formatından da örnekler incelemiştir. Bu başlıkta izlenecek tasnif, fiil ile isimler ve bunların altına girebilecek sülâsî fiiller ve mezid fiiller gibi taksimatlar şeklinde olacaktır.

3.3.1.1. Fiiller

Harf sayısı bakımından farklı fiilleri inceleyen Sâmerrâî, sülâsî mücerret ve sülâsî mezid bablarından örnekler vermiştir. Bu örnekler incelendiğinde çoğunun (نَفْعُل) bâbından olmakla beraber muhtelif bâblardan oldukları görülmektedir. Bu nedenle fiiller harf sayısı dikkate alınarak alt başlıklar altında bablarına göre ele alınacaktır.

3.3.1.1.1. Sülâsî Mücerred Fiiller

Mâzi gâib sîgasının kök halinde bulunup ek harf almamış fiil formuna sülâsî mücerred denilir.⁸⁹ Sülâsî mücerred fiillerin mâzi ve müzâri sîgaları ikinci kök harfine göre altı bâba/kalıba ayrılmaktadır. Bu bâblar da birinci bâb, ikinci bâb gibi ifadelerle sıra numaralarıyla isimlendirilmektedir.⁹⁰

Sâmerrâî bu bâbların tümünden örnek nakletmemiştir. Zikir ve hazif için sülâsî mücerret bâblarından sadece 2. 3. ve 4. bâblardan birer misal vermiştir ve onlar da sırasıyla (بَغِي، يَبْغِي، سَأَلَ) fiilleridir. Bu fiiller, bâb sıralarına göre incelenecektir.

Sâmerrâî incelediği kelimelerin bir kısmını mütekellim edatı gibi kelimelere bitişen eklere göre incelemiştir. Ancak bu çalışmanın belirlenen tasnifini sürdürmek adına bu gibi kelimelerin ekleri değil, bizzat kelimenin tamamı baz alınacaktır.

1. بَغِي

Bu fiil, “istemek, dilemek ve talep etmek” gibi anlamlara gelmektedir⁹¹ ve (بَغِي، يَبْغِي،)

⁸⁷ Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 13.

⁸⁸ Cemâleddin b. Yusuf b. Hişam el-Ensârî, *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'arîb*, nşr, Dr. Mâzin el-Mübarek, (Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1405/1985), 185.

⁸⁹ *Binâu'l-ef'âl*, thk. İbrahim Aydemir vd. (İstanbul: el-Mektebeu'l-Hâşimiyye, 2010/1431), 49; İsmail Güler, (ed.), *İslam Medeniyetinde Dil Bilimleri* (İstanbul: İsam Yayınları, 2014) 128.

⁹⁰ Güler, *İslam Medeniyetinde Dil Bilimleri*, 128.

⁹¹ Mecduddin Muhammed b. Yakub Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîd*, thk, Muhammed Ne'îm el-'Arkasûsî (Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1426/2005), “bğy”, 1223.

(بُعَاءً) olarak çekimlenir. Bir âyette,

قَالَ ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغُ فَارْتَدَّا عَلَىٰ آثَارِهِمَا قَصَصًا (٦٤)

“Mûsâ, ‘İşte aradığımız bu idi’ dedi. Hemen ardından izleri üzerine geri döndüler”⁹² buyrulurken önceki hali (نَبْغِي) olan fiilden, mütekellim edatı olan yâ harfi hazfedilerek (نَبْغ) şeklinde kullanılmıştır. Fakat diğer bir âyette,

قَالُوا يَا أَبَانَا مَا نَبْغِي هَذِهِ بَضَاعُنَا رُدَّتْ إِلَيْنَا

“Ey babamız! Daha ne istiyoruz? İşte verdiğimiz bedel bize geri verilmiş”⁹³ şeklinde buyrulurken (نَبْغِي) kelimesindeki zamir sabit bırakılmıştır.

Nakledilen iki âyetteki bu kelime, lafızlarındaki ihtilafla beraber iki yerde de genel olarak aynı manayı ifade etmektedir. Bu da bağlamlarından anlaşılacağı üzere aslında derin bir belagât vurgusuna sahip oldukları için oluşmuştur.

Çünkü iki yerde gerçekleşen eylem birbirinden ayrıdır.⁹⁴ İlk âyet Hz. Musa’nın, Hızır’ı (a.s) arayışını anlatırken âyetin siyak-sibakı ve konuyla alakalı Efendimiz’den gelen hadisten de anlaşılacağı üzere⁹⁵ Hz. Musa (a.s), Allah’ın emriyle yanına bir balık alacaktı ve bu balığı kaybedince aradığı kişiyi bulacaktı.⁹⁶ Şu halde Hz. Musa âyetin ifadesiyle “istediğimiz buydu” derken, asıl isteği ve kastı balığı unutmak değil, bu hâdisenin sebep olacağı sonuç ve aradığı kişiyi yani Hz. Hızır’ı bulmaktır. Nitekim balık unutulunca maksat da gerçekleşmiş oldu.⁹⁷

Yusuf sûresinde bulunan ikinci âyette ise Hz. Yusuf’un (a.s) kardeşlerinin Mısır’a giderek yiyecek istedikleri ifade edilmektedir. Çünkü Hz. Yakub (a.s) çocuklarını çağırıp kendisine gelen bilgiye göre Mısır’da iyi bir yönetici bulunduğunu söylemiş ve onlara “hazırlanıp gidin ondan yiyecek alın” diye talimatta bulunmuştu.⁹⁸ Dolayısıyla Mısır’a sefere çıkmalarının nedeni yiyecek almak istemeleridir.

Sonuç itibariyle Kehf sûresindeki husus, aslolarak talep edilmediği için Kur’an buradaki (نَبْغ) kelimesinden eksiltme yapmış ve bununla mananın, asıl gaye olmadığına işaret etmiştir. Ancak Yusuf sûresindeki durum bizzat istenilen şey olduğundan dolayı buna delalet

⁹² Diyanet İşleri Başkanlığı Meali, [Erişim 07 Kasım 2023], En’âm, 6/80; Kehf 18/64.

⁹³ Yûsuf 12/65.

⁹⁴ Sâmerrâî, *Belâgatü’l-kelime*, 26.

⁹⁵ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ, (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1407/1987), “İlim”, 44 (No. 122).

⁹⁶ Önceki âyet mealleri için Bknz. Kehf, 18/60-61-62-63.

⁹⁷ Sâmerrâî, *Belâgatü’l-kelime*, 26; Ahmed b. Yusuf Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn fî ‘ulumi’l-kitabi’l-meknûn*, thk. Dr. Ahmed el-Harrât (Dımeşk: Dâru’l-kalem, 1985-1406) 7/524-525; Muhammed b. Ahmed b. Cüzey, *et-Teshîl li’ulûmi’l-tenzîl*, thk. Dr. Abdullah el-Hâlidî, (Beyrut: Dâru’l-Erkam, 1995-1416) 1/960.

⁹⁸ Muhyiddin Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesûd el-Begavî, *Me’âlimu’l-tenzîl*, thk. M Abdullah en-Nemr vd. (Riyad: Dâru Tayyibe, 1997/1417), 4/254.

eden kelime olan (تَبَغَّى) ibaresi eksiksiz bir halde tam formatta verilmiştir.⁹⁹

Semîn el-Halebî ise (ö. 756/1355) bu tasarrufa imkân tanıyan etkeni gramer farkı zemininde ele almıştır. Şöyle ki; Kehf sûresinde bulunan kelimedden önce gelen (مَا) edatı, mevsul olup kendisine dönen zamir zikredilmemiştir. Dolayısıyla burada ilim ehlinin kullandığı “değişiklik, değişikliğe işarettir” işleminin uygulandığı görülmektedir. Yusuf sûresinde söz konusu kelimedden önceki “مَا” edatı, ihtilafa göre soru veya nefiy edatıdır. Her iki halde de ibareden eksiltme yapılamaz. Bu nedenle buradaki fark, söz konusu kelimeye yönelik bir tasarrufa işaret etmez.¹⁰⁰

Sâmerrâî, nakledilen âyetlerdeki (بَغَّى) fiiline ilişkin yaptığı tahlillerde gramer ya da kıraat farkı gibi olgulardan öte daha çok manayı baz usul izlemiştir. Buna göre kelimenin anlamı dışında bir mana ifade etmesi halinde bu kelimenin hem manası hem de lafzı aslolarak irade edilen anlam için bir köprü anlamı taşır. Buna kelimenin lafzında yapılan değişikliklerle işaret edilir. Ancak kelimenin manası bizzat murat edilince lafzına müdahale edilmemiştir.

2. خَشِيَ

Bu fiil, “bir şeyden korkmak ve çekinmek” gibi anlamlara gelmektedir¹⁰¹ ve (خَشِيَ ، خَشْيَةً) olarak çekimi yapılır. Kur’ân-ı Kerîm Bakara sûresinin bir âyetinde şöyle buyurmaktadır:

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلَآتَمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

“Her nereden çıkarsan, yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Her nerede bulunursanız yüzünüzü yine o tarafa çevirin ki, -haksızlığa saplanmış olanları dışında- insanların aleyhinize kullanacakları bir hüccet bulunmasın. Onlardan korkmayın, benden korkun. Ve bir de size -verdiğim- nimetimi tamamlayayım, sizler de hidayete eresiniz.”¹⁰²

Burada (خَشِيَ) fiilinin emir sîgası (اَخْشَوْنِي) şeklinde yani mütekellim zahirinin sabit bırakılmasıyla kullanmıştır. Ancak Mâide sûresinin aşağıdaki âyetlerinde bu zamir hazfedilerek istihdam edilmiştir:

الْيَوْمَ يَنْسَى الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ

“Bugün, kâfirler dininize karşı (mücadelede) ümitlerini yitirmişlerdir. Onlardan korkmayın, benden korkun”¹⁰³

⁹⁹ Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 26.

¹⁰⁰ Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-masûn*, 7/524.

¹⁰¹ Fîrûzâbâdî, “hşy”, 1279.

¹⁰² Bakara 2/150.

¹⁰³ Mâide 5/3.

إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّائِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَ فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَاخْشَوُا اللَّهَ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ ﴿٤٤﴾

“Kendilerini Allah’a vermiş olan peygamberlerin ve -Allah’ın kitabını korumaları kendilerinden istendiği için- rablerine teslim olmuş zâhidlerin, bilginlerin yahudiler arasında kendisiyle hükmettikleri, içinde hidayet ve nur bulunan Tevrat’ı elbette biz indirdik. Hepsi onun (hak olduğunun) şahitleri idi. O halde insanlardan korkmayın, benden korkun da ayetlerimi az bir bedel karşılığında satmayın. Kim Allah’ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir.”¹⁰⁴

Bu iki âyette de kelimenin aslı (اُخْتُونِي) şeklindedir. Farklı nedenlerle kelimeden mütekellim edatı hazfedilir ve onun yerine esre harekesiyle yetinilir. Bu da daha çok ihtisar için yapılmaktadır. Örneğin nidâ üslubu hazif ve kelimede değişikliğin meydana geldiği bir makam olduğundan burada mütekellim zamiri hazfedilir.¹⁰⁵ Mütekellim edatı tafsil makamında kullanılırken icmâlî ifadelerin olduğu yerlerde kullanılmaz. Yine konuşanın kendisini ön plana çıkartmak istemesi halinde bu edatı hazfetmez, kullanır.¹⁰⁶ Arap dil bilgini Ferrâ da (ö. 207/822) Kur’an özelinde değil de genel olarak Arapça’ya yönelik bir açıklama yaparak Arapların bazen mütekellim edatını hazfedip ona delalet eden esre harekesiyle yetindiklerini ifade etmektedir.¹⁰⁷

Mütekellim edatının kelimeden eksiltilmesi veya zikredilmesine ilişkin nedenleri yukarıdaki âyetler bağlamında Sâmerîâi şu dört temelde aktarmıştır:¹⁰⁸

a. Bakara sûresindeki âyetin siyak-sibakı diğer iki âyete göre daha fazla tafsilatı kapsamaktadır. Zira burada kıblenin Beytu’l-Makdis’ten Kâbe’ye çevrilmesi konu edinilmiş¹⁰⁹ ve bu 142. âyetten itibaren söz konusu âyete kadar devam etmiştir. Buna karşın Mâide sûresindeki 3. âyet, yenilmesi haram olan şeyler hakkındadır ve âyetin siyak-sibakı Bakara âyetine göre daha az bir bağlama sahiptir.¹¹⁰ Mâide 44. âyetin konteksi ise Tevrat ve içindeki bilgilerle alakalıdır. Bu da söz konusu âyetle beraber iki âyet olup ihtisar halindedir.¹¹¹ Dolayısıyla Mâide sûresinin diğer âyeti gibi bu da Bakara âyetine göre çok kısa bir bağlamda

¹⁰⁴ Mâide 5/44.

¹⁰⁵ Abdurrahman b. Muhammed ibn Zencele, *Huccetu’l-kıraât*, thk. Dr. Said el-Afkânî, (Beyrut: Müssettü’r-Risâle, 1402/1982), 353.

¹⁰⁶ Sâmerîâi, *Belâgatü’l-kelime*, 27.

¹⁰⁷ Muhammed b. Ahmed Ebû Abdullah el-Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’an*, nşr. Arafât el-‘Aşâ, (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1414/1993), 10/38-39.

¹⁰⁸ Sâmerîâi, *Belâgatü’l-kelime*, 27-30.

¹⁰⁹ Sâmerîâi, *Belâgatü’l-kelime*, 27.

¹¹⁰ Mâide 5/3.

¹¹¹ Mâide 5/44,45; Sâmerîâi, *Belâgatü’l-kelime*, 27.

ifade edilmiştir. Bu da Kur'an açısından tafsilatın olduğu yerde kelimedenden kısılmadığını aksine tam olarak verildiğini ve tafsilatın olmayıp mananın az olduğu yerde bu duruma bir işaret mahiyetinde kelimedenden kısıldığını gösterir.¹¹²

b. Bakara sûresindeki âyet kıblenin Kâbe'ye dönüştürülmesini konu edinmiştir. Bu da haliyle ehl-i kitap arasında karışıklık ve tartışma ortamının oluşmasına neden olmuştur. Zaten söz konusu âyetten önce *“Bir takım kendini bilmez insanlar, ‘Onları (müslümanları) yönelmekte oldukları kiblede çeviren nedir?’ diyecekler”*¹¹³ buyrularak buna işaret edilmiştir. Nitekim Ebüssuûd (ö. 982/1574) bu âyetteki soru edatının istifham yani hakiki anlamda cevap bekleyen bir soru değil aksine inkâr ve nefiy için olduğunu belirtir.¹¹⁴

Buna karşın Mâide sûresindeki âyet bir tartışma veya münazaaya neden olmadığı gibi dinin kemale ermesinden ve İslam'ın gereken izzete kavuşmasından sonra inmiştir.¹¹⁵ Çünkü aynı âyette mealen *“Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim ve size nimetimi tamamladım”* buyrulmaktadır.¹¹⁶

Tevrat hakkında bilgilendirme yapan Mâide 44. âyette de keza bir tartışma veya karışıklık ortamı bulunmuyor. Çünkü bu âyette mealen *“Şüphesiz Tevrat'ı biz indirdik. İçinde bir hidayet, bir nur vardır. (Allah'a) teslim olmuş nebler onunla Yahudilere hüküm verirlerdi. Kendilerini Rabb'e adanmış kimseler ile âlimler de öylece hükmederlerdi”*¹¹⁷ buyrulur. Bu da bir karışıklık ortamını gerektirmez.

Üç âyete ilişkin bu durumlar, Kur'an'ın -yukarıda aktarılan- Bakara âyetinde Cenâb-ı Hakk'ın zatına delalet eden zamiri açıkça zikretmesini ve insanları O'na karşı gelmelerinden sakındırmasını gerektirmiş oldu. Nitekim Mâide sûresindeki iki âyete göre Bakara sûresindeki âyette Allah'tan sakınılması gerekliliği daha net ve açıktır.¹¹⁸ Dolayısıyla Bakara sûresindeki âyette mütekellim edatı sabit bırakılırken Mâide sûresi âyetlerinde hazfedilmiştir.

c. İnsanların Hak Teâlâ'dan sakındırılmaları kendilerinden talep edilen amelin büyüklüğü ve ehemmiyetine binaendir. Kıblenin Kâbe'ye çevrilmesi hâdisesinde; tartışmanın, imtihanın ve hatta riddet olaylarının meydana gelme olasılığının bulunduğu açıktır.¹¹⁹ Bu hususlar, Bakara sûresinde Allah Teâlâ'nın zatına işaret eden lafzın açıkça zikredilmesini, diğer

¹¹² Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 28.

¹¹³ Bakara 2/142.

¹¹⁴ Muhammed b. Muhammed Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, nşr. Abdullatif Abdurrahman, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1999), 1/211.

¹¹⁵ Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 28.

¹¹⁶ Mâide 5/3.

¹¹⁷ Mâide 5/44.

¹¹⁸ Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 29.

¹¹⁹ Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 29.

iki âyette ise bu lafzın yerine esre harekesiyle yetinilmesini Kur'an için uygun kılmış oldu.¹²⁰

d. Aktarılan Bakara âyetinin konteksinde genel olarak istisna, te'kit nunu ve إِنَّ / inne edatı gibi pekiştirme ifadeleri bulunmaktadır. Bu da âyet muhtevastaki fiil ve eylemin sürdürülmesini ve dolayısıyla mütekellime delalet eden zamirin açıkça verilmesini uygun kılar.¹²¹

Kirmânî'ye (ö. 505/1112) göre buradaki durum şöyledir: Aslolan mütekellim edatının sabit bırakılmasıdır. Bu nedenle -yukarıdaki- Bakara âyetinde bu edat olduğu gibi bırakılmıştır. Fakat Mâide sûresi üçüncü âyette söz konusu (اِخْتُونُ) kelimesi sonrasındaki (الْيَوْمُ) kelimesiyle bitştirilerek okunur. Dolayısıyla burada geçişli bir okuyuş yapılır. Bu nedenle mütekellim edatı telaffuzda düşecektir. İşte bu nedenle yazılıştta da düşürülmüştür. Mâide 44. âyette mütekellim edatının hazfedilmesi ise söz konusu kelimenin öncesine uyum sağlaması için hazfedilmiştir.¹²²

Sâmerrâî'ye göre Kur'an'da (اِخْتُونُ) kelimesi tafsilatın bulunduğu veya mananın ciddi ehemmiyet taşıdığı bir bağlama sahipse üzerinde tasarruf yapılmadan tam halde kullanılmıştır. Buna karşın kelimenin delalet ettiği manada bir tafsilat bulunmuyorsa lafzından harf kısılarak kullanılır.

3. سَأَلَ

Bu sözcük, “bir şeyi sormak veya istemek” anlamlarına gelmektedir¹²³ (سَأَلَ ، يَسْأَلُ ، سُؤَالَ) olarak çekimlenir. Bir âyette,

قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْأَلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّي أَعِظُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْغَافِلِينَ

“Allah buyurdu ki: ‘Ey Nûh! O senin ailenden değildir. Çünkü onun yaptığı salih olmayan bir ameldir. Hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi sakın benden isteme! Ben cahillerden olmaman için sana öğüt veriyorum”¹²⁴ buyrulur aslı (تَسْأَلْنِي) olan bu müzârî formu, (تَسْأَلْنِ) şeklinde mütekellim edatının hazfiyle vârid olmuştur. Diğer bir âyette,

قَالَ فَإِنْ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّى أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا (٧٠)

“O da ‘Eğer bana tâbi olursan, sana o konuda bilgi verinceye kadar bana hiçbir şey sorma!’ diye tembihte bulundu”¹²⁵ buyrulur aynı sîga (تَسْأَلْنِي) şeklinde kullanılmıştır. Burada ise mütekellim edatına müdahale edilmemiştir.

Birinci âyetteki kelime, Hz. Nuh (a.s), oğlu boğulduktan sonra Allah Teâlâ’dan bir şey

¹²⁰ Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 29.

¹²¹ Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 29.

¹²² Mahmud b. Hamza el-Kirmânî, *el-Burhân fî tevcihi'l-müteşâbihi'l-Kur'an*, thk. Abdülkadir Ahmed el-Atâ, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1406/1986), 55.

¹²³ Fîrûzâbâdî, “sel”, 1012.

¹²⁴ Hûd 11/46.

¹²⁵ Kehf 18/70.

talep etmesi hakkındadır.¹²⁶ İkincisi Hz. Hızır'ın (a.s) beraberlik yapma halinde Hz. Musa'dan (a.s) kendisine soru sormamasını şart koymasını aktarmaktadır.¹²⁷

Birinci âyette mütekellim edatı olan yâ harfi eksiltilmiş ancak ikincisinde zikredilmiştir. Sâmerî bu durumu üç bölümde temellendirmiştir.¹²⁸

a. Kehf âyetindeki olayın örgüsü Hz. Musa'nın salih bir kişinin yaptığı ve zahiren doğru olmadığına inandığı eylemlerine karşı inkâr ve sorgu çerçevesinde şekilleniyor. Bu da defalarca gerçekleşiyor.¹²⁹ Dolayısıyla burada tafsilatla beraber uzun süre devam eden bir hâdise anlatılmaktadır. Buna karşılık Hûd sûresinde ise sadece bir soru bulunmaktadır. İki âyete ilişkin bu detay, tafsilatın olduğu yerde zamirin zikredilmesini gerektirirken tafsilatın bulunmadığı yerde böyle şey gerektirmemiştir.¹³⁰

b. Kehf sûresinde üç husus sorgulanırken Hûd sûresinde sadece bir husus söz konusu olmuştur. Bu da birkaç hususun bulunduğu yerde kelimenin tam kullanılmasını gerektirmiş olur.¹³¹

c. İki sûrenin ilgili âyetlerinde de sorulmaması istenen sorular bulunmaktadır. Ancak Hûd sûresinde sorulmaması talep edilen soru Kehf sûresindeki soruya göre daha çok önem arz etmektedir.¹³² Nitekim Hûd sûresindeki âyetin devamında bulunan “*Sana cahillerden olmamanı öğütlerim*”¹³³ ifadeleri bunu açıkça ortaya koyar. Kehf sûresinde sorulmaması istenen soru husus daha hafiftir. Zira bu âyette sakındırmada bulunan Hz. Hızır'ın, daha sonra “*Sana o konuda bilgi verinceye kadar...*” demesi söylediğimiz bu manaya işaretir.¹³⁴ Sonuç olarak istinbat edilmeye çalışılan bu duruma bir işaret sadedinde; Hûd sûresinde mütekellim zamiri hazfedilmişken Kehf sûresi âyetinde zikredilmiştir.¹³⁵

Yapılan araştırma çerçevesinde Hûd sûresi âyetinde mütekellim edatının zikredilmeme buna karşın Kehf âyetinde sabit bırakılmasıyla alakalı özellikle de tefsir kitaplarının bir değerlendirme yapmadığı görülmüştür. Bu da Sâmerî'nin yaptığı çalışmanın konuyla ilgili ciddi bir ehemmiyete ve özgünlüğe sahip olduğunu gösterir.

Nakledilen âyetlerdeki (سَأَلْنِي) fiiline ilişkin Sâmerî'nin değerlendirmesine göre bu kelimenin ve içinde bulunduğu âyetin bağlamı bir tafsilat ve önce çıkan bir ehemmiyete sahipse

¹²⁶ Hûd 11/45-46.

¹²⁷ Kehf 18/66-70.

¹²⁸ Sâmerî, *Belâgatü'l-keime*, 32.

¹²⁹ Sâmerî, *Belâgatü'l-keime*, 32.

¹³⁰ Sâmerî, *Belâgatü'l-keime*, 32.

¹³¹ Sâmerî, *Belâgatü'l-keime*, 33.

¹³² Sâmerî, *Belâgatü'l-keime*, 33.

¹³³ Hûd 11/46.

¹³⁴ Sâmerî, *Belâgatü'l-keime*, 33.

¹³⁵ Sâmerî, *Belâgatü'l-keime*, 33.

bitişindeki mütekellim edatına müdahale edilmemiştir. Ancak daha kısa bir bağlama sahip olduğu yerde bu duruma bir işaret anlamında mütekellim zamiri kullanılmamıştır.

3.3.1.1.2. Sülâsî Mezid Fiiller

Mazi gâib sîgasının müfret müzekkerinin kök harflerinde; bir, iki veya üç ilave harfin bulunduğu fiil formuna sülâsî mezid denilir.¹³⁶

Bu formda bulunan sülâsî mezid fiillerde ek olan harf sayısına bakılarak rubâî yani dört harfli, humâsî beş harfli ve sūdâsî altı harfli olarak üç kısma ayrılır.¹³⁷ Bu kısımların her birinde müteaddit/muhtelif bâblar bulunmaktadır. Örneğin rubâî mezidlerde üç, humâsî mezidlerde beş ve sūdâsî mezidlerde dört bâb bulunmaktadır.¹³⁸

Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*'nin zikir-hazif başlığı altında Kur'an'dan toplamda on bir sülâsî mezid fiili incelemiştir.¹³⁹ Ancak her kısmın bâbları için örnek vermemiştir. Mevcut on bir örnekten biri rubâî, sekizi humâsî ve ikisi de sūdâsî fiillerden oluşmaktadır. Bu fiiller Sâmerrâî'nin aşağıdaki şekilde sıraladığı gibidir.¹⁴⁰

(اسْتَطَاعَ ، تَنَزَّلَ ، تَوَفَّى ، تَبَدَّلَ ، تَفَرَّقَ ، تَوَلَّى ، تَصَدَّقَ ، اسْتَطَاعَ ، تَذَكَّرَ ، أَخَّرَ ، اتَّبَعَ)

Şimdi bu örnekler, rubâî, humâsî ve sūdâsî olarak bâb sıralamasına göre incelenecektir.

3.3.1.1.2.1. Rubâî Fiiller

Rubâî fiillerin اِفْعَال ve تَفْعِيل olarak üç bâbı bulunmaktadır. Bu bâblar burada ifade edildiği gibi mastar sîgalarına göre isim alırlar.¹⁴¹ Sâmerrâî *Belâgatü'l-kelime*'de rubâî mezid fiillerden bir örnekle yetinmiştir ve o da (أَخَّرَ) fiilidir.

1. أَخَّرَ

Bu fiil “bir şeyi ertelemek ve ötelemek” manasındadır. Kökü (أَخَّرَ) olan¹⁴² bu fiilin çekimi, (أَخَّرَ ، يُوَخِّرُ ، تَأَخَّرَ) olarak yapılır. Fiil, kök halinin ikinci harfinden ek bir harf ilave olarak¹⁴³ (تَفْعِيل) bâbına girmiş rubâî mezid kelimedir.

Kur'an bu ifadeyi,

وَأَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَأَكُنْ مِنْ

¹³⁶ İbrahim b. Abdulvehhâb İzzeddin Zencânî, *Tasrifü'l-izzî*, thk. İbrahim Aydemir vd. (İstanbul: el-Mektebeu'l-Hâşimiyye, 2010/1431), 119-120; Güler, *İslam Medeniyetinde Dil Bilimleri*, 129.

¹³⁷ Zencânî, *Tasrifü'l-izzî*, 129.

¹³⁸ Güler, *İslam Medeniyetinde Dil Bilimleri*, 129-130.

¹³⁹ Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 149.

¹⁴⁰ Çalışmada fiiller kitaptaki sığalarına göre değil müfret müzekker gâib sığalarıyla verilmiştir.

¹⁴¹ Güler, *İslam Medeniyetinde Dil Bilimleri*, 129.

¹⁴² İbrahim Mustafa vd. *el-Mu'cemu'l-vesî*, (Kahire: Mecme'u'l-luğa'l-arabiyye, 1972/1392), “ehr”, 1/8.

¹⁴³ *Binâu'l-ef'âl*, 49.

“Her birinize ölüm gelip, ‘Rabbim, biraz daha süre versen de gönüllü yardımlarda bulunsam ve iyi amel edenlerden olsam’ diye yalvarmadan önce size verdiğimiz rızıklardan başkaları için infakta bulunun” âyetinde (أَخَّرْتَنِي)¹⁴⁴ şeklinde zamiri hazfetmeden kullanmıştır. Fakat aşağıdaki âyette aslı (أَخَّرْتَنِي) olan bu fiil, (أَخَّرْتَن) olarak yani zamirin hazfedilmesiyle kullanmıştır:

قَالَ أَرَأَيْتَكَ هَذَا الَّذِي كَرَّمْتُ عَلَيْ لِنُ أَخَّرْتَن إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ لَأُحْتَكِنَنَّ ذُرِّيَّتَهُ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٦٢﴾

“Ve ekledi ‘Şu benden üstün kıldığına bak. Yemin ederim ki beni kıyamete kadar yaşatırsan, az bir kısmı dışında, onun neslini peşime takacağım”¹⁴⁵

Birinci âyet Münâfikûn suresinde geçmektedir. Âyetin bağlamı, ölüm geldiğinde kişinin önceden yapmadığı bir ameli yapmak için Hak Teâlâ’dan mühlet vermesini istemesi çerçevesindedir.¹⁴⁶ Âyet ve bağlamı beraber ele alındığında; burada kişi kendisine yönelik bir soruna mâni olmak ve bir faydayı tahsil etmek maksadıyla bu süreyi bizzat kendisi için dilediği anlaşılmaktadır.¹⁴⁷

İkinci âyet ise İsrâ sûresinde bulunmaktadır. Âyet şeytanın insanoğlunu yoldan çıkarmak sûretiyle onlara hâkim olacağını ve bunun için de Allah Teâlâ’dan kendisine mühlet vermesini istemesini beyan etmektedir.¹⁴⁸ Dolayısıyla şeytan bu süreyi bizzat kendisi için değil, insanoğlunu saptırmak için istemektedir. Bunun yanı sıra şeytana verilecek süre ona bir fayda veya maslahat sağlamayacaktır.¹⁴⁹

Dolayısıyla bu âyetlerde mühlet talebinde bulunan iki istekliden biri, bunu bizzat kendisi için isterken diğeri -ki o da şeytandır- kendisine yönelik bir etkenden dolayı istememektedir. Bu nedenle Kur’an, istenilen mühleti kendisi için talep eden kimsenin söylediği ibareyi tam olarak kullanıp lafzına müdahale etmemiştir. Ancak iblisin isteği kendisiyle ilgili olmadığı için onun ifadesinde tasarrufta bulunarak kullanmıştır.¹⁵⁰

Sâmerrâî, *Lemesât* adlı eserinde bu iki âyetteki farklı tabiri gramere dayalı bir zeminde ele alarak iblisin cümlesinde açıkça bir talep olmayıp âyetin bağlamından anlaşılan zımnî bir talebin bulunduğunu, diğeri âyette ise açıkça bir talebin bulunduğunu kaydetmektedir. Buna binaen Kur’an iki yerdeki tabiri farklı kullanarak talebin açıkça verildiği yerde kelimeyi tam kullanmış. Fakat talebin açıkça ifade edilmediği yerde kelimedden kısararak zamiri hazfetmiştir.

¹⁴⁴ Münâfikûn 63/10.

¹⁴⁵ İsrâ 17/62.

¹⁴⁶ Bk. Münâfikûn 63/9-11.

¹⁴⁷ Sâmerrâî, *Belâgatü’l-kelime*, 30.

¹⁴⁸ İsrâ 17/61-63.

¹⁴⁹ Sâmerrâî, *Belâgatü’l-kelime*, 30.

¹⁵⁰ Sâmerrâî, *Belâgatü’l-kelime*, 30.

bu sarf ilmi kaidesinin söylediği hazif işlemi Sâmerî'nin de vurguladığı gibi Kur'an'da oluşunca genelde manaya ilişkin bir detaydan dolayı gerçekleşir.¹⁵⁷ Bu düşüncesine binaen (تَفْعُل) bâbından birtakım örnekleri incelemiştir. تَنَزَّل fiili de bu örneklerden biridir. Kur'an, şu âyetlerde aslı (تَنَزَّلُ) olan bu fiili baş tarafında bulunan (ت) harflerinden birini hafifleterek kullanmıştır:

هَلْ أُنَبِّئُكُمْ عَلَىٰ مَن تَنَزَّلُ الشَّيَاطِينُ ﴿٢٢١﴾

“Şeytanların kime ineceğini size haber vereyim mi?”¹⁵⁸

تَنَزَّلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ ﴿٤﴾

“O gece melekler ve ruh, rablerinin izniyle her bir iş için inerler.”¹⁵⁹

Ancak aşağıdaki âyette bu harfe müdahalede bulunmamıştır:

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ

“Rabbimiz Allah'tır' deyip dosdoğru çizgide yaşayanlar, işte onlara melekler şu müjdeyle inerler: 'Korkmayın, hüznlenmeyin, size vaat olunan cennet için sevinin.’”¹⁶⁰

Şuarâ ve Kadir sûrelerinde söz konusu iki harften biri silinerek, Fussilet sûresinde ise bu harflere müdahale edilmeden kullanıldığı görülmektedir.

Şuarâ'daki kelime ve bağlamı şeytanların, kendilerini dinleyen yalancı kâhinlere inmesiyle ilgilidir.¹⁶¹ Kadir sûresinde ise kadir gecesine ilişkin birtakım beyanlar bulunulmuş ve bu gecede meleklerin indiği ifade edilmiştir.¹⁶²

Fussilet âyetinde de meleklerin, vefat anında müminleri cennetle müjdelemek için indiği beyan edilmiştir.¹⁶³

Fussilet sûresinde konu edinilen husus her an ve her vakit gerçekleşmektedir. Çünkü her gün bir mümin vefat etmekte ve dolayısıyla melekler onu müjdelemek için sürekli inmektedir. Şu halde burada sıklıkla gerçekleşen bir hâdisе bulunmaktadır. Bu nedenle Kur'an sürekli oluşan bu hâdiseyi ifade ederken, hâdisenin kesretine bir işaret mahiyetinde, kullandığı kelimeyi de tam ve uzun halde kullanmıştır.¹⁶⁴

Şuarâ suresindeki ifadenin bulunduğu âyet ise şeytanların kâhinlere ya da onların bir kısmına geldiklerini anlatmaktadır. Onların da yine vefat eden müminlere göre çok az sayıda oldukları açıktır. Dolayısıyla Kur'an bu hâdisenin azlığına bir işaret olarak ilgili kelimeden bir

¹⁵⁷ Sâmerî, *Belâgatü'l-kelime*, 8.

¹⁵⁸ Şuarâ, 26/221.

¹⁵⁹ Kadir, 97/4.

¹⁶⁰ Fussilet, 41/30.

¹⁶¹ Şuarâ, 26/22-222-223; Muhammed Ali Sâbûnî, *Safvetu't-tefâsîr*, (Kahire, Dâru's-Sabunî, 1997/1417), 2/364.

¹⁶² Kadir, 97/3-4-5.

¹⁶³ Şehâbeddin Mahmud Âlûsî, *Ruhu'l-me'ânî fi tefsîr'l-Kur'ani'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, nşr. Ali Abdülbârî Atiyye (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1194/1415), 12/372.

¹⁶⁴ Sâmerî, *Belâgatü'l-kelime*, 15.

harfi eksik kullanmıştır.¹⁶⁵

Kadir sûresine bakıldığında meleklerin pek az, hatta kadir gecesiyle ilgili olarak senede bir defa indikleri anlaşılmaktadır. Bu da yine onların vefat eden müminler için sürekli gerçekleşen inişlerine göre çok azdır. Kur'an, yine bu nedenle burada da kelimedenden eksiltme yaprak kullanımında bulunmuştur.¹⁶⁶

Sâmerrâî'nin, aktarılan âyetlerdeki (تَنَزَّلُ) fiilini daha çok delalet ettiği hâdiseye göre zamansal açıdan göz önünde bulundurarak tahlillerde bulunduğu söylenilir. Buna fiil, kesret ifade ettiği yerde tam kullanılmıştır. Ancak kesretin bulunmayıp mananın nadiren ya da az olarak gerçekleştiği âyette tam kullanılmamıştır. Aksine lafzından bir harf kısılmıştır.

2. تَوَفَّى

Bu kelime bir şeyin tamamına ermesi veya erdirilmesi anlamlarına gelmektedir. Buna göre kelimenin (تَوَفَّاهُ) şeklindeki kullanımı bir şeyi tam olarak almak/kabzetmek ve tamamına erdirmek anlamlarına gelmektedir.¹⁶⁷

Sâmerrâî, Âl-i İmrân sûresi 55. âyet çerçevesinde yaptığı açıklamasında (تَوَفَّى) kelimesinin sadece ölmek veya birinin ruhunu kabzetmek diye anlaşılmasının dakik olmadığını ifade etmektedir. Nitekim,

اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا

“Allah, ölüm vakitleri geldiğinde insanları vefat ettirir, ölmeyenleri de uykularında ölmüş gibi yapar”¹⁶⁸ âyeti de bunu açıkça ortaya koymaktadır. Çünkü buradaki (يَتَوَفَّى) kelimesi direkt olarak ruhun kabzedilmesi anlamında olsaydı âyetteki “uykularında ölmeyenler” ifadesi anlamsız kalırdı. Çünkü bu ibare, “Allah'ın, ölüm vakti gelmeyen insanların uyku halinde ihtiyari tasarruflarını alarak/kabzederek onları ölmüş gibi yapar” manasındadır.

Sâmerrâî devamla; ölümün bu kelimenin anlamlarından sadece birisi olduğunu ve bunun da kelimenin bağlamına göre belirlenmesi gerektiğini söylemektedir. Bu sebeple Âl-i İmrân sûresinde;

يَا عِيسَى ابْنِي مَرْيَمَ ارْفَعْكَ وَإِنَّا جَاعِلُونَكَ آيَةً

“Ey İsa! Emin ol ben seni eceline yetireceğim/ senin hayatına ben son vereceğim”¹⁶⁹ şeklinde ifade edilen âyet, siyak-sibakıyla beraber ele alındığında “seni öldüreceğim” anlamına gelmeyecektir. Aksine Hz. İsa'nın yeryüzünden alınması/kabzedilmesi ve -âyetin devamında

¹⁶⁵ Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 15.

¹⁶⁶ Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 15.

¹⁶⁷ Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, thk. Abdüsselam Harun, (Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1399/1979), 6/129; Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-belâga*, thk. M. Bâsil 'Uyûnu's-Sûd, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998) 2/347; Fîrûzâbâdî, “vfy”, 1343.

¹⁶⁸ Zümer 39/42.

¹⁶⁹ Âl-i İmrân 3/55.

da ifade edildiği üzere- semâya çıkarılması anlamına gelecektir.¹⁷⁰

Arap dili alanında ve dolayısıyla Kur'an tefsiri noktasında son derece yetkin bir âlim olan Sâmerrâî ve müfessirlerin kâhir ekseriyeti Âl-i İmrân âyetini Hz. İsa'nın vefatı olarak algılamıyorlar. Hz. İsa ile alakalı genel olarak müslümanların inancı da bu yöndedir. Çünkü bu anlamda Hz. Peygamber'den (s.a.v) de bazı hadisler vârid olmuştur.¹⁷¹

Yine bu sebeple Semîn el-Halebî (ö. 756/1355) Âl-i İmrân âyetinin tefsirinde “Ben sana verdiğim eceli/mühleti tamamlayıp ölümünü erteleyeceğim, seni kâfirlerden koruyup semaya yükselteceğim” ifadelerini kullanmaktadır.¹⁷²

Zemahşerî (ö. 538/1144) ise bu ifadeyi “Kâfirlerin seni öldürmesinden koruyarak ve vefatını senin için takdir ettiğim vakte erteleyerek ecelini tamamına erdireceğim”¹⁷³ şeklinde açıklayarak yine (مُتَوَفِّيكَ) kelimesinin Hz. İsa'nın ölümü anlamına gelmediğini vurgulamıştır.

Ebüssuûd da (ö. 982/1574) bu kelimeyi “Ölümünü erteleyip seni yeryüzünden kabzedip alacağım” şeklinde açıklamıştır.¹⁷⁴ Buna göre yine âyet Hz. İsa'nın vefatı anlamına gelmemektedir.

Öte yandan âyetteki söz konusu kelime direkt olarak Hz. İsa'nın vefatı anlamında olduğu düşünülecek olsa da burada geniş zaman anlamı bulunduğu için kelimenin bizzat kendisi bu kanıyı reddedecektir. Çünkü bu durumda anlam “öldürdüm” değil “öldüreceğim” şeklinde olacaktır.

(تَوَفَّى) kelimesi bâb olarak (تَفَعَّلَ) kalıbındandır ve kök halinde (وَفَّى) şeklindedir. Çünkü kök halinin baş tarafına bir (ت) ve bir de orta harfinden bir harf ilave edilmiştir. Çekimi de (تَوَفَّى ، يَتَوَفَّى ، تَوَفَّى) şeklindedir.

Kur'an bir âyette,

الَّذِينَ تَتَوَفَّيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ فَأَلْقَوْا السَّلَامَ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِنْ سُوءٍ بَلَى إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

“Kendilerine kötülük edip dururken meleklerin canlarını aldığı kimseler, ‘Biz hiçbir kötülük yapmadık’ diyerek boyun bükerek teslim olurlar. Hayır! Allah yaptıklarınızı bilmektedir”¹⁷⁵ buyurarak bu kelimeyi (تَتَوَفَّيْهِمْ) şeklinde baş tarafında bulunan (ت) harflerini sabit bırakarak kullanmıştır. Diğer bir âyette,

إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً

¹⁷⁰ Sâmerrâî, Fâdıl Salih, “Lemesât Beyâniyye” (Görüşmecî: Dr. M. Halid, Video Kaydı, Görüşme 30 Ağustos 2017).

Sâmerrâî, 2024.

¹⁷¹ Buhârî, “Mezâlim”, 31 (No. 3437).

¹⁷² Semîn el-Halebî, *ed-Durru 'l-masûn*, 3/213.

¹⁷³ Ebû'l-Kasım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki't-tenzîl ve 'uyuni'l-ekâvîl ve vucûhi't-te'vîl*, nşr. Halil Me'mûn Şeyhâ, (Beirut: Dâru'l-Marife, 2009/1430), 174.

¹⁷⁴ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 1/375-376.

¹⁷⁵ Nahl 16/28.

فَتَهَاجِرُوا فِيهَا فَأُولَٰئِكَ مَاوِيَهُمْ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا ﴿٩٧﴾

“Kendilerine yazık etmekte iken meleklerin canlarını aldığı kimselere, ‘Ne haldeydiniz?’ dediler, (onlar) ‘O yeryüzünde zayıf görülenlerden idik’ cevabını verdiler. Melekler ise ‘Allah’ın arzı geniş değil miydi, hicret etseydiniz...’ dediler. İşte onların barınağı cehennemdir ve orası gidilecek olan ne kötü bir yerdir” buyurarak aslı (تَوَفِّيَهُمْ) olan bu kelimeyi (تَوَفِّيَهُمْ)¹⁷⁶ şeklinde yani baştaki (ت) harflerinden birini hafifleterek kullanmıştır.

Bu âyetlerden ilki Nahl sûresinde bulunmaktadır ve bulunduğu âyet ile bağlamı, meleklerin, -günahlara girmek sûretiyle- kendilerine zulmeden kâfirlere gelerek ruhlarını kabzettiklerini açıklamaktadır.¹⁷⁷ Dolayısıyla burada söz konusu olanlar, sadece kâfirlerin içinden -hakka tabi olmayarak- kendilerine zulmeden kimselerdir.¹⁷⁸

İkinci âyet Nisa sûresinde bulunmaktadır. Burada da yine meleklerin, günah işleyerek kendilerine zulmeden kâfirlerin ruhlarını aldıkları ifade edilmektedir.¹⁷⁹ Ancak bu âyetin bağlamı genel olarak tüm kâfirleri değil kapsamıyor. Onlardan zayıf ve çaresiz olan kimseler hakkında açıklama yapılmaktadır.¹⁸⁰ Çünkü âyete göre melekler onlara “Dini açıdan ne durumdaydınız?” şeklinde bir soru sorudukları ve onların da bu soruya “Biz yeryüzünde zayıf ve çaresizdik” cevabını verdikleri anlaşılmaktadır.¹⁸¹

Nisa sûresindeki âyette gayrimüslimlerin sadece bir kısmı kastedilmektedir. Kelimenin manasındaki bu eksiklikten dolayı Kur’an, âyetteki ilgili sözcüğü de eksik kullanmıştır. Ve bununla haklarında açıklama yapılan topluluğun az olduğuna işaret etmiştir. Fakat Nahl âyetinde gayrimüslimlerin tamamı murat edilince Kur’an, ilgili kelimeyi de tam kullanmıştır.¹⁸²

Sâmerrâî, nakledilen iki âyet çerçevesinde (تَوَفَّى) fiilini delalet ettiği anlama göre bir değerlendirmeye tabi tutmuştur. Buna göre iki âyette farklı lafızlarla bulunan kelime, bir âyette genel anlam ifade edip tüm gayrimüslimler için kullanılınca lafzı da tam kullanılmıştır. Fakat ikinci âyette kelimenin ifade ettiği anlam, bağlamı gereği sınırlı kılınmış ve buna işaret olarak da lafzından bir harf hafifletilmiştir.

3. تَبَدَّلَ

“Değişmek, bozulmak ve (ب) harfiyle kullanıldığında değiştirmek” anlamına gelen¹⁸³

¹⁷⁶ Nisa 4/97.

¹⁷⁷ Nahl 16/27-28-29.

¹⁷⁸ Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 16.

¹⁷⁹ Nisa 4/97.

¹⁸⁰ Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 16.

¹⁸¹ Nisa 4/97.

¹⁸² Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 16.

¹⁸³ İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *Tacü'l-luga ve sıhâhu'l-'Arabiyye*, nşr, Halil Me'mûn Şeyhâ (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife 2008/1429), “bdl”, 78; Firûzâbâdî, “bdl”, 965; Âlûsî, *Ruhu'l-me'ânî*, 2/398.

bu sözcük (تَفْعَلُ) bâbına girmektedir. Kök hali ise (بَدَلَ) şeklindedir. Kelimenin kök haline (ت) ile (د) harfleri ilave edilmiş ve bununla da humâsî mezid yapılmıştır. Bu fiil (تَبَدَّلَ ، يَتَبَدَّلُ ، تَبَدُّلاً) şeklinde çekimlenir.

Kur'an bu kelimeyi,

لَا يَجِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدُ وَلَا أَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ وَلَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ إِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ رَاقِبًا ﴿٥٢﴾

“Artık kadınlar sana helâl olmaz; sahip olduğun câriyeler dışında kadınlarını, güzellikleri hoşuna gitse dahi başka eşlerle değiştirmen helâl olmaz. Allah her şeyi gören ve gözetendir”¹⁸⁴ âyetinde (تَبَدَّلَ) olarak aslına muhalif kullanmıştır. Çünkü aslında bu fiil (تَبَدَّلَ) şeklindeydi. Ancak,

وَأَتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَتَبَدَّلُوا الْخَبِيثَ بِالطَّيِّبِ وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا

“Yetimlere mallarını verin, temiz olanı pis olanla değiştirmeyin, onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin; çünkü bu, büyük bir günahtır” âyetinde kelimenin başında bulunan (ت) harflerine müdahale etmemiştir.¹⁸⁵

Ahzâb sûresindeki âyette Efendimiz’e (s.a.v) gelen bir nehiy, söz konusu edinilmiştir. Burada Hz. Peygamber’e hanımlarından birini bırakıp da ardından onun yerine başka birini nikâhlanmasının helal olmadığını söylenmektedir.¹⁸⁶ Dolayısıyla konu, sadece Hz. Peygamber’e (s.a.v) ilişkin olarak sınırlı çerçevededir.¹⁸⁷

Nisa âyetinde ise tüm müslümanları hatta bir görüşe göre tüm insanları¹⁸⁸ ilgilendiren bir husus işlenmektedir. Çünkü burada yetimlere ve mal varlıklarına ilişkin hükümlerle alakalı bir anlatım yapılmıştır. Burada yetimlere, mallarının verilmesi ve onlara ait olanın başka kimselere haram kılındığı, insanlara açıklanmıştır. Dolayısıyla âyette, yetim mallarının başka varlıklara karıştırılmaması gerektiği emredilmektedir.¹⁸⁹

Durum böyle olunca Kur’ân-ı Kerîm sınırlı olan hüküm ve mananın bulunduğu yerde kelimenin başındaki harflerden birini eksilterek hazif işlemini gerçekleştirmiştir. Fakat Nisa sûresinde sürekli devam edecek olan ve genele hitap eden hüküm ifade edilirken kelimeden eksiltme yapılmayıp tam kullanılmıştır.¹⁹⁰

Sâmerrâî’nin nakledilen âyetler çerçevesinde (تَبَدَّلَ) fiilinin kullanılmasına ilişkin

¹⁸⁴ Ahzâb 33/52.

¹⁸⁵ Nisa 4/2.

¹⁸⁶ Sâbûnî, *Safvetu’t-tefâsîr*, 2/488.

¹⁸⁷ Sâmerrâî, *Belâgatü’l-kelime*, 16.

¹⁸⁸ Âlûsî, *Ruhu’l-me’ânî*, 2/390.

¹⁸⁹ Nisa 4/2; Muhammed B. Cerîr et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân fî tefsîr’l-Kur’ân*, thk. Mahmud Muhammed Şakir, (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 2000/1420), 7/525.

¹⁹⁰ Sâmerrâî, *Belâgatü’l-kelime*, 16.

kullandığı metot ve vardığı sonuç yine lafız ve manaya bağlı bir temele dayanmaktadır. Buna göre kelimenin manasında sınırlandırılma bulunuyorsa lafzı da sınırlı kılınır yani binasından harf eksiltir. Çünkü mananın sınırlı olduğu yerde bu manayı ifade eden lafız da eksik olmalıdır. Ancak manada bir sınır bulunmayıp mutlak bırakılmışsa kelimenin lafzı buna göre olmalıdır.

4. تَفَرَّقَ

Bu kelime “birlik ve bir arada bulunmanın aksini yani ayırık ve dağınık olmayı” ifade eder.¹⁹¹ Kelimenin kökü (فَرَقَ) şeklindedir. Kök harflerine ek olarak başına bir (ت) harfi ve kök halinin orta harfi olan (ر) harfinden bir ek yapılarak (تَفَعَّلَ) babına girmiştir. Çekimi de (تَفَرَّقَ ، تَفَرَّقُوا ، تَفَرَّقُوا) şeklinde yapılır.

Kur'an-ı Kerim'de bu sözcük Âl-i İmrân sûresinde aşağıdaki şekilde kullanılmıştır:

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

“Hep birlikte Allah’ın ipine sımsıkı tutunun; bölünüp parçalanmayın. Allah’ın size verdiği nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O’nun nimetiyle kardeş oldunuz. Siz bir ateş çukurunun tam kenarındayken oradan Allah sizi kurtarmıştı. Doğru yolu bulasınız diye işte Allah sizlere âyetlerini böyle açıklıyor.”¹⁹²

Burada aslı (تَفَرَّقُوا) olan bu kelime (تَفَرَّقُوا) halinde başındaki harflerden biri hazfedilerek kullanmıştır. Fakat Şûrâ sûresinin aşağıdaki âyetinde bu harflere müdahalede bulunulmamıştır:

شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ

“O, Nûh’a buyurduklarını, sana vahyettiklerimizi, İbrâhim’e, Mûsâ’ya ve İsâ’ya buyurduklarımızı size din kıldı ki o dini ayakta tutasınız, o konuda ayrılığa düşmeyesiniz. Kendilerini davet ettiğin bu din müşriklere ağır geldi. Allah (dini tebliğ için) dilediğini seçkin kılar ve kendisine yöneleni doğruya iletir.”¹⁹³

Sâmerrâî aslında aynı manayı ifade eden bu iki kelime arasındaki inceliği şu iki esasa ilişkilendirmiştir:¹⁹⁴

a. Âl-i İmrân sûresindeki âyette sadece İslâm ümmetine yapılan bir hitap bulunmaktadır.¹⁹⁵ Burada müslümanlara, önceki ümmetler gibi ihtilaf ve ayrılığa düşmemeleri

¹⁹¹ Firûzâbâdî, “frk”, 918.

¹⁹² Âl-i İmrân 3/103.

¹⁹³ Şûrâ 42/13.

¹⁹⁴ Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 17.

¹⁹⁵ Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 116.

emredilmektedir.¹⁹⁶ Çünkü bu âyet, bir önceki âyete atfedilmiştir ve o âyet de “ey iman edenler” diye başlamaktadır.¹⁹⁷ Bu da Sâmerîrâî’nin bu değerlendirmesini destekler niteliktedir.

Şûrâ sûresindeki âyet ise farklı bazı ümmetler hakkındadır.¹⁹⁸ Çünkü âyette Hz. Nuh’un, Hz. İbrahim’in, Hz. Musa’nın ve Hz. İsa’nın (a.s) şeriatleri zikredilmiştir.¹⁹⁹

Bu sebeple Kur’an, tarih boyunca devam edecek olan hususu ifade den Şûrâ sûresi âyetindeki kelimeye tasarrufa gitmemiştir. Çünkü burada genel anlam bulunmaktadır. Fakat Âl-i İmran âyeti sadece Efendimiz’in ümmeti hakkında olup ve burada bahsi geçenlerin Şûrâ âyetinde söz konusu olan birkaç ümmetten sadece biri olunca kelimenin tamamı kullanılmamıştır.²⁰⁰

b. Kur’an, Âl-i İmrân sûresinde İslâm ümmetini küçük-büyük tüm ayrılıklardan sakındırmıştır. Dolayısıyla burada nehyedilen şeyin külliyetini ifade etmek için de kelimedenden harf eksiltilmiş ve böylece bu anlamı pekiştirmiştir.²⁰¹

Fakat İbn Cüzey (ö. 741/1340) bu âyette, ayrılıktan sakındırılan hususun -dinin esasları diye ifade edilen- inanç kuralları olduğunu, dolayısıyla burada dindeki fer’î hükümlerin murat edilmediği ihtimalinin olduğunu söylemektedir.²⁰² Ümmetin kahir ekseriyeti tarafından kabul gören fıkhi mezheplerin bulunması da bu açıklamayı destekler niteliktedir. Buna göre Sâmerîrâî ikinci tahlilinde itikadi ihtilafları kastediyorsa -ki ibaresi buna muhtemeldir- yaptığı değerlendirme geçerli olabilir. Ancak dini anlamda hiçbir ihtilafın olmamasını kastediyorsa -ki ibaresi buna da muhtemeldir- yaptığı bu ikinci tahlil muallakta kalabilir.

Semîn el-Halebî ise (ö. 756/1355) Âl-i İmran ve diğer bazı sûrelerde bulunan bu formattaki kelimelerden bir (ت) harfinin eksiltilmesini daha çok lafzî açıdan değerlendirerek, bunu tahfiflikle yani ibareyi daha kolay okunuşlu kılmakla açıklamaktadır.²⁰³

Sâmerîrâî (تَفَرَّقَ) fiilinin nakledilen âyetlerdeki lafız farklılığına iki açıdan bakmıştır. Bunlardan birincisi fiilin hitap ettiği kitle, ikincisi de anlamındaki sınırlılık durumudur. Ona göre Âli İmran sûresindeki bu kelime, sadece müslümanlar hakkında olunca lafzî da eksik kullanılmış ve böylece lafız-mana orantısı sağlanmıştır. Şûrâ sûresindeki âyette ise müslümanların yanı sıra diğer bazı ümmetler de söz konusudur. Bu sebeple kelime, lafzına müdahale edilmeden kullanılarak manasına uygun kılınmıştır. Yine Âl-i İmrân’da

¹⁹⁶ Sâbûnî, *Safvetu’t-tefâsîr*, 1/200.

¹⁹⁷ Âl-i İmrân 3/102.

¹⁹⁸ Şûrâ 42/13.

¹⁹⁹ Şûrâ 42/13.

²⁰⁰ Sâmerîrâî, *Belâgatü’l-keime*, 17.

²⁰¹ Sâmerîrâî, *Belâgatü’l-keime*, 17.

²⁰² İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/161.

²⁰³ Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn*, 3/333.

Müslümanlar küçük-büyük tüm ayrılıklardan sakındırılınca te'kit anlamında kelimenin lafzından harf eksikliği yapılmıştır.

تَوَلَّى 5

“Bir şeyden yüz çevirmek, uzaklaşmak anlamına” gelen bu sözcüğün kökü (وَلَّى) şeklindedir.²⁰⁴ Kelimenin kök halinin baş tarafına bir (ت) ve kök halinin orta harfinden bir ek yapılarak (تَوَلَّى) babına girmiştir. (تَوَلَّى ، يَتَوَلَّى ، تَوَلَّى) olarak da çekimlenmiş humâsî mezid bir fiildir. Kur'an,

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَأَنْتُمْ تَسْمَعُونَ ﴿٢٠﴾

“Ey iman edenler! Allah’a ve resûlüne itaat edin, söylediklerini işittiğiniz halde ona yüz çevirmeyin” âyetinde aslı (لَا تَوَلَّوْا) olan bu kelimeyi (لَا تَوَلَّوْا) şeklinde aslına muhalif olarak baştaki iki (ت) harfinden birini hafifleterek kullanmıştır.²⁰⁵ Ancak,

وَيَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ وَلَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِمِينَ

“Ey kavmim! Rabbinizden bağışlanmayı dileyin, sonra O’na tövbe edin ki üzerinize bolca yağmur göndersin ve kuvvetinize kuvvet katsın; sakın günahkârlar olup Allah’tan yüz çevirmeyin!” âyetinde (لَا تَتَوَلَّوْا) diyerek baştaki harflere müdahale etmeyip aslına uygun kullanmıştır.²⁰⁶

Allah Teâlâ Enfâl sûresindeki ifadeyle müminleri, Efendimiz’e ve ona itaat etmeye karşı yüz çevirmekten sakındırmaktadır.²⁰⁷ Hûd sûresinde ise kâfirlere, günah işledikleri halde Hz. Hûd’dan yüz çevirmemelerini emretmektedir.²⁰⁸

Sahip oldukları iman saikinden dolayı müminlerin, Allah’ın (c.c) emirlerinden yüz çevirmeleri, kâfirlere oranla daha az olduğu malumdur. Bu esasa binaen Kur’an, Enfâl sûresinde ilgili kelimedden harf eksilterek, gerçekleşecek olan eylemin az olacağına işaret etmiştir. Hz. Hûd’un (a.s) kavmiyle ilgili âyette ise kelimeyi tam kullanıp onların yaptıkları veya yapacakları eylemin daha çok olduğuna telmihte bulunmuştur.²⁰⁹

Sâmerrâî buradaki inceliği farklı bir açıdan daha ele alarak, bir önceki kelimenin incelemesinde olduğu gibi Enfâl sûresinde bulunan sakındırmanın da küllî olduğunu ifade etmektedir. Çünkü burada Cenâb-ı Hak müminleri küçük-büyük herhangi bir hususta Hz. Peygamber’e (s.a.v) karşı yüz çevirmekten sakındırmaktadır. Kur’an, ifade edilen bu anlamı,

²⁰⁴ Fîrûzâbâdî, “vly”, 1344.

²⁰⁵ Enfâl 8/20.

²⁰⁶ Hûd 11/52.

²⁰⁷ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed Selâme (Riyad: Dâru Tayyibe, 1999/1420), 4/33; Sâmerrâî, *Belâgatü’l-kelime*, 19.

²⁰⁸ Ebüssuûd, *İrşâdü’l-‘akli’s-selîm*, 3/324; Sâmerrâî, *Belâgatü’l-kelime*, 19.

²⁰⁹ Sâmerrâî, *Belâgatü’l-kelime*, 19.

pekiştirmek için ilgili kelimenin lafzından bir harf eksilterek kullanmıştır.²¹⁰

Sâmerrâî nakledilen iki âyetteki (تَوَلَّى) fiilinin anlamına bakarak bir değerlendirme yapmıştır. Ona göre kelimenin ifade ettiği anlam çok olarak meydana gelecek türden olunca bu duruma bir işaret mahiyetinde fiilin lafzından harf eksiltilmeyip uzun halde kullanılmıştır. Fakat delalet ettiği anlamda bir kesret yoksa lafız-mana dengesini sağlamak için lafızdan harf eksiltilerek kullanılmıştır.

6 تَصَدَّقَ

Bu sözcük “sadaka vermek” anlamındadır.²¹¹ Kökü (صَدَقَ) olan bu kelimenin kök harflerine ek olarak (ت) ve kök halinin orta harfinden bir ek alarak (تَفَعَّلَ) bâbına girmiş humâsî mezid bir fiildir. Bu fiil (تَصَدَّقَ ، يَتَصَدَّقُ ، تَصَدَّقًا) olarak çekimlenir.

Kur’ân-ı Kerîm bir âyetle

وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٨٠﴾

“Eğer eli darda olan birisi borçlu ise eli genişleyene kadar beklemek gerekir. Şu da var ki, bağışlamanız, eğer bilerseniz sizin için daha hayırlıdır”²¹² buyurarak aslı (تَتَصَدَّقُوا) olan bu kelimeyi (تَصَدَّقُوا) şeklinde aslına muhalif olarak başındaki (ت) harflerinden birini hafifleterek kullanmıştır.

Burada Kur’an, borcu ödeme noktasında zorda olan borçluya, kolaya çıkana kadar zaman verilmesi gerektiğini, ancak zor durumundan dolayı verilen borcun sadaka sayılarak hiç alınmamasının daha hayırlı olduğunu beyan etmektedir.²¹³

Sâmerrâî zorda kalan borçlu kimseden alınacak olan borcun alınmayıp sadaka sayılması şeklinde verilen sadaka çeşidinin nâdir olduğunu ve bu duruma bir işaret mahiyetinde de Kur’an’ın ilgili kelimenin harfini eksilterek kullandığını ifade etmektedir.²¹⁴

(تَصَدَّقَ) fiili (تَفَعَّلَ) bâbına girdiği için aslında baş tarafında iki (ت) harfi bulunur. Ancak nakledilen âyetle bu harflerden biri kullanılmamıştır. Sâmerrâî burada yine lafız-mana dengesi temelinde bir tahlil yaparak fiilin delalet ettiği eylemin, zaman ve miktar olarak az bulunduğu için kelimenin tam istimal edilmediğini düşünmektedir. Hayattaki reel durum da bu sadaka çeşidinin normal sadakaya göre daha az olduğunu açıkça göstermektedir. Bu da Sâmerrâî’nin yaptığı değerlendirmeyi destekler niteliktedir.

7. تَذَكَّرَ

²¹⁰ Sâmerrâî, *Belâgatü’l-kelime*, 19.

²¹¹ Fîrûzâbâdî, “sdk”, 900.

²¹² Bakara 2/280.

²¹³ Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, 1/158; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/138.

²¹⁴ Sâmerrâî, *Belâgatü’l-kelime*, 21.

Bu kelime “hatırlamak, anmak ve anımsamak” gibi manalara gelir.²¹⁵ Kelime, (ذَكَرَ) olan kök halinin baş kısmına (ت) ve orta harfinden bir ek yapılarak (تَفَعَّلَ) bâbına getirilmiş humâsî mezid bir fiildir. Çekimi ise (تَذَكَّرَ ، يَتَذَكَّرُ ، تَذَكَّرَا) şeklindedir.

En‘âm sûresinde şöyle buyrulmuştur:

وَحَاجُّهُ قَوْمُهُ قَالِ اتَّحَاجُّونِي فِي اللَّهِ وَقَدْ هَدَيْنَ وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رَبِّي شَيْئًا وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٨٠﴾

“Kavmi onunla tartışmaya girdi. Onlara dedi ki: ‘Beni doğru yola iletmışken, Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz? Ben, sizin Allah’a ortak koştuklarınızdan korkmam. Ancak rabbimin (beni korkutacak) bir şeyi dilemesi hariç. Rabbimin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ düşünüp öğüt almayacak mısınız?’”²¹⁶

Bu âyette (تَتَذَكَّرُونَ) kelimesi aslı üzere kullanılmıştır. Diğer bir âyete ise şöyledir:

مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَى وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾

“Bu iki grubun (müminler ile kâfirlerin) durumu, kör ve sağır olan kimse ile gören ve işiten kimsenin durumuna benzer. Bunlar eşit olur mu? Hâlâ düşünüp öğüt almayacak mısınız?”

Burada aslı (تَتَذَكَّرُونَ) olan kelime (تَذَكَّرُونَ) şeklinde baştaki harflerinden biri hazfedilerek kullanılmıştır.²¹⁷

En‘âm sûresindeki âyetin konteksi, kavmine, Allah’ı (c.c) ispat etmeye çalışan Hz. İbrahim’in (a.s) izlediği mücadele çerçevesindedir.²¹⁸ Buna karşılık kavmi de onunla mücadele etmiştir. Nitekim nakledilen âyet de bunu açıkça izah etmektedir.

Burada İbrahim (a.s) kavminden ilâh hakkında düşüncelerini talep etmiştir. Onlardan istediği bu düşünce ve tefekkür işi, uzunca bir süreye ihtiyaç duymaktadır.²¹⁹ Dolayısıyla burada yapılacak olan fiilde zamansal açıdan bir kesret bulunmaktadır. Bu nedenle Kur’an kelimededen harf kısmayıp aslına uygun kullanmıştır.²²⁰

Hûd sûresi âyeti, müminlerle kâfirlerin farklı olduklarını, aralarındaki farkın da kör-sağır ile gören-duyan kimseler gibi olduğunu ifade etmiş, ardından “insanlar bunu hala düşünmezler mi?” sorusuyla devam etmiştir.²²¹

Mümin ile kâfir arasındaki farkın net olarak anlaşılması için verilen bu misalin, idrak edilmesi pek bir düşünce veya tefekkürü gerektirmez. Zaten bu hakikat, küçük-büyük herkesçe malum ve açıktır. Kur’ân-ı Kerîm de gerçekleşecek olan eylemin az olduğuna dikkat çekmek

²¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “zkr”, 5/48; Fîrûzâbâdî, “zkr”, 396.

²¹⁶ En‘âm 6/80.

²¹⁷ Hûd 11/24.

²¹⁸ Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, 1/373-376; En‘âm 6/75-80.

²¹⁹ Sâmerî, *Belâgatü’l-kelime*, 22.

²²⁰ Sâmerî, *Belâgatü’l-kelime*, 22.

²²¹ Hûd 11/23-24.

için kelimenin lafzından harf eksiltmiştir.²²²

Sâmerrâî, zahiren Hûd sûresindeki âyete yakın olan ve Mümin sûresinde bulunan aşağıdaki âyetinin yukarıdaki iki âyet için yaptığı değerlendirmeye bir itiraz olarak gelebileceğini düşünüp bunu cevaplandırmıştır.²²³

وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَلَا الْمُسَبِّحُ قَلِيلًا مَّا تَتَذَكَّرُونَ

“Kör ile gören, iman edip salih ameller işleyenler ile kötülük yapan (kâfir) bir değildir. Siz pek az düşünüyorsunuz”²²⁴

Sâmerrâî’ye göre iki âyet arasındaki fark çok açıktır. Çünkü Hûd sûresinde düşünülmesi istenilen hususta akıl sahibi hiç kimse ihtilaf etmez. Dolayısıyla konu nettir. Ancak Mümin sûresindeki âyette düşünülmesi istenilen mesele müminle kâfir arasında ihtilaf noktasıdır. Çünkü kâfirlere göre onlar, müminlerden üstündürler. Fakat Kur’an bunun doğru olmadığını, aslında üstünlüğün müminlerde olduğunu ve bunun da pek az düşünüldüğünü ifade etmiştir.²²⁵ Kâfirlerin bunu anlaması uzunca bir tefekkür ve düşünceyi gerektirir. Bu sebeple Kur’an ilgili kelimeyi tam olarak kullanmıştır.²²⁶

Sâmerrâî zikredilen âyetlerdeki (تَذَكَّرَ) fiilinin lafız ihtilafını, meydana gelen eylemin gerçekleşirken kullanılacak olan süreye bağlı bir esasta incelemiştir. Ona göre En’am sûresinde yapılması istenilen fiil uzunca bir vakit gerektirmektedir. Dolayısıyla mana uzun sürecektir. Bu durumda lafzın da uzun olması gerekir. Buna binaen Kur’an da kelimedden harf kısmayıp uzun bir halde kullanmıştır. Fakat Mümin sûresindeki konu açık olduğundan dolayı yapılacak olan fiil vakit pek gerektirmeyecektir. Bu sebeple ilgili kelimenin lafzı da buna uyumlu yapılarak bir harfî eksik kullanılmıştır.

8. اتَّبَعَ

Mana açısından “bir şeyin ardından gitmek ve ona tabi olmak” demektir ve kök hali (تَبَعَ) şeklindedir.²²⁷ Baş kısmına bir (ا) harfi ve kök halinin baştaki harfinden sonra bir (ت) harfi ilave edilerek²²⁸ (اتَّبَعَ) babına girmiş humâsî mezid bir fiildir. Çekimi ise (يَتَّبِعُ ، اتَّبَاعًا) şeklindedir. Kur’an Âl-i İmrân sûresinde şöyle buyurmuştur:

فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ ءَأَسْلَمْتُمْ فَإِنْ أَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوْا وَإِنْ

تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاءُ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿٢٠﴾

“Seninle tartışmaya girerlerse de ki: ‘Bana uyanlarla birlikte ben kendimi Allah’a

²²² Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 22.

²²³ Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 22.

²²⁴ Mümin 40/58.

²²⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an*, 7/152; Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 22-23.

²²⁶ Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 22-23.

²²⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “tb‘e”, 2/13.

²²⁸ *Binâu'l-Ef'âl*, 51.

*teslim ettim.’ Ehl-i kitaba ve ümmîlere, ‘Siz de Allah’a teslim oldunuz mu?’ de. Teslim oldularsa doğru yolu bulmuş olurlar. Eğer yüz çevirdilerse, sana düşen yalnızca tebliğde bulunmaktır. Allah kullarını görmektedir.”*²²⁹

Yûsuf sûresinde ise şöyle demiştir:

قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي وَسُبْحَانَ اللَّهِ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ (١٠٨)

“De ki: ‘İşte bu benim yolumdur. Ben, basiret üzere yaptığımı bilerek Allah’a davet ediyorum; ben ve bana tabi olanlar (bunu yapıyoruz). Allah’ı noksan sıfatlardan tenzih ederim! Ve ben ortak koşanlardan değilim.”²³⁰

İlk âyette aslı (اتَّبَعَنِي) olan bu kelimeden mütekellim edatını hazfetmiştir. Fakat ikinci âyette bu ifadeyi (اتَّبَعَنِي) şeklinde mütekellim edatıyla beraber kullanmıştır.

Kelimenin Âl-i İmrân sûresindeki bağlamı, İslâm’a girmekle ilgilidir.²³¹ Âyetin sebebi nüzulü de bunu göstermektedir.²³² Yûsuf sûresinde konu, İslâm’a girdikten sonra gerçekleşen ve hassas bir iş olan; Allah’a ibadet etmeye ve kulluk yapmaya davette bulunmak çerçevesindedir.²³³ Çünkü kelimenin bulunduğu âyette mealen; “De ki ‘işte bu benim yolumdur. Ben, basiret üzere Allah’a davet ediyorum” buyrulmaktadır.²³⁴

Bilinmektedir ki insanları, Allah’a ibadet etmeye ve kulluk yapmaya davet etmek, sadece İslâm’a girmeye oranla daha fazla ilmî birikim ve basiret gerektirir. Nitekim Yûsuf sûresindeki (عَلَىٰ بَصِيرَةٍ) kaydı bunu vurgulamaktadır.²³⁵ Bununla beraber Allah’a davette bulunan kimse, söz, fiil ve takrirleriyle peygambere ittiba noktasında ciddi bir çaba ve samimiyette olmalıdır. İşte bu inceliklerden dolayı Kur’an, Yusuf sûresindeki kelimenin lafzına müdahale etmemiştir. Buna karşın Âli İmrân âyetinde ifade edilen anlam daha az olunca ilgili kelimeden harf düşürmüştür.²³⁶

Sâmerrâî buradaki lafız ihtilafına farklı bir açıdan daha bakmıştır. O da şöyledir: Yûsuf sûresinde bahsedilen kimseler, Âl-i İmrân sûresindekilere dâhildirler ve onlar da müslüman insanlardır. Âl-i İmrân’da bahsedilenlerin Yûsuf sûresinde bahsedilenlere dâhil olmaları ibare açısından zorunlu değildir. Çünkü her müslüman basiret üzere Allah’a yoluna davet edici bir vasıfta değildir. Buna göre Yûsuf sûresi âyetinde ifade edilen peygambere ittiba meselesi, sıklıkla gerçekleşmektedir. İlk âyetteki ifade, ittibanın yanı sıra ek bir ittibayı da

²²⁹ Âl-i İmrân 3/20.

²³⁰ Yûsuf 12/108.

²³¹ Âl-i İmrân 3/19-20.

²³² Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, 1/173; Sâmerrâî, *Belâgatü’l-kelime*, 31.

²³³ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/397.

²³⁴ Yûsuf 12/108; Sâmerrâî, *Belâgatü’l-kelime*, 31.

²³⁵ Sâmerrâî, *Belâgatü’l-kelime*, 31.

²³⁶ Sâmerrâî, *Belâgatü’l-kelime*, 31.

kapsamaktadır. Dolayısıyla burada mütekellim edatının zikredilmesi daha evla olacaktır. Çünkü bu edat (ي) harfiyle ifade edilir ve bu harf da esre harekesiyle beraber ek bir manaya delalet eder. O da mütekellimlik anlamıdır. Kur’ân da burada mananın kesret barındırdığına kelimenin binasındaki harf fazlalığıyla işaret ederek (ي) edatını sabit bırakmıştır.²³⁷

Sâmerrâî Âl-i İmrân ile Yûsuf sûrelerinden nakledilen ayetlerdeki (اتَّبَعَ) fiiline bitişen mütekellim edatının durumunu, fiilin manasına göre değerlendirmiştir. Ona göre Yûsuf sûresindeki âyette yapılan eylemde bir kesret bulunduğundan dolayı Kur’an burada mütekellim edatını zikrederek kelimenin lafzını da uzun bir formatta kullanmıştır. Âl-i İmrân sûresindeki fiil sınırlı bir manaya delalet edince Kur’an da kelimenin lafzında kısıtlamaya giderek mütekellim edatını hazfetmiştir.

3.3.1.1.2.3. Sûdâsî Mezîd

Sâmerrâî sûdâsî mezîdlerden farklı lafızlarla bulunan bir örneği, iki ayrı yerde incelemiştir. Bunlardan biri mazi sîgası diğeri müzâri sîgasıyla geçmektedir. Sûdâsî mezîd başlığı altında bu iki örnek incelenecektir:

1. اسْتَطَاعَ

(اسْتَطَاعَ) fiili “güç yetirmek” anlamına gelir ve sadece insan için kullanılır. Diğer canlılar için bu anlam (أَطَاعَ) fiiliyle ifade edilir.²³⁸ Kelimenin, kök hali olan (طَاعَ) sîgasının başına birer tane (ل), (س) ve (ت) harfleri eklenilerek²³⁹ (اسْتَطَاعَ) bâbına getirilmiş sûdâsî mezîd bir fiildir. Çekimi ise (اسْتَطَاعُوا) şeklinde yapılır. Bu fiil, aşağıdaki âyette (اسْتَطَاعُوا) ve (اسْتَطَاعُوا) şeklinde iki farklı lafızla bulunmaktadır:

فَمَا اسْتَطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا (٩٧)

“Artık onu ne aşabildiler ne de delebildiler”²⁴⁰

Bu âyetin ilk kullanımında (ت) harfi hazfedilmiş, ikincisinde sabit bırakılmıştır. Bu âyet Zülkarneyn’in (a.s) gümüş ve demirden yaptığı seddi açıklamaktadır. Zülkarneyn (a.s) önceki âyetlerde söz edilen iki dağa vardığında bir kavim görüyor.²⁴¹ Bu kavim, Ye’cûc ile Me’cûc’ten korunmak için yardım talebinde bulunmaktadırlar. Ve o da iki dağ arasına bir set yaparak onlara yardımcı oluyor. Ye’cûc ve Me’cûc ordusu geldiğinde bu seddin üstünden atlayarak geçmek istiyorlar fakat buna güçleri yetmiyor. Buna güçleri yemeyince setten bir delik açarak

²³⁷ Sâmerrâî, *Belâgatü’l-kelime*, 32.

²³⁸ Fîrûzâbâdî, “tv’a”, 745; İbn Manzûr, “tv’a”, 8/220.

²³⁹ *Binâu’l-Ef’âl*, 53.

²⁴⁰ Kehf, 18/97.

²⁴¹ Kehf, 18/93.

geçmek istiyorlar. Ancak bunu da yine yapamıyorlar.²⁴²

Ayetteki ilk kelime, onların, set üzerinden atlayamadığını, ikinci kelime de bunu yapamayınca bir delik açarak geçmek istediklerini fakat buna da güç yetiremediklerini ifade etmek için kullanılmıştır.²⁴³

Seddin üzerinden atlayarak geçmek delik açarak geçmekten kolaydır. Kur'an bunun için kelimenin ilk kullanımında (ت) harfini hazfetmiştir. Çünkü ifade edilen eylem azdır. Ancak zor olan eylemin aktarıldığı ikinci kullanımda bu harfe müdahale etmeyip sabit bırakmıştır.²⁴⁴

Kirmânî (ö. 505/1112) *el-Burhân* adlı eserinde bu iki lafızdaki ihtilaf durumunu, lafza bağlı nahiv ilmi açısından değerlendirmiştir. Ona göre (اسْتَطَاعُوا) fiili, sonrasındaki (أَنْ يَظْهَرُوهُ) cümlesinin öğeleri olan fiil, fâil ve mefulde amel ettiğinden dolayı lafzından harf eksiltilmiş, bununla da tahfiflik yapılmıştır. Ancak (اسْتَطَاعُوا) fiilinin ma'mulü sadece (نَفْبًا) kelimesidir. Bu sebeple kelimenin lafzından harf eksiltilmemiştir.²⁴⁵ Kirmânî burada âmil ile ma'mûl dengesini baz alan bir mercekten bakmıştır.

Sâmerrâî bu âyette aynı fiilin iki farklı lafızla kullanılmasını, fiilin manasındaki ihtilafa bağlamıştır. Ona göre fiilin ilk kullanımında delalet ettiği eylem kolay olunca Kur'an da kelimenin binasında tasarrufa giderek buna uyum sağlamıştır. Ancak ikinci kullanımdaki eylem ağır olduğu için fiilin binasındaki harflere müdahale etmemiştir. Böylece Kur'an, iki yerde de lafız-mana uygunluğunu oluşturmuştur.

2. اسْتَطَاعَ

Sâmerrâî'nin incelediği bu kelime anlam, köken ve çekim olarak bir önceki kelime gibidir. Ancak önceki misalde iki mâzi sîgasının ihtilaf durumları incelenirken burada iki müzârî sîga arasındaki ihtilaf ele alınmıştır.

Kur'an'ın bir âyetinde şöyle buyrulmuştur:

قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا (٧٨)

“O cevap verdi: ‘İşte bu, beraberliğimizin sona ermesidir. Şimdi sana, sabredemediğin şeylerin iç yüzünü haber vereceğim’ dedi.”²⁴⁶

Bu âyetteki (تَسْتَطِعْ) kelimesi üzerinde değişiklik yapılmamıştır. Aynı sûrede bulunan diğer bir âyette ise şöyle geçmektedir:

وَأَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا فَأَرَادَ رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي ذَلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا

²⁴² Kehf, 18/89-97; Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 14; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/275; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 629-630.

²⁴³ Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsir*, 2/189; Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 14.

²⁴⁴ Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 14.

²⁴⁵ Kirmânî, *el-Burhân*, 122.

²⁴⁶ Kehf 18/78.

“Duvara gelince o, şehirde iki yetim çocuğun idi; altında da onlara ait bir define vardı. Babaları ise iyi bir adamdı. Rabbin istedi ki, o iki çocuk güçlü çağlarına erişsinler ve rabbinden bir rahmet olarak definelerini çıkarsınlar. Ben bunları kendiliğimden yapmadım. İşte, hakkında sabredemediğin şeylerin iç yüzü budur.”²⁴⁷

Kur’ân buradaki kullanımda kelimeye değişiklik yapmıştır. Çünkü âyetteki (سَطَعَ) kelimesinin aslı (سَطَّعَ) şeklindedir.

Bu iki âyet, Hz. Musa (a.s) ile Hz. Hızır (a.s) arasındaki diyalogu açıklamaktadır. Hızır (a.s), Hz. Musa’ya sabredemediği hususların iç yüzünü açıklayacağını söylerken ilk ifadeyi yani kelimenin tam halini kullanmıştır. Açıklamadan sonra “Bunlar sabredemediğin hususların beyanıdır” derken de ikinci ifadeyi kullanmıştır.²⁴⁸ İlk âyet açıklama ve izah makamı olduğundan dolayı Kur’ân kelimeyi tam olarak kullanmıştır. İkinci yerde ise artık açıklama bitmiş ve onlar birbirinden ayrılmışlardır. Dolayısıyla ikinci âyette bir öncekine göre daha az bir fiil durumu bulunmaktadır. Bu sebeple Kur’ân burada kelime üzerinde tasarrufa giderek bu manaya işaret etmiştir.²⁴⁹

Kirmânî (ö. 505/1112) aynı kıssa ile ilgili anlatım yapan bu iki kelimedeki lafız farkını asıl ve ilave bağlamında bir temele dayandırmıştır. Ona göre ilk âyette kıssa başlangıcı yapılıp açıklamaya başlanmıştır. Ancak devamında artık kıssanın sonuna gelinmiş ve söylenecek ifadeler baştaki ifadelere ilave mahiyetindedir. Bu sebeple esas olan kelime tam, ilave olarak gelen de eksik kullanılmıştır.²⁵⁰

Sâmerrâî Kehf sûresinde ve aynı kıssa içinde muhtelif lafızlarla iki defa geçen (اسْتَطَاعَ) fiilindeki farklılığı, kelimenin delalet ettiği mana zemininde tahlil etmiştir. Buna göre ilk âyette, açıklama ve detaylı anlatım yapılmıştır. Şu halde bu âyette uzun süren bir iş bulunmaktadır. Kur’ân, bu nedenle kullanacağı kelimenin lafzını da uzun bir formatta kullanarak manaya uygunluk sağlamıştır. Ancak ikinci âyette açıklama yoktur. Dolayısıyla burada süre açısından daha kısa bir durum olacaktır. Kur’ân burada da yine mana ve lafız dengesini koruyarak kısa bir lafız tercih etmiştir.

Zikir ve hazif başlığı altında buraya kadar incelenmeye alınan kelimeler Sâmerrâî’nin *Belâgatü’l-kelime* kitabında lafız farklılıklarını irdelediği sözcüklerdir. O bu kitabının zikir-hazif başlığında Kur’ân’daki tüm kelimeleri karşılaştırmamıştır. Sadece bir kısmını ele almıştır. Bu sebeple çalışmamızda da sadece *Belâgatü’l-kelime* kitabındaki örnekler

²⁴⁷ Kehf 18/82.

²⁴⁸ Kehf 18/78-82; Sâmerrâî, *Belâgatü’l-kelime*, 21.

²⁴⁹ Sâmerrâî, *Belâgatü’l-kelime*, 21.

²⁵⁰ Kirmânî, *el-Burhân*, 122.

incelenmiştir.

3.3.1.2. İsimler

Sâmerrâî, Kur’ân-ı Kerîm’in harf düşürerek kullandığı bazı fiilleri inceledikten sonra aynı işlemin yapıldığı bir takım isim sözcükleri de ele almıştır.

Belâgatü’l-kelime’de hazif-zikir başlığı altında incelenen isim sîgaları dördtür. Bu örnekler kitaptaki sıralamaya göre ele alınacaktır.

1. عِبَادٌ

(عِبَادٌ) kelimesinin çoğulu olan bu sözcük “insan, kul ve hizmetçi” gibi anlamlara gelmektedir.²⁵¹ Sâmerrâî *Belâgatü’l-kelime*’de (عِبَادٌ) kelimesinin mütekellim edatına izafe edilerek geçtiği muhtelif bazı örnekler incelemiştir. Bu örneklerin bazısında izafe işlemi bulunmasına rağmen mütekellim edatı hazfedilmiş bazısında sabit bırakılmıştır. Sâmerrâî, bu kelimeye ilişkin kitabına aldığı tüm örnekler için genel bir açıklama yapmış ve sonrasında aralarından Zümer ile Ankebût sûrelerinde geçen iki ayetin ihtilaflarını daha detaylı incelemiştir.²⁵² Onun bu örneklere ilişkin yaptığı genel değerlendirmesi, “Mütekellim edatının zikredildiği yerlerdeki mana, hazfedildiği yerlere göre çok daha genel ve kapsayıcıdır”²⁵³ şeklinde özetlenebilir.

Sâmerrâî’nin (عِبَادٌ) kelimesiyle ilgili detaylı incelemeye aldığı örneklerden biri şu âyette geçmektedir:

يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةٌ فَإِيَّاي فَاعْبُدُون {٥٦}

“Ey iman eden kullarım! Benim arzım geniştir; o halde sadece bana kul olmakta sebat edin.”²⁵⁴ Burada (عِبَادِي) kelimesinin edatı sabit bırakılmıştır.

Diğeri ise aşağıdaki âyette zikredilmiştir:

قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ {١٠}

“De ki ‘Ey inanan kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlar iyilik bulacaklardır. Allah’ın arzı geniştir. Sabredenlere, mükâfatları hesapsız verilecektir.”²⁵⁵ Burada aslında (عِبَادِي) olan kelimenin mütekellim edatı hazfedilerek (عِبَاد) şeklinde kullanılmıştır.

Ankebût sûresinden alınan ilk âyetin meali “Ey inanan kullarım! Benim arzım geniştir;

²⁵¹ Firûzâbâdî, “‘abd”, 296.

²⁵² Sâmerrâî, *Belâgatü’l-kelime*, 33-35.

²⁵³ Sâmerrâî, *Belâgatü’l-kelime*, 33.

²⁵⁴ Ankebût 29/56.

²⁵⁵ Zümer 39/10.

o halde yalnız bana kul olmakta sebat edin”²⁵⁶ şeklindedir. İkinci âyet ise Zümer sûresinde geçmektedir ve onun da meali şöyledir:

“*Ey inanan kullarım! Takva sahibi olun / Rabbinize karşı gelmekten sakının.*”²⁵⁷

Sâmerrâî iki âyetteki ihtilafı bazı farklı esaslarla ilişkilendirmiştir. Onun bu kelime için temellendirmeye çalıştığı nedenleri aşağıdaki gibi üç maddede açıklamak mümkündür:

1. Ankebût sûresi âyeti tüm müminlere hitaptır. Dolayısıyla burada bir umumiyet ve şümül durumu bulunmaktadır. Buna karşın Zümer sûresinde “iman edenler” ibaresi “takva sahibi olun” emriyle kayıtlı kılınmış ve böylece anlamı sınırlandırılmıştır. Çünkü iman etmiş olan kimseler, imanın yanı sıra takva sahibi olanlardan sayıca daha çoktur.²⁵⁸

2. Zümer sûresinde iman etmişlerden takva talep edilirken Ankebût sûresinde ibadet etmeleri talep edilmiştir. İbadet ise takvadan daha geniş bir çerçevedir.²⁵⁹

Bu sebeple genel anlama sahip olan yerde kelimedenden kısıtlama yapılmamıştır. Ancak dar bir mananın bulunduğu Zümer âyetinde bu manaya bağlı olarak mütekellim edatı da hazfedilmiş ve kelime kısa tutulmuştur.

3. Sâmerrâî aktarılan iki âyetteki bu kelimenin farklılığına, mananın yanı sıra bir de lafız açısından bakmıştır. Çünkü kelimelerin lafız ihtilafını, bulundukları âyetlerdeki müşâkeleyle bağlamıştır. Bedî’ ilminin bir terimi olan müşâkele; bir ifadeyi beraberinde bulunduğu diğer bir ifadenin lafızıyla kullanmaktır.²⁶⁰ Buna göre Ankebût âyetinde (عِبَادِي) kelimesinin ardından gelen (أَرْضِي) kelimesi mütekellim edatına izafe edilmiş ve bu da açıkça zikredilmiştir. Dolayısıyla buna uyum sağlansın diye (عِبَادِي) kelimesindeki edatın açıkça zikredilmesi uygun olacaktır ki böyle de yapılmıştır. Buna karşın Zümer sûresi âyetinde yine aynı ifade bulunmaktadır ancak bu defa edata değil lafzatullaha izâfe edilmiştir.²⁶¹ Şu halde burada müşâkele yapılacak lafız kalmamıştır.

Sâmerrâî birçok kelime incelemesinden farklı olarak (عِبَادٌ) kelimesini hem mana hem de lafzî bir açıdan değerlendirmiştir. Nakledilen iki âyette kelimeye bitişen edat bir âyette sabit kalmışken diğerinde hazfedilmiştir. Sâmerrâî Ankebût sûresinde edatın açıkça zikredilmesini, âyetin hitap ettiği genel kitleye ve içerdiği genel hükme bağlamıştır. Çünkü burada iman sahibi her kişiye bir hitap yapılmış ve kendilerinden ibadet etmeleri istenmiştir. Ancak Zümer âyetinde iman sahiplerine hitap edilmişse de devamındaki “muttaki olun” emri ile bir kayıt

²⁵⁶ Ankebût 29/56.

²⁵⁷ Zümer 39/10.

²⁵⁸ Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 34.

²⁵⁹ Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 34.

²⁶⁰ Muhammed b. Ali et-Tehânevî, *Keşşâfû istulâhâtü'l-fünûn ve'l-ulûm*, thk. Dr. Ali Dehrûc (Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1416/1996), “şkl”, 2/1544.

²⁶¹ Zümer 39/10; Ankebût 29/56; Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 34-35.

getirilerek manada kısıtlamaya gidilmiştir. Bu kayıt aynı zamanda içerdiği anlam itibariyle de diğer âyete göre dar bir anlama sahiptir. Çünkü burada “takva olun” denilirken önceki âyette “ibadet edin” denilmiştir. İbadet ise takvadan daha genel ve kapsayıcıdır. Dolayısıyla burada genel anlam oluşmamış ve bu sebeple ilgili kelimedeki kısıtlamaya gidilmiştir.

Sâmerrâî bu kelimedeki ihtilaf için iki âyetteki lafzî siyaka göre bir değerlendirme daha yaparak mütekellim edatıyla ilgili durumu anlamaya çalışmıştır. Şöyle ki Ankebût sûresinin yine aynı âyetinde (الرَّضِي) kelimesiyle beraber açıkça kullanılmıştır. Kur'an buna riayet ederek âyetin genel lafız dengesini korumak için âyetin başını ve sonunu bir tutmuş ve iki lafızdaki edatı sabit bırakmıştır. Fakat Zümer sûresinde mütekellim edatı sadece (عِبَادٌ) kelimesinde bulunmaktadır ve o da açıkça zikredilmemiştir. Bu esasa binaen kelimenin eksik kullanılması manadaki sınırlılık durumuna uygun olmakla beraber lafız bakımından da uyumsuzluk oluşturmayacaktır.

السَّبِيلُ - الرَّسُولُ. 2-3.

Bu iki kelime aynı sûrede art arda geçtiği için *Belâgatü'l-kelime*'de beraber ele alınmıştır. Bu nedenle tez çalışmamızda da yine beraber incelenmiştir.

(الرَّسُولُ) ifadesi sözlükte “yönlendirilen ve gönderilen” demektir.²⁶² Ancak örnek verilen âyette cehennem ehlinin peygamberi kastederek söyledikleri bir ifade olduğu için ıstılah manasında kullanılmıştır. İstılahta “resûl, Cenâb-ı Hak'tan vahiy ile aldıklarını tebliğ eden kişi” demektir.²⁶³

(السَّبِيلُ) kelimesi “yol” demektir.²⁶⁴ Fakat Mâverî'nin (ö. 450/1058) de söylediği gibi zikredilen âyette mecaz bir kullanımla “iman yolu” kastedilmiştir.²⁶⁵

Kur'an Ahzâb sûresinin bir âyetinde bu iki sözcüğü aslında normal kullanımın gerektirmediği²⁶⁶ halde sonlarına med/uzatma harfi ekleyerek kullanmıştır. Bu âyette şöyledir:

يَوْمَ ثَقُلَتْ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ يَقُولُونَ يَا لَيْتَنَا أَطَعْنَا اللَّهَ وَأَطَعْنَا الرَّسُولَ ﴿٦٦﴾ وَقَالُوا رَبَّنَا إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَاءَنَا فَاصْلُواْنَا السَّبِيلَ ﴿٦٧﴾

“Yüzleri ateşe çevrildiği gün, ‘Keşke Allah’a ve resûle itaat etseydik’ diyecekler. Ve ekleyecekler: ‘Rabbimiz! Biz efendilerimizi ve büyüklerimizi dinledik, onlar da bizi doğru yoldan saptırdılar.’”²⁶⁷

²⁶² Fîrûzâbâdî, “rsl”, 1006.

²⁶³ Yusuf Şevki Yavuz, “Peygamber”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 29 Kasım 2023); Muhammed b. Ahmed ed-Dusûkî, *Hâşiyetu'd-dusûkî 'âlâ şerhi ümmü'l-berâhîn*, nşr. Sâlim Şemseddin, (Beyrut: el-Mektebü'l-Asriyye, 1435/2014), 275.

²⁶⁴ Fîrûzâbâdî, “rsl”, 1006.

²⁶⁵ Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, thk. Seyyid b. Abdülmaksûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 4/426.

²⁶⁶ Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 40.

²⁶⁷ Ahzâb 33/66-67.

Kur’ân burada (الرَّسُولَ) ve (السَّبِيلَ) kelimelerini med harfleriyle kullanmıştır. Yine Ahzâb sûresinde bulunan diğer bir âyette,

مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِي جَوْفِهِ وَمَا جَعَلَ أَرْوَاجَكُمْ الَّتِي تَظَاهَرُونَ مِنْهُمْ أُمَّهَاتِكُمْ وَمَا جَعَلَ أَدْعِيَاءَكُمْ أَبْنَاءَكُمْ
ذَلِكَمْ قَوْلُكُمْ بِأَفْوَاهِكُمْ وَاللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ (٤)

“Allah bir kişinin göğüs boşluğunda iki kalp yaratmamıştır, annelerinize benzeterek haram olsun dediğiniz eşlerinizi anneleriniz, evlâtlıklarınızı da gerçek oğullarınız kılmamıştır. Bunlar sizin kendi ağızlarınızla söylediklerinizdir; hakkı, Allah söyler, doğru yolu da O gösterir” buyurmuş ve (السَّبِيلَ) kelimesine med harfi eklememiştir.²⁶⁸

Bu âyetlerin sonlarında bulunan ve lafız farklılıklarından dolayı incelemeye alınan kelimeler bulundukları cümlelerin meful öğelerini oluşturmaktadırlar. Med harfi ile kullanılan ilk âyetteki iki kelime, cehennem ehlinin söyleyecekleri ifadelerdir. Onlar burada bağırarak ve ağlayarak seslerini yükselteceklerdir. Bu da Fâtır sûresinde açıkça beyan edilmektedir.²⁶⁹ Sâmerîrâî’ye göre onların içinde bulundukları durum, sesi uzatmanın ve bağırmanın yeri olduğu için Kur’ân da makama riayet babından söz konusu iki kelimeyi med harfiyle uzatmıştır. Ahzâb sûresi dördüncü âyetteki (السَّبِيلَ) kelimesi, makam itibarıyla bir uzatma durumu gerekmemektedir. Bu sebeple de burada med harfi kullanılmamıştır.²⁷⁰

İbn Aşûr (ö. 1973/1393) ilk âyetteki kelimelere ilave edilen med harflerinin âyet bitimlerini uyumlu kılmak için getirildiklerini düşünmektedir.²⁷¹

İbn Aşûr, Ahzâb sûresinin çoğu âyetini düşünerek bunu söylüyorsa, yaptığı değerlendirme yerine olacaktır. Fakat sûrenin tüm âyetlerini kapsayıcı bir düşünceye binaen bunu söylüyorsa değerlendirmesi kısmen muallakta kalmış olacaktır. Çünkü aynı sûrenin dördüncü âyeti bu uyumda değildir. Yukarıda da aktarıldığı gibi bu âyetin sonu (السَّبِيلَ) ifadesiyle bitmektedir.

Bikâî (ö. 885/1480) bu ek harflere ilişkin “cehennem ehli bu ifadeyi kullandıkları vakit artık peygamberin ve gösterdiği yolun doğru olduğunu kesin olarak bilip buna inanmış olacaklardır. Onlar bu hakikati inanarak ve benliklerinde hissederek söyleyecekler. Bu durum da kullandıkları ifadeyi uzatmalarını gerektirir” şeklinde bir açıklama yapmaktadır.²⁷²

Sâmerîrâî (الرَّسُولَ) ve (السَّبِيلَ) kelimeleri için yaptığı değerlendirme makama riayet

²⁶⁸ Ahzâb 33/4.

²⁶⁹ Fâtır 35/37.

²⁷⁰ Sâmerîrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 40.

²⁷¹ M. Tahir b. Muhammed ibn Aşûr, *Tahrîru'l-ma'na's-sedîd ve tenvîru'l-akli'l-cedîd min kitabi'l-mecîd*, (Tunus: Dâru't-Tunusiyye, 1404/1984), 21/282-283.

²⁷² İbrahim b. Ömer el-Bikâî, *Nazmu'd-durer fî tenâsubi'l-âyâtî ve's-suver*, (Kahire: Dâru'l-Kitabi'l-İslâmî, 1980/1400), 15/418.

esasına bağlı bir çerçevededir.²⁷³ Çünkü açıklandığı üzere bu kelimeler cehennem ehline ait ifadelerdir. Müellife göre Kur'an, cehennem ehlinin zorda oldukları halde söyleyecekleri bu kelimeleri nasıl kullanacaklarına dair bir işaret mahiyetinde uzatma harfleriyle beraber kullanmıştır. Dolayısıyla onlar zorda kalan bir kimsenin ılgılık ve çağırışları gibi ifadelerini uzatarak söyleyeceklerdir. Ahzâb sûresi dördüncü âyetteki (السَّيِّئِ) kelimesi başkasından hikâye edilen bir ifade değildir ve seslenme, çağırma gibi bir anlam da barındırmamaktadır. Bu sebeple med harfi olmadan, normal lafzıyla kullanılmıştır.

4. الظُّنُونُ

Bu kelime (ظُنٌّ) kelimesinin çoğuludur ve “kesin olmayan bir inancın veya düşüncenin iki tarafı arasında râcih gelen ihtimal” anlamındadır.²⁷⁴

Kur'an'ı Kerim'in bir âyetinde şöyle buyrulmuştur:

إِذْ جَاؤُكُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَإِذْ زَاغَتِ الْأَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا

“Yukarıınızdan ve sizden aşağıda bulunan bölgeden üzerinize gelmişlerdi; korkudan gözler kaymış, yürekler ağızlara gelmişti; bu sırada Allah hakkında olmadık düşüncelere kapılmaktaydınız.”

Burada (الظُّنُونَا) ifadesi med harfiyle kullanılmıştır.²⁷⁵ Kelimenin normal kullanımı dışındaki bu hali sadece Kur'an'da bulunmaktadır. Normal kullanımı ise med/uzatma harfinin olmamasıdır. Kelimenin geçtiği âyet, Hendek savaşında müminlerin yaşadıkları zorlukları ve bu zorluklardan dolayı Allah Teâlâ hakkında birtakım doğru-yanlış farklı düşüncelere girmelerini konu ediniyor.²⁷⁶

Sâmerrâî'ye göre onlar bu duruma düşünce Allah Teâlâ'nın kendilerine yardım edip-etmemesi noktasında çok sayıda farklı düşünce ve vehimlere kapıldılar. İşte bu nedenle Kur'an, onların içinde bulundukları duruma bir işaret ve uyum için kelimeyi med harfiyle beraber kullanarak vurguda bulunmuştur. Çünkü med harfi eklenmeseydi kelime sükûn ile okunacaktı ve sükûnda bir kayıt/duraksama oluşmaktadır. Bu durumda kullanılan kelime, Allah Teâlâ hakkında muhtelif düşüncelere gidildiğine vurgu yapmamış olacaktı. Ancak mana bunun aksi olunca med harfi kullanıldı. Bununla da yapılan zanların çok oluşu vurgulanarak aktarılmış oldu.²⁷⁷

Sâmerrâî'nin bu kelimeye ilişkin düşüncesi, Bikâî'nin (ö. 885/1480)

²⁷³ Makam ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ali Bağcı, Arap Belâgatında Muktezâ-yı Hâl, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024).

²⁷⁴ Fîrûzâbâdî, “znn”, 1213; İbrahim b. Ahmed el-Mârîğnî, *Tâliü'l-büşrâ 'alâ'l-akidetü's-suğrâ*, nşr, Nizâr Hammâdî (Kuveyt: Dâru'd-Dıyâ, 1433/2012), 69.

²⁷⁵ Ahzâb 33/10.

²⁷⁶ Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, 2/471.

²⁷⁷ Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 40.

değerlendirmesiyle aynıdır. Çünkü Bikâî kıssada gerçekleşen düşünce ve zanların farklı ve geniş olduğu için kelimenin sonuna med harfi ilave edildiğini düşünmektedir.²⁷⁸

Sâmerrâî (الظُّنُون) kelimesini de yine bir önceki iki kelime gibi makama bağlı bir esasta incelemiştir. Çünkü burada makam, kullanılan ifadenin kesrete işaret etmesi gerektirmektedir. Ona göre (l) harfi kullanılmasaydı çok sayıdaki muhtelif düşüncelere yapılmak istenen atıf oluşmamış olacaktı. Fakat Kur'an ilgili ifadeyi makam gereği vurgulayarak med harfiyle kullanmıştır.

3.3.2. İbdâl

İbdâl, sözlükte, bir şeyi değiştirmek manasındadır.²⁷⁹ Bu konu çerçevesinde ibdâl, kelimenin normal kullanımından farklı bir formatta kullanılması yahut aynı manayı ifade eden iki kelimedenden birinin diğeri yerinde tercih edilmesidir. Bu da bazen kelimedeki iki harfin idgâm edilmesi ile yapılırken bazen de genel olarak aynı manaya sahip iki kelimenin ayrı yerlerde kullanılmasıyla yapılmaktadır. Tabi Sâmerrâî'nin de ifade ettiği gibi Kur'an'daki her farklılık derin bir inceliğe binaen oluşmaktadır. Ondaki hiçbir değişiklik ve kelime tercihi anlamsız veya gereksiz değildir.²⁸⁰

Kur'an, bazı âyetlerde ince farkların yanı sıra genel mahiyette aynı manayı haiz kelimelerde harf değişikliğine gider. Bazen kelimeyi örneğin (يَذْكُرُونَ) fiilinde olduğu gibi; aslına müdahale etmeksizin kullanırken bazen de (يَذْكُرُونَ) kelimesindeki olduğu gibi fiildeki (ت) harfini (ذ) harfine ibdâl ettikten sonra idgâm ederek kullanır. Yahut bazen de (مَكَّة) ile (بَكَّة) gibi aynı şeyin isimleri olan farklı kelimeleri ayrı yerlerde tercih eder. (بَكَّة) ifadesi de Mekke şehrinin diğer bir ismidir. Kur'an hedeflediği bir inceliğe binaen bir âyette (مَكَّة) isminin yerine (بَكَّة) ifadesini kullanmıştır. Kur'an'daki bu durum, lafız-mana ilişkisi bağlamında mühim bir belâgat gerekliliğinden dolayı oluşmuştur.

Sâmerrâî'nin kitabına bakıldığında; ibdâl için fiillerden sülâsî mücerred-mezid ve isimlerden câmid-müştak formatlarında örnekler incelediği görülmektedir. Bunları da karışık halde kullanmıştır.²⁸¹ Burada -bir önceki konuda yapıldığı gibi- yeni bir tasnifle devam edilecektir. Bu sebeple örnekler, başta mücerred ve mezid kısımlarıyla fiiller, ardından da câmid ve müştak taksimleriyle isimler ele alınacaktır.

²⁷⁸ Bikâî, *Nazmu'd-durer*, 15/303.

²⁷⁹ Fîrûzâbâdî, "bd", 965.

²⁸⁰ Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 43-44.

²⁸¹ Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 150.

3.3.2.1. Fiiller

Sâmerrâî, ibdâl konusunda fiil olarak toplamda dokuz örnek zikretmiştir. Çalışmamızın bu bölümünde fiiller, bir önceki konuda olduğu gibi yine harf sayısı bakımından bir tasnife tabi tutularak incelenecektir.

3.3.2.1.1. Sülâsî Mücerred Fiiller

Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*'nin ibdâl konusunda sülâsî mücerred için sadece bir örnek incelemiştir ve o da (بَسَطَ) fiilidir. Bu fiil (بَسَطَ ، يَبْسُطُ ، بَسْطًا) şeklinde çekimlenir. (س) ve (ص) harfleriyle beraber iki farklı harfle bulunan bu fiil, “yaymak, geniş tutmak ve üstün kılmak” anlamlarına gelmektedir.²⁸² Sözlükte bu iki harfle kullanımı bulunsa da manaları aynıdır.²⁸³ Ancak Kur'an özelinde hangi harfin nerede kullanılacağı, ifade edilmek istenen belagât vurgusuna binaen belirlenir. Bu sebeple Kur'an bu kelimeyi aşağıdaki âyette (ص) harfiyle kullanmıştır:

مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

“Kim (karşılık beklemeden) Allah’a güzel bir borç verirse Allah bunu kat kat fazlasıyla verir. Daraltan da genişleten de Allah’tır ve O’na döndürüleceksiniz”²⁸⁴

Fakat diğer âyetlerde (س) harfiyle yani (يَبْسُطُ) şeklinde kullanmıştır. Buna şu âyet örnek verilebilir:

إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا ﴿٣٠﴾

“Rabbin rızık dilediğine bol verir de kısıyor da. Şüphesiz ki O, kullarından haberdardır ve onları görmektedir.”²⁸⁵

İlk âyet Bakara sûresinde geçmektedir ve siyak-sibakı, genel bir genişlikten söz etmektedir. Bu genişlik dinî, dünyevî veya psikolojik yahut farklı bir şey de olabilir. Şu halde buradaki kelime umum ifade etmektedir. Bu kelimenin (س) harfiyle kullanıldığı âyetlere bakıldığında; sadece bir konu özelinde yapılan genişlikten bahsedildiği görülmektedir. Genele yapılan genişlik, elbette tek konu özelinde yapılan genişlikten daha kuvvetlidir. Çünkü genel olanı, rızka, mal-mülke, ibadete vs. yorulabilir. Ancak tek konuya dair olan yerlerde kayıt bulunduğu için bu geniş çerçeve bulunamaz. İşte bu nedenle Kur'an, daha kuvvetli ve geniş anlamın da olduğu yerde telaffuzu itibariyle daha açık ve güçlü bir harf olan (ص)²⁸⁶ harfini

²⁸² Firûzâbâdî, “bst”, 659.

²⁸³ Cevherî, *es-Sihâh*, “bst”, 91; Firûzâbâdî, “bst”, 659.

²⁸⁴ Bakara, 2/245.

²⁸⁵ İsrâ 17/30.

²⁸⁶ Ebü'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsilî, *el-Hasâis*, nşr. Dr. M. Ali Neccâr (Kahire: el-Mektebeu'l-Mısriyye, 1952/1371), 2/161.

kullanmıştır. Bunun dışındaki yerlerde geniş anlam oluşmadığı için daha hafif olan (س) harfini tercih etmiştir.²⁸⁷ Bu kelime ve ibdâl konusunda incelenecek olan (بَصْطَة) sözcüğü Hz. Osman'ın yazdırdığı mushaflarda buradaki gibi yazılmıştır,²⁸⁸ ancak sonraki süreçlerde kelimedeki kıraat farklılığını da ifade etmek amacıyla (ص) harfinin bulunduğu yerde küçük bir (س) harfi eklenmiştir.

Ancak Semîn el-Halebî (ö. 756/1355) bu âyetlerdeki ihtilafı lafzî bir temele bağlayarak; burada (س) harfi yerine (ص) harfinin kullanılmasını, aynı kelimedeki (ط) harfinden dolayı olduğunu söylemektedir.²⁸⁹ Çünkü mahreç ve bazı sıfatlarda (ص) ile (ط) harfleri yakındır. Fakat onun söylediği bu illetin, (س) harfiyle kullanılan birçok yerde işlev görmemesi Sâmerî'nin ifade ettiği nedenin daha kuvvetli olduğunu gösterebilir. Tabi yapılan iki değerlendirmenin ve bu kelimenin geçtiği âyetlere bakılarak Semîn el-Halebî'nin yaptığı tahlili takviye amaçlı şu söylenebilir:

Bakara âyetindeki (يَنْصُطُ) kelimesinden önce kalın ve sesli harflere sahip olan (يَنْفُضُ) kelimesi bulunmaktadır. Bu da müşâkele babından; kendisiyle beraber gelecek olan ve manaca karşısında kullanılan ifadeyi, kendi vasıflarında bir sözcük olmasını daha uygun kılar. Ancak bu kelimenin (س) harfi ile kullanılan diğer örneklerinde böyle bir müşâkele durumu olmayınca (ص) harfiyle kullanılmamıştır. Bununla beraber el-Halebî, söylediği illetin muttarit olduğunu da iddia etmemektedir. Bu durumda yaptığı değerlendirme yerinde olabilir.

Sâmerî, nakledilen âyetlerdeki kelimelerin lafız ihtilaflarını, delalet ettikleri umum ve husus durumlarıyla ilişkilendirmiştir. Buna göre ilk âyette zikredilen (يَنْصُطُ) kelimesi, umumî genişliği ifade ettiği için (ص) harfiyle kullanılmış ve bununla lafız-mana uyumu sağlanmıştır. İkinci âyette rızık özelinde bir genişlik murat edildiği için kelimenin anlamı sınırlıdır. Bu da lafzın, manaya göre olmasını gerekli kılmıştır ki bu sebeple kelime (س) harfiyle istimal edilmiştir.

3.3.2.1.2. Sülâsî Mezîd Fiiller

Belâgatü'l-kelime'nin ibdâl konusunda toplamda sekiz tane sülâsî mezid fiil incelemiştir.²⁹⁰ Bu fiillere bakıldığında bir örneğin (إِفْعَال) bâbından rubâî bir sîga, diğer örneklerin de (تَفْعُل) bâbına giren humâsîler olduğu görülmektedir. Bunlar Sâmerî'nin

²⁸⁷ Sâmerî, *Belâgatü'l-kelime*, 62.

²⁸⁸ İbrahim b. Muhammed İbn Vesîk el-Endelûsî, *Resmu'l-mushaf*, thk. Ahmed b. İsmâil (Semnûd: Mektebetü İbn Abbas, 1432/2011), 66.

²⁸⁹ Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-masûn*, 2/512.

²⁹⁰ Sâmerî, *Belâgatü'l-kelime*, 150.

aktardığı sıraya göre şöyledir:²⁹¹

(تَضَرَّعَ ، أَرْسَلَ ، تَدَبَّرَ ، تَزَكَّى ، تَذَكَّرَ ، تَطَيَّرَ ، اخْتَصَمَ)

Bu örnekler yukarıda işaret edilen tasnife göre rubâî ardından humâsî tertibiyle ele alınacaktır:

3.3.2.1.2.1. Rubâî Fiiller

Sâmerrâî ibdâl başlığında altında rubâîlerden bir örnekle yetinmiştir ve o da (أَرْسَلَ) fiilidir.

1. أَرْسَلَ

Sâmerrâî, âyetlerde (إِلَى) ve (فِي) harf-i cerleriyle iki farklı kullanımı bulunan bu fiilin neden ayrı harflerle zikredildiğini irdelemiştir. Harf-i cer, isim veya isim tevilinde bulunan kelimelere dâhil olup onlara esre i'râb-ı veren âmil harflerdir.²⁹² أَرْسَلَ fiili Kur'an'da bu harflerle kullanıldığında oluşan muhtelif manalar, Sâmerrâî'nin açıkladığı gibi anlamındaki detaylarla ilgilidir.²⁹³ Sözlükte “göndermek, yönlendirmek ve serbest bırakmak” gibi anlamlara gelen bu kelimenin kökü (رَسَلَ) şeklindedir.²⁹⁴ Fiil, sülâsî kök haline bir (ل) harfi getirilerek²⁹⁵ rubâî mezid yapılmıştır. Çekimi ise (أَرْسَلَ ، يُرْسِلُ ، إِرْسَالًا) olarak yapılır.

Kur'an-ı Kerîm bir âyette,

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَأَخَذْنَاهُمْ بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ ﴿٤٢﴾

“Andolsun ki senden önceki ümmetlere de elçiler gönderdik. Ardından, belki yalvarıp yakarırılar diye onları darlık ve hastalıklara uğrattık”²⁹⁶ buyurarak bu fiili (إِلَى) harfiyle kullanmıştır. Aşağıdaki âyette ise (فِي) harfiyle istimal etmiştir:

وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا أَخَذْنَا أَهْلَهَا بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَضُرَّعُونَ ﴿٩٤﴾

“Biz hangi memlekete bir peygamber gönderdiysek mutlaka oranın halkını, Allah'a yönelip yalvarsın yakarsınlar diye dert ve sıkıntıya uğratmışızdır.”²⁹⁷

İlk âyetin siyak-sibakı, dinî tebliğde bulunduğu bazı insanlardan kabul görmeyen Hz. Peygamber'in, Hak Teâlâ tarafından teselli edilmesi hakkındadır. Çünkü aynı sûrenin önceki bir âyetinde mealen şöyle buyrulmuştur: “Andolsun ki senden önceki peygamberler de

²⁹¹ Çalışmada, filler kitaptaki sığalarına göre değil müfret müzekker gâib sığalarıyla verilmiştir.

²⁹² Ebû Muhammed Hasan b. Kasım el-Murâdî, *el-Cenâ'd-dânî fî hurûfi'l-me'ânî*, thk. Fahreddin Kabâve ve M. Nedim Fâdîl, (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1992/1413), 27; İbn Hişâm Abdullah b. Yusuf, *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-eârîb*, thk. Mâzin el-Mübarek ve M. Ali Hamdullah, (Dimeşk: Dâru'l-fikir, 1985/1405), 45.

²⁹³ Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 47.

²⁹⁴ Fîrûzâbâdî, “rsl”, 1006.

²⁹⁵ *Binâu'l-Ef'âl*, 48.

²⁹⁶ En'âm, 6/42.

²⁹⁷ A'râf, 7/94.

*yalanlanmıştı. Onlar, yalanlanmalarına ve eziyet görmelerine rağmen sabrettiler, sonunda yardımımız onlara yetişti.”*²⁹⁸

İlk âyet, “Senden önceki ümmetlere de elçiler gönderdik” ifadesiyle tarih boyunca devam eden bir hadiseden söz ederek gerçekleşen eylemin uzunca bir süreye yayıldığını ve dolayısıyla çokça meydana geldiğini işaret etmektedir.

İkinci âyetle ise Hz. Şuayb (a.s) ile kavmi arasındaki diyaloglar bulunmaktadır. Burada kavmi onu inkâr edip kendisini köylerinden çıkaracaklarını söylemektedirler. Nitekim önceki bir âyetle mealen şöyle buyrulmuştur: “*Kavminden ileri gelen kibirliler dediler ki: ‘Ey Şuayb! Seni ve senle beraber inananları memleketimizden kesinlikle çıkaracağız veya dinimize döneceksiniz. (Şuayb): İstemesek de mi? dedi.*”²⁹⁹

Dolayısıyla burada tarih boyu devam eden bir hadise söz konusu değil sadece Hz. Şuayb ve kavmi ile ilgi bir olay zikredilmektedir.

Sâmerrâî’ye göre burada aynı fiilin iki farklı harf-i cerle kullanılmasının nedeni şöyledir: Birine elçi gönderilince nakledilmesi istenen bilgiler aktarılır ve dönülür. Orada beklenilmez. Ancak ikinci âyetle olduğu gibi, belli bir köye-memlekete elçi gönderilince; elçinin kendisiyle gönderildiği bilgileri aktarmak ve amaç hâsıl olana kadar burada beklemesi gerekecektir. Çünkü (في) harfi zarf manası taşır.³⁰⁰ Dolayısıyla burada, söz konusu elçinin, gittiği kavmin yanında kalması, onlara Allah’ı hatırlatması ve mucizeleri göstermesi anlamlarına işaret edilmelidir.

İşte buna binaen A‘râf âyetinde (في) harfi kullanılmıştır. Fakat diğer âyetle böyle bir durum olmayınca (إلى) harfi tercih edilmiştir. Çünkü o âyetlerde belli bir yere elçi gönderilmekten ziyade tarih boyunca gerçekleşen; elçi gönderimi hadisesi hakkında konuşulmaktadır.³⁰¹

Sâmerrâî (أُرْسِلَ) fiilinin farklı harflerle kullanılmasını, fiilin ma‘mulüne bakarak değerlendirmiştir. Ma‘mul ilk âyetle (أُمَمَ), ikincisinde (قَرْيَةً) kelimesidir. (أُمَمَ) ifadesi ümmetler-halklar anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla ilgili âyetle konu sadece bir toplumla ilgili değil birçok toplumla alakalıdır. (قَرْيَةً) kelimesi köy demektir. Bu da kelimenin geçtiği âyetle konunun sadece bir köy halkıyla ilgili olduğunu bizlere söylemektedir. İkinci âyetle belli bir yer ve oraya gönderilen elçiden bahsedilmektedir. Sâmerrâî belli bir yere gönderilen elçinin gidiş amacını yerin getirmesi için bu yerde durması gerekliliği bulunduğunu, bu sebeple (أُرْسِلَ)

²⁹⁸ En‘âm, 6/34.

²⁹⁹ A‘râf, 7/88.

³⁰⁰ Nureddin Abdurrahman b. Ahmed Molla Cami, *el-Fevâidü’l-diyâiyye fi şerhi’l-kâfiye*, nşr. Hâşimî Yayınevi çalışma heyeti (İstanbul: el-Mektebetü’l-Hâşimiyye, 2018/1438), 551.

³⁰¹ Sâmerrâî, *Belâgatü’l-kelime*, 47.

fiilinin zarfiyet anlamı içeren (فِي) ile kullanıldığını düşünmektedir. İlk âyette “toplumlar” ifadesi kullanıldığı için burada elçilerin gönderildiği belli bir yerden söz edilmemiştir. Dolayısıyla burada, ikinci âyetteki gibi zarf anlamının olması gerekmez. Bu nedenle (إِلَى) harfi tercih edilmiştir.

3.3.2.1.2.2. Humâsî Fiiller

Sâmerrâî, ibdâl konusunda biri (اِفْتَعَلَ), altısı (تَفَعَّلَ) bâbından olmak üzere yedi humâsî fiili incelemiştir. Fiiller burada, kitaptaki sıraya göre işlenecektir:

1. تَضَرَّعَ

Bu sözcük yakarış ve ihtiyaç talebinde bulunmak manasına gelir.³⁰² Kalıp olarak da (تَفَعَّلَ) bâbına girmektedir. Kök hali (ضَرَعَ) şeklindedir. Kök haline (ت) harfi ve kök halinin ortadaki harfinden bir ek³⁰³ alarak humâsî olmuştur. (تَضَرَّعَ ، يَتَضَرَّعُ ، تَضَرُّعًا) halinde de çekimi yapılır.

Kur'an'ın bir âyetinde;

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَأَخَذْنَاهُمْ بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ ﴿٤٢﴾

“Andolsun ki senden önceki ümmetlere de elçiler gönderdik. Ardından, belki yalvarıp yakarırlar diye onları darlık ve hastalıklara uğrattık”³⁰⁴ buyrularak bu fiilin cemi müzekker gâib sığası (يَتَضَرَّعُونَ) olarak yani ibdâl-idgâm işlemleri uygulanmadan kullanmıştır. Diğer bir âyette (يَضَرَّعُونَ) olarak kullanmıştır. Bu sîganın aslı (يَتَضَرَّعُونَ) idi. Kur'an burada (ت) harfini (ض) harfine ibdâl edip ardından ortaya çıkan iki (ض) harfini birbirine idgâm etmiştir. Bu da şu âyette oluşmuştur:

وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا أَخَذْنَا أَهْلَهَا بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَضَرَّعُونَ ﴿٩٤﴾

“Biz hangi memlekete peygamber gönderdiysek mutlaka oranın halkını, Allah'a yönelip yalvarsın yakarsınlar diye dert ve sıkıntıya uğratmışızdır.”³⁰⁵

İlk âyetteki (أُمَمٍ) ifadesinden anlaşılacağı üzere burada farklı toplumlarla alakalı ve dolayısıyla uzun süre devam eden bir hadiseden bahsedilmektedir. İkinci âyette (قَرْيَةٍ) kelimesi yer almaktadır. Buna göre ikinci âyet belli bir topluluk hakkındadır ve o da Hz. Şuayb'in kavmidir. Şu halde ikinci âyette uzun süre devam eden bir fiil yoktur.

Sâmerrâî iki âyette kullanılan bu fiildeki farklılığı, iki âyetle ilgili açıklanan bu durumla ilişkilendirmiştir. Ona göre ilk âyette fiilin zamanı uzun olunca, fiil olduğu gibi zikredilmiş ve

³⁰² Fîrûzâbâdî, “dr'a”, 741.

³⁰³ Binâu 'l-Ef'âl, 130.

³⁰⁴ En'âm, 6/42.

³⁰⁵ A'râf, 7/94.

harfleri idgâm yapılmamıştır. Ancak ikinci âyette gerçekleşen fiilin süresi daha az olunca, fiildeki harfler idgâm edilerek lafız itibarıyla kısa tutulmuştur.³⁰⁶

el-Gırnâtî ise (ö. 1308/708) *Milakü't-te'vîl*'de buradaki farklılığın sebebini lafzi olarak değerlendirmiştir. Aktardığına göre Araplar lafzî benzerliği sever ve buna riayet ederler. Mana farklılığı bulunsa da bu durum değişmez. Buna da (يُسُوُّوكْ) kelimesinden sonra aslı (يُسُوُّوكْ) olan kelimenin (يُسُوُّوكْ) şeklinde söylediklerini örnek vermiştir. Şu halde lafız benzerliğinin yanı sıra mananın aynı olduğu bir yerde bunu uygulamaları daha uygun olacaktır. Nitekim öyle de yapıyorlar. Bu bağlamda; ilk âyetten sonra aynı kelimenin mâzi formu (تَضَرَّعُوا) şeklinde zikredilmiştir:

فَلَوْلَا إِذْ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا تَضَرَّعُوا

“Hiç olmazsa, onlara bu şekilde azabımız geldiği zaman boyun eğip yalvarsalardı.”³⁰⁷

Kelimenin mazi sîgasında idgâm yapılamadığı için hemen öncesinde bulunan müzârî sîgasında da yapılmamıştır. Dolayısıyla burada Arapların, benzer lafızları aynı şekilde zikretme kuralını işledikleri görülmektedir.³⁰⁸

Kirmânî de yine meseleye el-Gırnâtî ile aynı açıdan bakarak, En‘âm sûresindeki kelimeye idgâmın yapılmamasını sonrasındaki mâzi formunda yapılmamasıyla ilişkilendirmiştir. Bu düşünceye göre aynı yerde bulunan iki kelime arasında lafız bakımından bir uygunluk hedeflenmiştir.³⁰⁹

Sâmerrâî, (تَضَرَّعَ) için aktarılan iki âyetteki lafız farklılığını fiilin manasındaki zamana bağlı bir temelde değerlendirmiştir. Buna göre ilk âyette murat edilen mana zamansal olarak ikinci âyetteki manaya göre çok daha geniş bir vakte yayılmıştır. Bu sebeple Kur‘an, ilk âyette manaya uygunluk sağlamak için bu manaya delalet eden lafzın binasını da uzun kullanmıştır. İkinci âyette zamanı kısa olan bir eylem bulunduğu için bu eyleme delalet eden lafız da kısa tutulmuştur.

2. تَدَبَّرَ

Kök hali de (تَدَبَّرَ) olan bu kelime “bir şey hakkında tefekkür etmek ve onu anlamaya çalışmaktır.”³¹⁰ Bâb olarak (تَفَعَّلَ) kalıbına girmektedir. Kök haline (ت), bir de kök halinin orta harfinden bir ek alarak humâsî olmuştur.³¹¹ Çekimi (تَدَبَّرَ ، يَتَدَبَّرُ ، تَدَبَّرَا) şeklinde gelmektedir.

Bir âyette şöyle buyrulmuştur:

³⁰⁶ Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 46.

³⁰⁷ En‘âm, 6/43.

³⁰⁸ Ahmed b. İbrahim b. Zübeyr el-Gırnâtî, *Milakü't-te'vîl el-kâti' bizevî'l-ilhâdi ve't-ta'tîl fî tevcîhi'l-müteşabihi min âyi'l-Kur'an*, nşr. Abdulğânî Muhammed Ali el-Fâsî, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 161.

³⁰⁹ Kirmânî, *el-Burhân*, 64.

³¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arap*, “dbr”, 3/283.

³¹¹ *Binâu'l-Ef'âl*, 130.

أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا ﴿٨٢﴾

“Hâlâ Kur’an üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah’tan başkası tarafından gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık bulurlardı”³¹² Burada (يَتَذَكَّرُونَ) fiilinin lafzı değişikliğe uğramayıp aslına uygun kullanılmıştır. Diğer bir âyette ise şöyle denilmiştir:

أَفَلَمْ يَذْكُرُوا الْقَوْلَ أَمْ جَاءَهُمْ مَا لَمْ يَأْتِ آبَاءَهُمُ الْأَوَّلِينَ ﴿٦٨﴾

“Onlar bu sözü (Kur’an’ı) hiç düşünmediler mi? Yoksa kendilerine, daha önce geçmişteki atalarına gelmeyen bir şey mi geldi?”³¹³ Bu âyette kelime ibdâl ve idgâm işlemleriyle beraber kullanılıp (يَذْكُرُوا) halinde zikredilmiştir. Çünkü aslı (يَتَذَكَّرُونَ) iken (ت) harfi (ـ) harfiyle değiştirilmiş ardından da (ـ) harfleri birbirine idgâm edilmiştir.

Sâmerrâî, ilk âyette talep edilen tefekkürün, uzun süre devam edecek olan bir düşünce olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle kelimeye müdahale edilmeyip olduğu gibi kullanılmış olduğunu düşünmektedir. İkinci âyette istenilen -kısa da sürse- daha derin ve mübalağa ile yapılacak bir düşüncedir. Bu inceliğe binaen Kur’an kelimeyi idgâm ederek kullanmıştır.³¹⁴ Çünkü (تَفَعَّلَ) bâbında gerçekleşen eylemin mübalağalı ve çokça oluştuğunu ifade etmek için ibdâl ve idgâm işlemleri uygulanarak (يَفْعَلُ) formatı kullanılır.³¹⁵

Sâmerrâî ilk âyetdeki düşüncenin daha çok zaman gerektireceğini şu nedenlerle açıklamaktadır:

a. Âyette “Kur’an’ı düşünmezler mi” denilerek tüm Kur’an’ı kapsayan bir düşünceden söz edilmiştir.

b. Âyette söz edildiği gibi eğer Kur’an, Allah’tan başkası tarafından gönderilmiş olsaydı onda çokça hata olurdu. Bunun bilinmesi de âyetler üzerinde uzun düşünce ve tefekkürü gerektirir.

Bu esaslara binaen Kur’ân, uzun süren manaya delalet eden lafzı da -telaffuz açısından- uzun bir formatta kullanmıştır. Böylece mana ile lafzı arasında bir uyum sağlamıştır.³¹⁶

İkinci âyette ise “Kur’an’ı düşünmezler mi” değil de “sözü” düşünmezler mi ifadesi kullanılmıştır. Söz ifadesi bir âyete de karşılık gelmektedir. Bunun düşünülmesi de bütün Kur’an’ı düşünmeye göre çok daha az bir vakit gerektirecektir.

Bunun yanı sıra ikinci âyetten sonraki âyetlerde inkâr ehlinin aslında peygamberi ve hakkı bildikleri halde reddettikleri açıklanmaktadır. Çünkü mealen şöyle denilmiştir: “Yoksa Peygamberlerini henüz tanımadılar da bu yüzden mi onu inkâr ediyorlar? Yoksa onda bir

³¹² Nisâ, 4/82.

³¹³ Müminûn, 23/68.

³¹⁴ Sâmerrâî, *Belâgatü’l-keime*, 49-50.

³¹⁵ Sâmerrâî, *Belâgatü’l-keime*, 46.

³¹⁶ Sâmerrâî, *Belâgatü’l-keime*, 50.

cinnet olduğunu mu söylüyorlar? Hayır; o, kendilerine hakkı getirmiştir. Onların çoğu ise haktan hoşlanmamaktadırlar.”³¹⁷ Nitekim Ebussuûd (ö. 982/1574) ilk ve dolayısıyla sonrasındaki âyetlerde bulunan soru edatlarının vaki durumu reddetme anlamında olduğunu söylemektedir. Bu açıklama Sâmerî’nin tefsirini izah niteliğindedir.³¹⁸

Buna göre doğruya tabi olmaları için onlardan derin ve yoğun düşünceleri talep edilmektedir. Dolayısıyla Kur’an yapılacak eylemin yoğun halde oluşacağına delalet edecek olan lafzı da ona uygun kılmak için ibdâl ve idgâm işlemlerini uygulayarak kullanmıştır.³¹⁹

Sâmerî (تَدَبَّرَ) fiilini anlamındaki duruma göre tahlil ederek lafız farklılıklarını anlamaya çalışmıştır. İki âyetle de bu kelimeyle bir düşünce talep edilmektedir. Fakat ilkinde zaman açısından uzun sürecektir bir düşüncenin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu da kullanılacak olan lafzın uzun bir binaya sahip olmasını uygun kılmaktadır. İkinci âyetle kısa sürmesiyle beraber mübalağa içeren bir düşünce talebi yer almaktadır. Bu da kelimenin yoğunluk ifade eden bir sığada olmasını gerektirmektedir. Bu tahminlere göre ilk âyetle kelimenin (يَتَذَبَّرُونَ), ikinci âyetle de (يَتَذَبَّرُوا) olarak kullanılması uygun ve gerekli olmuştur.

3. تَزَكَّى

Bu ifade sözlükte “sadaka vermek” anlamına gelmektedir.³²⁰ Râgıb İsfahânî (ö. 1112/506) temizlenmek anlamına geldiğini ifade etmiştir.³²¹ Aşağıda aktarılabilecek olan âyetlerde bu anlamda da kullanılmıştır. Kelimenin kök hali (زَكَّى) şeklindedir. Kök haline (ت) ve kök halinin orta harfinden bir ek alarak (تَفَعَّلَ) bâbına girmiştir.³²² Çekimi de (تَزَكَّى ، يَتَزَكَّى ، تَزَكَّى) şeklinde yapılmaktadır.

Sâmerî bu kelimeyi şu âyetler üzerinden incelemiştir:

وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى (١٧) الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى (١٨)

“Temizlenmek üzere malını hayra veren iyiler ondan (ateşten) uzak tutulur”³²³

Bu âyetle (يَتَزَكَّى) kelimesinde ibdâl-idgâm işlemlerini uygulanamamıştır. Aşağıdaki âyetle ise ibdâl ve idgâm işlemleri uygulanarak (يَزَكَّى) şeklinde kullanmıştır:

عَبَسَ وَتَوَلَّى (١) أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى (٢) وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهٗ يَزَكَّى (٣)

“(Peygamber), âmânın kendisine gelmesinden ötürü yüzünü ekşitti ve çevirdi. (Resulüm! Onun halini) sana kim bildirdi! Belki o temizlenecektir.”³²⁴

³¹⁷ Müminûn, 23/69-70.

³¹⁸ Ebussuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 4/491.

³¹⁹ Sâmerî, *Belâgatü'l-kelime*, 50-51.

³²⁰ Cevherî, *es-Sihâh*, “zky”, 454.

³²¹ Hüseyin b. Muhammed Râgıb el-İsfahânî, *Müfredatu'elfâzu'l-Kur'an*, thk. Safvân Dâvûdî, (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2006/1423), “zky”, 380-381.

³²² *Binâu'l-Ef'âl*, 130.

³²³ Leyl, 92/17-18.

³²⁴ Abese, 80,1-3.

Bu âyette aslı (يَتَزَكَّى) olan fiildeki (ت) harfi (ز) harfine ibdâl edilmiş ardından (ز) harfleri birbirine idgâm edilmiştir.

Kur'an, birinci âyette kelimeye müdahale etmemiş ikincisinde açıklandığı gibi ibdâl ile idgâm işlemi uygulamıştır. Sâmerî'ye göre ilk âyet mal-mülk vermek sûretiyle gerçekleşen bir temizlik ve infaktan söz ettiğinden ve bunun da ömür boyu süren bir eylem olduğundan dolayı kelimenin lafzından harf eksiltilmemiştir. Uzun süren bir eylemi ifade eden bu kelimenin binası da uzun halde kullanılmıştır.³²⁵

İkinci âyetin mevzusu şöyledir: Gözleri görmeyen bir kişi peygambere gelip soru sormuştur. Peygamber de -o sırada başkasına bir şeyler anlatmakla meşgul olduğu için- kendisinden yüz çevirmiştir. Buna karşın Allah Teâlâ'dan ona yukarıdaki âyetlerle bir itap gelmiştir. Çünkü o kişi sorduğu sorunun cevabından istifade ederek bir tezkiye/temizlik yapabildi. Ancak onun yapacağı bu temizlik fiilinin vakti, ömrü boyu infakta bulunarak yapılan temizlenmekten daha kısa olduğu açıktır. İşte buna bir işaret anlamında Kur'an ilgili kelimede idgâm işlemi yapıp lafzını kısa tutmuştur.³²⁶

Sâmerî, (تَزَكَّى) fiilini de yine bir önceki fiil gibi kelimenin zamanına göre incelemiştir. Fiilin âyetlerdeki lafız farkı, delalet ettiği mananın gerçekleşeceği vakte bağlı olarak bir yerde uzun diğer yerde kısa tutulmuştur. İlk âyette mana açıklandığı gibi sürekli oluşan bir eylemdir ve bu da uzunca bir vakte yayılmaktadır. Bu da ilgili lafzın bina açısından uzun olmasını gerektirir ki Kur'an da böyle yapmıştır. İkinci âyette yapılan eylem kısa sürede meydana geleceğinden dolayı buna delalet eden lafzın binasında ibdâl-idgâm işlemleri yapılarak kısa tutulmuştur.

4-5. يَتَذَكَّرُ - يَتَذَكَّرُونَ

Bu fiil sözlükte “anmak, hatırlamak” anlamlarına gelir ve kök hali (ذَكَرَ) şeklindedir.³²⁷ Aşağıda aktarılacak olan âyetlerde olduğu gibi bazen bir şeyi ibret için anmak manasında da kullanılır.³²⁸ Bâb olarak (تَفَعَّلَ) kalıbındandır. Çünkü kök haline bir (ت) ve kök halinin ortadaki harfinden bir ek almıştır.³²⁹ Fiilin çekimi (تَذَكَّرَ ، يَتَذَكَّرُ ، تَذَكَّرُوا) olarak yapılır.

Sâmerî bu fiilin müfret ve cemi olarak iki örneğini incelemiştir. Bu çalışmada her örnek ayrı halde ele alınacak ve onun yaptığı gibi öncelikle kelimenin müfret hali değerlendirilecektir.

Allah Teâlâ bir âyette şöyle buyurmuştur:

³²⁵ Sâmerî, *Belâgatü'l-kelime*, 50-51.

³²⁶ Sâmerî, *Belâgatü'l-kelime*, 50-51.

³²⁷ Fîrûzâbâdî, “zkr”, 396.

³²⁸ Râgıb el-İsfahânî, “zkr”, 328.

³²⁹ *Binâu'l-Ef'âl*, 130.

فَإِذَا جَاءَتِ الطَّامَةُ الْكُبْرَىٰ (٣٤) يَوْمَ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ مَا سَعَىٰ (٣٥)

“O büyük felâket (kıyamet) geldiğinde; O gün insan yapıp ettiklerini iyice hatırlayacak.”³³⁰

Burada (يَتَذَكَّرُ) fiilinin lafzına müdahale edilmemiştir. Fakat aşağıdaki âyette bu fiile, ibdâl ve idgâm işlemleri uygulanarak (يَذَكَّرُ) halinde kullanılmıştır:

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلَةٍ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَكَّرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابِ (٧)

“Sana Kitabı indiren O’dur. Onun bazı âyetleri muhkemdir ki, bunlar kitabın esasıdır. Diğerleri ise müteşâbihdir. Kalplerinde eğrilik olan kimseler, fitne çıkarmak ve onu tevil etmek için ondaki müteşâbih âyetlerin peşine düşerler. Hâlbuki onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde yüksek pâyeye erişenler ise: Ona inandık; hepsi Rabbimiz tarafındandır, derler. (Bu inceliği) ancak akliselim sahibi kimseler düşünüp anlar.”³³¹

Âyetin son cümlesindeki (يَذَكَّرُ) fiilinin aslı (يَتَذَكَّرُ) idi. Ancak kelimedeki (ت) harfi (ذ) harfine ibdâl edilmiş ardından diğer (ذ) harfine idgâm edilmiştir.

Sâmerrâî’ye göre Kur’ân-ı Kerîm genel olarak, eylemin uzun süreceği ve zihinsel bir anımsama veya düşünmenin bulunduğu durumlarda bu fiili (يَتَذَكَّرُ) halinde kullanır. Ancak yapılan anımsama kalbi uyandırarak harekete geçirecek şekilde olursa bunun yanı sıra mübalağa ve kuvvet anlamı barındırırsa bu fiilin (يَذَكَّرُ) hali kullanılır.³³²

İlk âyette, insanın kıyamet günü, dünya hayatı boyunca yaptıklarını hatırlaması ve bunlarında üzerinde düşünmesi hakkındadır. Bu da doğal olarak uzun bir zaman gerektirmektedir. Buradaki fiil kıyamette meydana geleceği için -Sâmerrâî’nin ifade ettiği gibi- kalbi uyandıran ve amele sevk eden bir anımsama ya da düşünce şeklinde olmayacaktır. Sadece akılda gerçekleşecek olan bir hatırlama durumu olacaktır.³³³ Kur’an buna binaen ilgili kelimenin lafzına müdahale etmeden uzun halde kullanmıştır.

İkinci âyet, Kur’an âyetlerine ilişkin bilgilendirme yapmaktadır. Burada âyetlerin muhkem ve müteşâbih olarak ikiye ayrıldığı, muhkem âyetlerin açık, müteşâbihlerin ise kapalı veya teville ihtiyaç duyduğu açıklanmıştır. Ancak -âyette de beyan edildiği gibi- Kur’an’ın esası ve sayıca daha çok olan kısmı muhkem âyetlerdir.³³⁴ Öncelikle başvurulması, karışıklık durumunda müracaat edilmesi gereken muhkem âyetlerdir. Fakat kalbinde hastalık bulunan

³³⁰ Naziât 79/34-35.

³³¹ Âl-i İmrân 3/7.

³³² Sâmerrâî, *Belâgatü’l-kelime*, 54-55.

³³³ Sâmerrâî, *Belâgatü’l-kelime*, 55.

³³⁴ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/160.

kimseler müteşâbih âyetlere tutunup fitne gayesi güderler.³³⁵ İşte bu noktada âyetin son cümlesi, sadece aklîselim kimselerin hakikati anımsadıklarını, düşündüklerini ve kalplerini uyandırarak doğruya tabi olduklarını söylemiştir. Bunu da (يَذْكُرُ) sîgasıyla ifade etmiştir.

Dolayısıyla burada geçmiş bir şeyi zihinsel olarak hatırlamaktan ziyade kalple ilgili bir anımsama ve farkına varma hali bulunmaktadır. Mana böyle olunca gerçekleşecek olan eylem, çokça vakit gerektirmeyecektir. Ancak kalbin uyanıp harekete geçmesi için derinden oluşan bir tefekkür ve mübalağa durumu elzemdir. Bu nedenle Kur'an, ilgili kelimeye ibdâl ve idgâm işlemlerini uygulamıştır. Kelimenin aslı ise (يَتَذَكَّرُ) idi. Buradaki (ت) harfi (ذ) harfiyle değiştirilip sonrasındaki (ذ) harfine idgâm edilmiştir.³³⁶

Sâmerrâî (تَذَكَّرَ) fiilinin müzâri müfret sîgasını kelimenin anlamındaki duruma göre değerlendirmiştir. Buna göre ilk âyette yapılan eylem vakit olarak uzun bir süre isteyeceği için buna delalet eden lafzın binası da uzun halde kullanılmıştır. Ancak ikinci âyette durum bundan farklıdır. Çünkü burada zamandan ziyade, iyi bir anımsama ve tefekkür durumundan bahsedilmiştir. Kur'an bu âyette de kelimeyi manaya uygun bir lafızla kullanarak vurgulu bir ifade tercih etmiştir.

Sâmerrâî (تَذَكَّرَ) fiilinin cemi sîgası farklılıklarını da şu âyetler üzerinden incelemiştir:

وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَٰذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٧﴾ قُرْآنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِي عِوَجٍ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٢٨﴾

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلًا فِيهِ شُرَكَاءُ مُتَشَاكِسُونَ وَرَجُلًا سَلَمًا لِرَجُلٍ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٩﴾

“Andolsun ki biz, öğüt alsınlar diye, bu Kur'an'da insanlara her türlü misali verdik. Allah'a karşı gelmekten korunsunlar diye, çelişkisiz ve Arapça bir Kur'an indirdik. Allah, çekişip duran birçok ortağın sahip olduğu bir adam (köle) ile yalnız bir kişiye bağlı olan bir adamı misal olarak verir. Bu ikisi eşitler midir? Hamd Allah'a mahsustur. Fakat onların çoğu bilmezler.”³³⁷

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الَّذِينَ كَفَرُوا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٥٥﴾ الَّذِينَ عَاهَدْتَ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرَّةٍ وَهُمْ لَا يَتَّقُونَ ﴿٥٦﴾ فِيمَا تَنَافَعْتُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرَّدَ بِهِمْ مَنْ خَلَفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَذْكُرُونَ

“Allah katında canlıların en kötüsü, inkâr eden ve bir daha da imana gelmeyenlerdir; Kendileriyle antlaşma yapıldığı halde, her defasında Allah'tan korkmadan yaptıkları antlaşmayı bozanlardır. Savaş esnasında eline düşerlerse onlara geridekilere ibret olacak şekilde davran ki, belki akıllarını başlarına devşirirler.”³³⁸

Birinci âyet Kur'an'da insanlar için her türlü örneğin verildiğini söylemektedir. Tabi

³³⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an*, 2/6-7.

³³⁶ Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 57.

³³⁷ Zümer, 39/27-29.

³³⁸ Enfâl 8/55-57.

insanların bu örnekleri anlayıp hakikate varmaları için aklı bir muhakemeye ve uzun sürecek incelemelere ihtiyaçları olacaktır. Âyetin son cümlesi birçok insanın bunu başaramadığını ve bilemediğini ifade etmektedir. Zira bilgiye ulaşmak aklı bir eylem olmakla beraber bir de uzunca vakit ister. Özellikle böyle bir konuda...³³⁹ Âyetin muhtevastaki bu inceliklere binaen Kur'an ilgili kelime tasarrufta bulunmamıştır. Aksine kelimeyi (يَتَذَكَّرُونَ) halinde aslı üzere zikretmiştir.

İkinci âyette ise Efendimiz'le (s.a.v) savaşmamaya ve ona karşı çıkmamaya dair söz verip fakat bu sözlerine sadık kalmayan Benî Kurayza gibi gruplardan söz edilmiştir.³⁴⁰ Bu âyete göre onlar, iman etmedikleri için yeryüzündeki en kötü insanlardır.³⁴¹ Hz. Peygamber'e verdikleri ahdi bozan bu kimselerin, yapmış oldukları kötülüklerden geri durmaları için zihni olarak bir şeyi hatırlayıp düşünmelerinden ziyade, kalplerine etki edecek bir şeye ihtiyaç duymaktadırlar. Şu halde âyetin gerekçesi kalpte gerçekleşecek olan ve onları ürkütecek bir anımsama ve ibret halidir.³⁴² Dolayısıyla burada istenilen şeyin meydana gelmesi, hatırlama ve ibret alma noktasında derinlik ve mübalağayı gerekli kılmaktadır. Kur'an-ı Kerim, âyetin manasındaki bu detaya bir işaret mahiyetinde kelime ibdâl ve idgâm işlemlerini uygulamıştır. Çünkü (ت) harfini (ذ) harfine ibdâl ettikten sonra (ذ) harflerini birbirine idgâm etmiştir.

Sâmerrâî'nin (تَذَكَّرَ) fiilinin cemi müzâri sîgasındaki lafız ihtilafı değerlendirmesi müfret sîgası için yaptığı değerlendirmeye aynı çerçevededir. Buna göre ilk âyette fiilin meydana gelmesi uzun bir vakte ihtiyaç duymaktadır. Bu da kelimenin uzun bir formatta olmasını uygun kılmıştır. Fakat ikinci kullanımda mübalağa ve kalbe etki eden bir mana bulunduğu için lafzında vurgunun olduğu bir bina tercih edilmiştir.

6. تَطَيَّرَ

Kök hali (طَارَ) olan bu sözcük lügatte “karamsar, kötümser olmak, (ب) harfi ile kullanıldığında bir şeyi uğursuz saymak” gibi manalara gelmektedir.³⁴³ Kelime, kök haline bir (ت) harfi ve orta harfinden bir ek alarak (تَفْعُلَ) bâbına girmiştir.³⁴⁴ (تَطَيَّرَ ، يَتَطَيَّرُ ، تَطَيَّرًا) şeklinde de çekimi yapılmaktadır.

Sâmerrâî, bu sözcüğün farklı halde bulunduğu şu iki âyeti incelemiştir:

قَالُوا إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ لَئِنْ لَمْ نَنْتَهُوا لَنَرْجُمَنَّكُمْ وَلَيَمَسَّنَّكُم مِّنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٨﴾

³³⁹ Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 56.

³⁴⁰ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/324.

³⁴¹ Enfâl 8/55.

³⁴² Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 56.

³⁴³ Fîrûzâbâdî, “tyr”, 432.

³⁴⁴ *Binâu'l-Ef'âl*, 130.

“(Bunun üzerine onlar:) Şüphesiz biz sizin yüzünüzden uğursuzluğa uğradık. Eğer vazgeçmezseniz sizi mutlaka taşlarız ve bizim tarafımızdan size elem dolu bir azap dokunur dediler.”³⁴⁵

قَالُوا أَطَّيَّرْنَا بِكَ وَبِمَنْ مَعَكَ قَالَ طَائِرُكُمْ عِنْدَ اللَّهِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ (٤٧) وَكَانَ فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ (٤٨)

“Şöyle dediler: Senin ve beraberindekilerin yüzünden uğursuzluğa uğradık. Salih: Size çöken uğursuzluk (sebebi), Allah katında (yazılı) dır. Hayır, siz imtihana çekilen bir kavimsiniz, dedi. O şehirde dokuz kişi (elebaşı) vardı ki, bunlar yeryüzünde bozgunculuk yapıyorlar, iyilik tarafına hiç yanaşmıyorlardı.”³⁴⁶

İlk âyette Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed’e, âyetin siyakında söz edilen köy ehli ile kendilerine gönderilen elçiler arasında oluşan konuşmaları, kavmine örnek vermesini emretmektedir.³⁴⁷ Bazı tefsirlere göre âyette kastedilen elçiler, Hz. İsa’nın havarileriydi ve Antakya’ya gönderilmişlerdi.³⁴⁸ Âyetin siyakına bakılınca buradaki köy halkının, elçilere göre daha kuvvetli durumda oldukları anlaşılmaktadır. Bu nedenle köy halkı onlara “sizin yüzünüzden uğursuzluğa uğradık” dediklerinde te’kit ve mübalağa içeren bir sîga yerine (طَيَّرْنَا) şeklinde normal bir ifadeyi kullanmışlardır.³⁴⁹ Bu ifadenin devamında köy halkının, elçilere “Eğer vazgeçmezseniz sizi mutlaka taşlarız ve bizim tarafımızdan size elem dolu bir azap dokunur” demeleri, aslında buradaki uğursuzluk düşüncesinin mübalağa içermediğini göstermektedir.

İkinci âyet Hz. Salih ile kavmi arasında gerçekleşen konuşmaları nakletmektedir. Âyete göre kavmi mümin ve kâfir olarak iki kısma ayrılmış ve kâfir olanlar arasında bozgunculuk çıkarıp kötü işler yapan kimselerin bulunduğu ifade edilmiştir.³⁵⁰ Onlar Hz. Salih’e “senin ve beraberindekilerin yüzünden uğursuzluğa uğradık” ifadelerini vurgulayarak ciddi bir şekilde söylemişlerdir.³⁵¹ İlk âyete göre buradaki uğursuzluk düşüncesi daha büyük ve yoğundur. Zaten bundan dolayı o kâfirler, Hz. Salih’i ve ailesini öldürmeye yemin edip bu için de birbirlerine ahit vermişlerdir. İlk âyette muhatap taşlanmakla tehdit edilirken ikincisinde öldürülmekle tehdit edilmiştir. Bu da ikinci âyetteki uğursuzluk düşüncesinin mübalağaya sahip olduğunu net olarak vurgular.

Kur’an iki âyet arasındaki bu anlam farkına bir işaret mahiyetinde ikinci âyette bulunan

³⁴⁵ Yasîn 36/18.

³⁴⁶ Neml 27/47-48.

³⁴⁷ Begavî, *Me ‘âlimu ’l-tenzîl*, 7/10.

³⁴⁸ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/324.

³⁴⁹ Sâmerî, *Belâgatü ’l-keime*, 58.

³⁵⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru ’l-Kur’an*, 6/198.

³⁵¹ Neml 27/50; Sâmerî, *Belâgatü ’l-keime*, 58.

ve aslı (طَطِيرْنَا) olan kelimeyi (اطَّيَّرْنَا) şeklinde kullanmıştır. Asılda bulunan (ت) harfi (ط) harfiyle değiştirilip diğer (ط) harfine idgâm edilmiştir. Daha sonra okunuşun mümkün olabilmesi için kelimenin başın bir hemze eklemiştir.³⁵²

Sâmerrâî nakledilen âyetlerdeki (طَطِيرَ) fiiline ilişkin yaptığı değerlendirmede kelimenin anlamındaki te'kit vurgusunu baz almıştır. Ona göre ilk âyetteki kelimenin delalet ettiği uğursuzluk düşüncesinde te'kit ve pekiştirme anlamı bulunmamaktadır. Bu da kelimenin normal formatta kullanılmasını uygun kılmıştır. Fakat ikinci âyetteki uğursuzluk düşünesi ciddi ve yoğundur. Nitekim bu sebeple Hz. Salih ve etabı öldürülmek istenmişler. Kur'ân-ı Kerîm buradaki te'kit anlamından dolayı ibdâl ve idgâm işlemlerini uygulayarak sözcüğü manasına uygun kullanmıştır.

7. اِخْتَصَمَ

“Münakaşa yapmak, cedelleşmek ve çekişmek” manalarına³⁵³ gelen bu kelime (اِفْتِغَال) bâbına girmektedir ve kökü (خَصَمَ) şeklindedir. Kök halinin başına bir (ل) ve kök halinin baştaki harfinden sonra bir (ت) harfi almıştır.³⁵⁴ Çekimi de (اِخْتَصَمَ ، يَخْتَصِمُ ، اِخْتَصَامًا) olarak yapılır.

Sâmerrâî bu sözcüğü, şu iki âyet üzerinden incelemiştir:

مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ ﴿٤٩﴾ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً وَلَا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ

“Onlar ancak, çekişip dururlarken kendilerine gelecek olan korkunç bir ses bekliyorlar. Artık ne birbirlerine tavsiyede bulunabilirler ve ne de ailelerine dönebilirler.”³⁵⁵

ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ ﴿٣١﴾

“Sonra şüphesiz siz kıyamette Rabbinizin huzurunda muhakeme edileceksiniz.”³⁵⁶

Birinci âyet kıyamet günü sûra ilk üflemede meydana gelecek olan sesin, dünyevi yaşantı ve tartışmalar içindeki insanları ansızın öldüreceğini ifade etmektedir.³⁵⁷ İnsanlar kıyametin gerçekleşmesi esnasında daha önce hiç olmadığı kadar dünyalık işlere, tartışmalara girmiş ve adeta bunlara batmış halde olacaklardır. Kur'an onların bu halini haber verirken aslı (يَخِصِّمُونَ) olan sözcükte ibdâl-idgâm işlemlerini uygulayarak bu kelimeyi (اِخْتَصِمُونَ) şeklinde kullanmıştır. Buna göre kelimedeki (ت) harfi (ص) harfine ibdâl edilmiş ardından diğer (ص) harfine idgâm edilmiştir.³⁵⁸ Kur'an burada mübalağa ve şiddete delalet eden şeddeyi getirerek yapılan fiildeki yoğunluğa ve aşırı bir şekilde gerçekleştiğine vurguda bulunmuştur. Çünkü

³⁵² Semîn el-Halebî, *ed-Durru 'l-Masûn*, 9/252; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 896.

³⁵³ Fîrûzâbâdî, “hsm”, 1102-1103.

³⁵⁴ *Binâu 'l-Ef'âl*, 51.

³⁵⁵ Yâsîn 36/49-50.

³⁵⁶ Zümer 39/31.

³⁵⁷ Ebüssüûd, *İrşâdû 'l-'akli 's-selîm*, 5/303; Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyan el-Endelusî, *el-Bahru 'l-muhît fi 't-tefsîr*, thk. Adil Ahmed vd. (Beyrut: Dâru 'l-kutubi 'l-ilmiyye, 2001/1422), 7/325.

³⁵⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 629-630.

şedde, kuvvet, çokluk ve mübalağayı ifade eder.³⁵⁹ Yine Bikâî de (ö. 885/1480) zikredilen bu sebepten dolayı Kur'an'ın böyle bir tabir kullandığını düşünmektedir.³⁶⁰

İkinci âyette Cenâb-ı Hak insanlara öldükten sonra³⁶¹ aralarındaki tartışmalar için muhakeme edileceklerini söylemiştir. Ahirette yapılacak olan bu muhakeme dünyevî tartışmalar gibi olmayacaktır. Orada hüküm ve sonuç oluşacaktır. Dolayısıyla oradaki tartışmalarda mübalağa ve şiddet olmayacaktır. Dünyada gerçekleşen durumlar hükümlü, hükümsüz ya da sonuçsuz kalabildiğinden çok daha geniş bir çerçeveyi kapsamakla beraber içinde şiddet ve mübalağa da oluşmaktadır.³⁶² Hatta uzun zaman devam edebilmektedir. Zikredilen bu inceliklerden dolayı Kur'an burada tartışma ve münakaşa anlamındaki (يُخْتَصِمُونَ) kelimesinin lafzına müdahalede bulunmamıştır.³⁶³

Sâmerrâî münakaşa ve tartışmaya delalet eden (اِخْتَصَمَ) filinin Kur'an'da farklı lafızla geçmesini yine manasına göre bir incelemeyle anlamaya çalışmıştır. Ona göre kelime normal bir tartışma ve münakaşa için istihdam edilince lafzı buna uygun olarak normal aslıyla zikredilir. Fakat ifade edilen münakaşada normalin dışına çıkan bir hal ve abartı durum varsa yine buna uyum sağlanarak kelimenin lafzı da farklı bir formatta kullanılır. Nitekim burada zikredilen âyetlerin ilkinde tartışma ve münakaşa ileri bir seviyede olduğu için ibdâl ve idgâm işlemleriyle lafız manaya uygun zikredilmiştir. İkinci âyette böyle bir durum olmayınca kelime normal lafzıyla kullanılmıştır.

Sâmerrâî'nin fiillerdeki lafız farklılıklarına ilişkin değerlendirmeleri iki esasta özetlemek mümkündür. Bunlardan birincisi şöyledir: Kur'an'ın anlatmaya çalıştığı bir eylem, uzun bir süre talep ediyorsa eylemin binası için uzun bir lafız kullanır. İkincisi anlatılan eylemde bir mübalağa ve kesret varsa buna bağlı olarak lafzı vurgulu olan bir sîgayı tercih eder.

3.3.2.2. İsimler

Belâgatü'l-kelime'nin ibdâl konusu incelendiğinde dört câmid iki de müştak olmak üzere toplamda altı ismin değerlendirildiği görülmektedir.³⁶⁴

Celâleddin es-Suyûtî (ö. 911/1505) câmid ve müştak isimlerin tanımını şöyle yapar: Câmid isim, bir vasıf anlamı taşımayan ve bir mastardan türememiş isme denilir. Müştak ise bunun aksi olarak yani vasıf manası barındıran ve ism-i fâil ya da ism-i meful gibi mastardan

³⁵⁹ Bikâî, *Nazmu'd-durer*, 16/139-140; Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 58-59.

³⁶⁰ Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 58-59.

³⁶¹ Zümer 39/30.

³⁶² Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 59.

³⁶³ Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 59.

³⁶⁴ Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 150.

türemiş isimlerdir.³⁶⁵ Burada öncelikle câmid ardından müştak örnekler tahlil edilecektir.

3.3.2.2.1. Câmid İsimler

1. مَكَّة – مَكَّة

Aslında (مَكَّة) Mekke şehrinin diğer bir adıdır.³⁶⁶ Semîn el-Halebî (ö. 756/1355) Mekke’de oluşan kalabalığa binaen bu isimle de adlandırıldığını ifade etmektedir.³⁶⁷

Sâmerrâî bu ifade bağlamında şu iki âyeti ele almıştır:

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِمَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ ﴿٩٦﴾

“Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi elbette Mekke’de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kâbe’dir.”³⁶⁸

وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا ﴿٢٤﴾

“O, Mekke’nin göbeğinde, sizi onlara karşı üstün kıldıktan sonra, onların ellerini sizden, sizin ellerinizi onlardan çekendir. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görmektedir.”³⁶⁹

Birinci âyetin bağlamı sonrasındaki âyette de açıklandığı üzere³⁷⁰ hac ibadeti çerçevesindedir. Bu ibadet sırasında kalabalık hatta izdiham oluşur. (مَكَّة) kelimesi köken itibariyle (مَكَّة) kelimesinden alınmıştır. Bu ifade kalabalık ve izdihamın oluştuğuna delalet etmektedir. Âyetlerin genel bağlamında uyum sağlamak hedefiyle; Kur’an, burada Mekke şehrinin diğer ismi olup ve anlam bakımından konuya olan münasebetinden ötürü (مَكَّة) demiştir. Buna karşın ikinci âyette böyle bir durum bulunmuyor. Bu sebeple Kur’an ikinci âyette şehrin meşhur ismi olan (مَكَّة) ifadesini kullanmıştır.³⁷¹ Böylece iki yerde de makama uygun lafız zikredilmiştir.

Bu kelimeler Kur’ân-ı Kerîm’de birer defa geçmektedirler. Sâmerrâî Mekke şehri için yapılan farklı isimlendirmeyi, siyaka bağlı bir temelde anlamaya çalışmıştır. Buna göre Mekke için, kalabalık anlamını taşıyan (مَكَّة) isminin geçtiği âyet, hac ibadetiyle alakalı olunca bağlam münasebetinden dolayı bu ad tercih edilmiştir. Fakat ikinci âyette Mekke’de gerçekleşen bir muhafaza eyleminden söz edilmektedir. Şu halde burada kalabalığın oluştuğunu ifade eden bir durum yoktur. Bu da meşhur ismin kullanılmasını uygun kılıyor.

³⁶⁵ Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi’ fî şerhi cem ‘i’l-cevâmi’*, thk. Abdülhamid Hendâvî, (Mısır, el-Mektebetu’t-Tevfikiyye, ts.), 1/365.

³⁶⁶ Râgıb el-İsfahânî, “bkk”, 140; Şihâbuddin Yakut b. Abdullah el-Hamevî, *Mu’cemu’l-buldân*, (Beyrut: Dâru Sâdır: 1995/1415), 1/475.

³⁶⁷ Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-masûn*, 3/314-315; Râgıb el-İsfahânî, “bkk”, 140.

³⁶⁸ Âl-i İmrân 3/96-97.

³⁶⁹ Fetih 48/24.

³⁷⁰ Âl-i İmrân 3/97.

³⁷¹ Sâmerrâî, *et-Ta’bîru’l-Kur’ânî*, 173; Sâmerrâî, *Belâgatü’l-kelime*, 60.

الَلّائي - الَلّائي 2.

Bu sözcük, Arapçada mevsul adı verilen edatlardan biridir. Mevsul edatı marife isimlerdendir. Manası, kendisinden sonra bulunan ve kendisine râci olan bir zamiri taşıyan cümle ile anlaşılır.³⁷² Genel olarak Türkçe’ye “ki” eki ile çevrilir.³⁷³

Sâmerrâi bu iki mevsul ismi şu âyetler üzerinden incelemiştir:

وَمَا جَعَلَ أَرْوَاجَكُمْ إِلَّاهُ تُظَاهِرُونَ مِنْهُنَّ أُمَّهَاتَكُمْ

“Allah kendilerine zihâr yaptığınız eşlerinizi anneleriniz kılmamıştır.”³⁷⁴

الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مِنْ نِسَائِهِمْ مَا هُنَّ أُمَّهَاتُهُمْ إِنْ أُمَّهَاتُهُمْ إِلَّا إِلَّاهُ وَلَدْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُكْرَماً مِنَ الْقَوْلِ وَزُوراً وَإِنَّ اللَّهَ لَعَفُوفٌ غَفُورٌ ﴿٢﴾

“İçinizden kadınlarına zihâr yapanlar bilsinler ki, o kadınlar onların anaları değildir. Onların anaları ancak, kendilerini doğuran kadınlardır. Şüphesiz onlar (zihâr yaparlarken) hoş karşılanmayan ve yalan bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır.”³⁷⁵

وَالَّذِي يَتُوسَّعُ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَائِكُمْ إِنْ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ وَالَّذِي لَمْ يَحْضَنْ وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْراً ﴿٤﴾

“Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlarla, henüz âdet görmeyenler hususunda tereddüt ederseniz, onların bekleme süresi üç aydır. Hamile olanların bekleme süresi ise, doğum yapmalarıyla sona erer. Kim Allah’a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona işinde bir kolaylık verir.”³⁷⁶

Görüldüğü gibi zikredilen üç âyette de (الَلّائي) tabiri kullanılmıştır. Buna karşın aşağıdaki âyetlerde (الَلّائي) tabiri kullanılmıştır:

وَالَّذِي يَأْتِيَنِ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّى يَتَوَفَّيَهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلاً ﴿١٥﴾

“Kadınlarınızdan fuhuş (zina) yapanlara karşı içinizden dört şahit getirin. Eğer onlar şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye veya Allah onlar hakkında bir yol açıncaya kadar kendilerini evlerde tutun (dışarı çıkarmayın).”³⁷⁷

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأُخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُمُ مِنَ الرَّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبَائِكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ

“Size şunlarla evlenmek haram kılınmıştır: Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz,

³⁷² Ali Cârîm ve Mustafa Emin, *en-Nahvu’l-vâdih fi kavâidi’l-lugati’l-Arabiyye*, (Kahire: ed-Dârü’l-Mısriyyetü’s-Suûdiyye, 2010/1431), 2/216.

³⁷³ Mevlüt Sarı, *el-Mevârid / Arapça-Türkçe Sözlük*, (İstanbul: İpek Yayınevi, 1982), “İty”, 1351.

³⁷⁴ Ahzâb 33/4.

³⁷⁵ Mücâdele 58/2.

³⁷⁶ Talâk 65/4.

³⁷⁷ Nisâ 4/15.

halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren sütannelerinizi, süt kız kardeşleriniz, karılarınızın anneleri, kendileriyle zıfafa girdiğiniz karılarınızdan olan evlerinizde bulunan üvey kızlarınız.”³⁷⁸

وَقَالَ الْمَلِكُ انْتُونِي بِهِ فَلَمَّا جَاءَهُ الرَّسُولُ قَالَ ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ فَسْأَلُهُ مَا بَالُ النِّسْوَةِ الَّتِي قَطَعْنَ أَيْدِيَهُنَّ

“Kral, ‘onu bana getirin’ dedi. Elçi Yusuf’a gelince (Yûsuf) dedi ki ‘Efendine dönüp ellerini kesen o kadınların derdi ne idi, diye sor.’”³⁷⁹

Zikredilen âyetlere bakıldığında Kur’an’ın (الَلَّائِي) lafzını sadece zihâr³⁸⁰ ve hayız konularında kullandığı görülmektedir. Bunlar insana ağır gelen ve pek az oluşan durumlardır. Buna bağlı olarak kullanılan lafzın da ağır olması uygun olacaktır. Sâmerriâî, bu sebeple Kur’an’ın mahreç ve sıfatları bakımında ağır bir harf olan hemzeyi, zikredilen halleri ifade ederken kullandığını düşünmektedir. Çünkü hemzenin mahreci boğazın en sonudur.³⁸¹

Bunun yanı sıra (الَلَّائِي) ifadesinin geciktirmek, alıkoymak, beklemek, zorluk ve meşakkat manalarına gelen (لَّائِي)³⁸² kökünden gelmiş olma ihtimali de -manaya atıf açısından- zihâr ve hayız âyetlerinde kullanılmasını çok daha uygun kılmaktadır. Çünkü eşine zihâr yapan veya eşi özel halde bulunan kimse, eşinden geri kalmak ve ondan uzak durmaktadır.³⁸³ Bu anlamda; İbn Cüzey (ö. 741/1340) âyette bulunan (تُظَاهِرُونَ) fiilinin uzaklaşmak manasını zımnen bulundurduğu için (مِنْ) harfi ile geçişlilik kazandığını ifade etmiştir.³⁸⁴ Böyle bir durumda da iki taraf için oluşan bir meşakkat söz konusudur. İşte buna binaen Kur’an zorluğun olduğu yerde mahreç ve vasıfları ağır olan hemze harfinin olduğu lafzı tercih etmişken diğer âyetlerde böyle bir durum bulunmayınca (الَلَّائِي) lafzını kullanmıştır.³⁸⁵

Sâmerriâî (الَلَّائِي-الَلَّائِي) isimlerinin farklı âyetlerde tercih edilmelerini iki eksen de incelemiştir. Bunlardan birincisi kelimelerin sahip oldukları bağlam diğeri ise ifade ettikleri manadır. (الَلَّائِي) kelimesinin kullanıldığı âyetler insana ağır gelen bazı halleri işlemektedirler. Bu da kullanılacak lafzın, söyleniş açısından ağır bir ifade olmasını uygun kılmıştır. Fakat (الَلَّائِي) sözcüğünün bulunduğu âyetlerde böyle bir durum olmayınca meşhur kullanım tercih edilmiştir.

3. بَسْطَة - بَصْطَة

³⁷⁸ Nisâ 4/23.

³⁷⁹ Yûsuf 12/50.

³⁸⁰ Zihâr, bir kocanın eşini dinen nikâhının düşmediği bir yakınana veya onun bir cüzüne benzetmesi manasında fikhî bir terimdir. Ahmet Yaman, “Zihâr”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/387-390.

³⁸¹ Molla Ali b. Sultan el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye fî şerhi'l-mukaddimeti'l-cezeriyye*, thk. Usâme Atayâ (Dimeşk: Dâru'l-Gavsânî, 2012/1433), 80.

³⁸² Fîrûzâbâdî, “le’y”, 1329.

³⁸³ Sâmerriâî, *Belâgatü'l-kelime*, 60-61.

³⁸⁴ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/145.

³⁸⁵ Sâmerriâî, *Belâgatü'l-kelime*, 60-61.

Sözlükte biri (س) diğeri de (ص) harfiyle olmak üzere iki farklı kullanımı bulunan bu ifade, “büyüklük, güçlülük ve üstün olmak” gibi manaları ifade eder.³⁸⁶

Sâmerrâî bu kelimenin lafız farkını şu âyetler üzerinden incelemiştir:

وَرَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَصِطَةً

“Sizi yaratılış itibariyle daha büyük kıldı.”³⁸⁷

قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ

“Peygamber ‘Allah onu sizin için seçti, kendisini ilimde ve bedende daha büyük ve güçlü kıldı’ dedi.”³⁸⁸

Birinci âyet Hz. Hûd’un (a.s) kavmi hakkında vârid olmuştur. Nitekim bu âyetten hemen önceki âyetlerde mealen şöyle başlangıç yapılmıştır: “Âd kavmine de kardeşleri Hûd’u (gönderdik). O dedi ki: ‘Ey kavmim! Allah’a kulluk edin; sizin O’ndan başka ilahınız yoktur.’”³⁸⁹

Bu âyette Allah Teâlâ, Hûd kavmini, Hz. Nuh’un kavminden daha büyük ve güçlü kılarak kendilerine yeryüzünde hâkimiyet verdiğini buyurmuştur.³⁹⁰ O halde burada kişi değil bir gruptan söz edildiği aşîkârdır. Sâmerrâî işte bu sebeple Kur’an’ın burada (بَسْطَةً) ifadesini tercih ettiğini düşünmektedir.³⁹¹ Çünkü (ص) harfi (س) harfine göre daha kuvvetli ve daha açık bir harftir. Bir gruptan söz edilirken de kuvvetli olan ifadenin kullanılması daha uygun düşecektir.

İkinci âyet, Hz. Musa’dan (a.s) sonra gelen bir peygamber ve kavmi hakkındadır. Burada kavmin peygamberi onlara; Allah’ın hükümdar olarak içlerinden Tâlût’u seçtiğini söylenmiş fakat kavmin bunu doğru bulmadığı açıklanmıştır.³⁹² Sâmerrâî burada sadece bir kişiden söz edildiği için Kur’an’ın (بَسْطَةً) kelimesini tercih ettiğini düşünmektedir.³⁹³ Çünkü (س) harfi (ص) harfinden daha hafif ve telaffuzda zayıftır.³⁹⁴

Sâmerrâî, nakledilen iki âyetteki kelimeler için yaptığı değerlendirmede kelimelerin kendisi için kullanıldığı kişi sayısını esas almıştır. Buna göre ilk âyette konu bir grupla ilgili olunca kullanılan lafız da buna uyumlu kılınarak -harf vasıfları bakımından- daha kuvvetli bir ibare tercih edilmiştir. Fakat ikinci âyette sözü edilen sadece bir kişidir. Burada da yine manaya

³⁸⁶ Fîrûzâbâdî, “bst”, 659; Cevherî, *es-Sihâh*, “bst”, 91.

³⁸⁷ A’râf 7/69.

³⁸⁸ Bakara 2/247.

³⁸⁹ A’râf 7/65-67.

³⁹⁰ Ebû Muhammed Abdülhak b. Atiyye el-Endelûsî, *el-Muharraru’l-vecîz fî tefsîri’l-kitabi’l-azîz*, thk. Abdullah b. İbrahim Ensârî vd. (Katar: Vuzâretu’l-Evkâf, 2007/1427), 595.

³⁹¹ Sâmerrâî, *Belâgatü’l-kelime*, 62.

³⁹² Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, 1/141-142.

³⁹³ Sâmerrâî, *Belâgatü’l-kelime*, 62.

³⁹⁴ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 2/161.

uygun bir kelime tercih edilerek -lafız itibariyle- zayıf bir sözcük kullanılmıştır. Böylece iki âyette de lafız, ifade edilen manaya uygun kılınmıştır.

4. عَتِيَ - عَتُو

Bu iki sözcük (عَتَا يَعْتُو) fiilinin farklı birer masterlarıdır³⁹⁵ ve “itaatten uzaklaşmak, kibirlenmek, haddi aşmak” manalarına gelmektedirler.³⁹⁶ Sâmerî (عَتُو) masterının kullanımının daha çok olduğunu ifade eder.³⁹⁷

Bu kelimeler *Belâgatü'l-kelime*'de şu iki âyet üzerinden karşılaştırılmıştır:

ثُمَّ لَنُنَزِّلَنَّ عَنْ كُلِّ شَيْعَةٍ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَنِ عِتِيًّا (٦٩)

“Sonra her gruptan, Rahmân'a karşı en çok âsi olanlar hangileri ise çekip çıkaracağız.”³⁹⁸

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلٰٓئِكَةُ أَوْ نَرَىٰ رَبَّنَا لَقَدْ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْا عُتُوًّا كَبِيرًا

“Bizim huzurumuza çıkarılacaklarını beklemeyenler, ‘Bize melekler gönderilmesi veya rabbimizi görmemiz gerekmez miydi?’ diyorlar. Gerçek şu ki onlar içlerinde derin bir kibir duygusuna sahipler, azgınlıkta sınır tanımıyorlar.”³⁹⁹

Burada ele alınan iki ifade de aynı fiilin birer masterlarıdır, ancak lafız itibariyle birbirinden farklıdır. Çünkü (عَتُو) ifadesinde ötre ve (و) harfi bulunurken (عَتِيَ) ifadesinde esre ve (ي) harfi mevcuttur. Ezherî'nin de (ö. 905/1499) ifade ettiği gibi (و) harfi (ي) harfinden, ötre de esreden daha ağırdır.⁴⁰⁰

İlk âyet Meryem sûresinde, ikincisi Furkan sûresinde geçmektedir. Sâmerî'ye göre isyan ve kibir açısından ikinci âyette bahsedilen kimselerin, birinci âyetten göre daha kötü ve daha ağır bir durumdadırlar. Kur'an, manadaki bu incelikten dolayı ikinci âyette lafız da ağır olan ifadeyi, ilk âyette de hafif olanını tercih etmiştir.⁴⁰¹ Sâmerî ikinci âyette bahsi geçenlerin, isyan, kibir ve inkârda daha ağır olmalarını da şu maddelerle açıklamıştır:

a. Bu âyette bahsi geçen kimseler, Allah'a kavuşmayı istemeyen insanlardır. Şu halde onlar, ahireti inkâr eden gayr-ı müslimlerdir.

b. Onlar iman etmek için meleklerin indirilmesini istediler. O halde bu kimseler inkâr açısından Furkan sûresinin yedinci âyetinde “Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi?”⁴⁰² diyen Kureyşlilerden daha kötüler. Çünkü

³⁹⁵ Râgıb el-İsfahânî, “atv”, 546.

³⁹⁶ Fîrûzâbâdî, “atâ”, 1309.

³⁹⁷ Sâmerî, *Belâgatü'l-kelime*, 64.

³⁹⁸ Meryem 19/69.

³⁹⁹ Furkân 25/21.

⁴⁰⁰ Hâlid b. Abdullah el-Ezherî, *Şerhu't-tasrîh 'al't-tevdîh*, thk. M. Bâsil, (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2006/1428), 2/718.

⁴⁰¹ Sâmerî, *Belâgatü'l-kelime*, 64.

⁴⁰² Furkân 25/7.

birden fazla meleğin indirilmesini istemelerinin yanı sıra bu meleklerin bizzat kendilerine gelerek peygamberi tasdik etmelerini talep etmektedirler.

c. Onlar, meleklerin indirilmemesi durumunda peygambere iman etmek için rablerini görmeyi istediler.

d. Kur'an, ikinci âyette bahsi geçenler için "içlerinde derin bir kibir duygusu" ifadesini kullanıp yaptıkları fiili, pekiştirerek söylemiş ve "kibir" kelimesiyle de vasıflamıştır. Buna karşın ilk âyette böyle bir kullanım bulunmamaktadır.

e. İlk âyette yapılan kibir ve haddi aşma durumu, âyette net olarak ifade edildiği gibi Cenâb-ı Hakk'a karşıdır. İkinci âyette ise umumî tutulmuştur. Allah'a karşı yapılan haddi aşmalar, O'na bir zarar vermez ve etki etmez. Dolayısıyla burada eser ve etki oluşturma açısından basit bir kibir ve hadsizlik söz konusudur. İnsanlara karşı yapılan kibir ve hadsizlik ise böyle olmaz. Çünkü etkisi ve eseri bulunur. Bu bakımdan daha ağır bir kibir ve hadsizlik meydana gelir. Bu nedenle Kur'an, kibir ve hadsizliğin basit olduğu yerde -lafız açısından- hafif bir ibare olan (عَتِيَ) kelimesini kullanmış, ağır olanında da (عُتِيَ) ibaresini tercih etmiştir.⁴⁰³

Ebû Hayyân (ö. 745/1344) Meryem sûresinde geçen ilk âyette (عَتِيَ) lafzının tercih edilmesini, âyet sonlarının uyumuna bağlamaktadır.⁴⁰⁴ Sâmerîrâî konuya bu açıdan değinse de bunu asıl neden olarak nitelendirmemiştir.⁴⁰⁵

Sâmerîrâî, kibirlenmek ve haddi aşmak manasındaki (عَتِيَ - عُتِيَ) kelimelerinin ifade ettikleri bu manaların, bulundukları bağlamda ne denli ağır olduklarıyla alakalı bir mercekten bakarak aradaki lafız farkını anlamaya çalışmıştır. Bu açıdan âyetlere ilişkin yapılan açıklamalara dayanılarak; ikinci âyetteki kibir ve hadsizliğin daha ağır olduğu anlaşılmaktadır. Kur'an burada lafız vasıfları itibarıyla daha ağır bir ifade kullanarak mana ile lafız arasında denge oluşturmuştur. Ancak ilk âyette durum bunun aksi olunca dile hafif gelen lafız tercih ederek bir denge oluşturmuş ve böylece iki âyette kullandığı lafızlarla, manadaki bu inceliklere işarette bulunmuştur.

3.3.2.2.2. Müştak İsimler

Müştak isim yukarıda açıklandığı üzere vasıf manası barındıran ve ism-i fâil veya ismi meful gibi mastardan türemiş kelimelerdir.⁴⁰⁶ Sâmerîrâî, *Belâgatü'l-kelime*'nin ibdâl konusunda iki müştak ismi incelemiştir. Onlar da şöyledir:

⁴⁰³ Sâmerîrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 64-65.

⁴⁰⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 6/451.

⁴⁰⁵ Sâmerîrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 64.

⁴⁰⁶ Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 1/365.

1. الْمُتَصَدِّقِينَ – الْمُتَصَدِّقِينَ

Belâgatü'l-kelime'de çoğul halleriyle incelenen ve “sadaka verenler, yardım edenler” gibi manalara gelen⁴⁰⁷ bu sözcükler (تَصَدَّقَ) fiilinin ism-i faildirler.

Sâmerrâi Kur'an'da bu kelimelerin lafız farkını şu âyetler üzerinden işlemiştir:

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَأَهْلْنَا الضَّرَّ وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُّزْجِيَةٍ فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ ﴿٨٨﴾

“Yûsuf’un huzuruna girdiklerinde ‘Ey Aziz! Bizi ve ailemizi kıtlık bastı ve biz, az bir bedel ile geldik. Yine de bize talebimizi karşılayacak kadar ver; bize bağışta da bulun. Şüphesiz Allah bağış yapanları mükâfatlandırır’ dediler”⁴⁰⁸

إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا

“Müslüman erkekler, müslüman kadınlar; mümin erkekler, mümin kadınlar; ibadet ile itaat eden erkekler, ibadet ile itaat eden kadınlar; özü sözü doğru erkekler, özü sözü doğru kadınlar; sabreden erkekler, sabreden kadınlar; gönlünü ibadete vermiş erkekler, gönlünü ibadete vermiş kadınlar; yardım yapan erkekler, yardım yapan kadınlar; oruç tutan erkekler, oruç tutan kadınlar; iffetlerini koruyan erkekler, iffetlerini koruyan kadınlar; Allah’ı çokça anan erkekler, çokça anan kadınlar; işte bunlar için Allah büyük bir ödül hazırlamıştır.”⁴⁰⁹

إِنَّ الْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعَفْ لَهُمْ وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ ﴿١٨﴾

“Karşılıksız yardım eden erkeklerle, karşılıksız yardım eden kadınlara ve Allah’a (O’nun muhtaç kullarına) güzel bir ödünç verenlere bu fazlasıyla ödenecektir. Ayrıca onlara pek değerli bir ödül de vardır.”⁴¹⁰

Kur’an, geçen ilk iki âyette (الْمُتَصَدِّقِينَ), üçüncü âyette de (الْمُتَصَدِّقِينَ) lafzını tercih etmiştir. İlk âyet Yûsuf, ikincisi Ahzâb ve üçüncüsü de Hadîd sûrelerinde zikredilmiştir. Üçüncü âyetteki (الْمُتَصَدِّقِينَ) kelimesinin aslı (الْمُتَصَدِّقِينَ) idi. Kelimedeki (ت) harfi (ص) harfine ibdâl edilip sonrasında diğer (ص) harfine idgâm edilmiştir.⁴¹¹

Sâmerrâi, Yûsuf sûresinde ibdâlin yapılmamasını şu nedenlere bağlamıştır:

a. (الْمُتَصَدِّقِينَ) ifadesinden önce (تَصَدَّقَ) kelimesi bulunuyor. Burada (ت) harfi açıkça kullanıldığı için devamında gelen lafızda da kullanılması uygun olmuştur.

b. Âyette Hz. Yûsuf’un kardeşleri, (وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا) ifadeleriyle kendisinden “çokça”

⁴⁰⁷ Fîrûzâbâdî, “sdk”, 900; Râgıb el-İsfahânî, “sdk”, 478.

⁴⁰⁸ Yûsuf 12/88.

⁴⁰⁹ Ahzâb 33/35.

⁴¹⁰ Hadîd 57/18.

⁴¹¹ Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-masûn*, 102/246-247.

yardımda bulunmasını değil sadece yardımda bulunmasını istemektedirler.

c. Âyetin sonunda (إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ) buyrularak Allah Teâlâ'nın sadaka veren kimselere, mükâfat verdiği ifade edilmiştir. Kur'an burada (الْمُتَصَدِّقِينَ) yerine (الْمُصَدِّقِينَ) kelimesini tercih etseydi çokça sadaka vermeyen kimse, mükâfat kapsamına girmeyecekti. Çünkü (الْمُصَدِّقِينَ) ifadesinde şeddeyle yapılan vurgu, manadaki kesrete delalet etmektedir. Fakat az ya da çok olsun her türlü sadaka mükâfat gördüğünden dolayı bu mana geçersizdir.⁴¹²

İkinci âyette bazı vasıflar sıralanmış ardından bu vasıflara sahip olan kimseler için af ve sevabın hazırlandığı ifade edilmiştir. Bunlardan biri incelediğimiz (الْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ) vasfıdır. Sâmerî, Kur'an'ın, buradaki sıfatları, lafızlarında değişiklik yapmadan zikrettiği için içlerindeki (الْمُتَصَدِّقِينَ) vasfını da aynı düzende kullanarak değişikliğe gitmediğini düşünmektedir.⁴¹³

Üçüncü âyette aslı (الْمُتَصَدِّقِينَ) olan kelime ibdâl ve idgâm işlemleri sonucu (الْمُصَدِّقِينَ) halinde kullanılmıştır. Sâmerî, (تَفْعُلُ) bâbında mübalağa durumunda buna delalet etmesi için ibdâl-idgâm işlemleriyle şeddenin kullanıldığını ifade etmektedir.⁴¹⁴ “İnfakta bulunmak” eylemi, Hadîd sûresinde defaatle zikredildiği için⁴¹⁵ burada (الْمُتَصَدِّقِينَ) ifadesinin kullanılması uygun olmayacaktır. Bu sebeple sadakada mübalağa anlamı taşıyan bir kelimenin kullanılması daha uygun düşecektir ki bu sebeple Kur'an burada (الْمُصَدِّقِينَ) lafzını kullanmıştır.⁴¹⁶

Bikâî (ö. 885/1480) Hadîd sûresi âyetinde (ت) harfi, ibdâl edilip (ص) harfine idgâm edilerek gizlenmiş ve bununla da sadakanın gizli olması gerektiğine dair işaret verilmiş olabileceğini düşünmektedir.⁴¹⁷ Diğer âyetlerde harf gizleme durumunun bulunmaması bu değerlendirmeyi zayıf kılabilir. Çünkü malum olduğu üzere sadakanın her zaman gizli olanı daha makbuldür.

Sâmerî, bu kelimenin manasındaki ince farklardan dolayı Kur'an'da muhtelif lafızlarla zikredildiğini düşünmektedir. Ona göre Kur'an-ı Kerîm, mübalağa anlamı içeren bir yerde lafız itibarıyla mübalağaya vurgu yapan bir ibare tercih ederek manadaki bu duruma işaretle bulunmakla beraber lafız-mana dengesini oluşturur. Ancak mübalağa anlamı bulunmamakla beraber -Yûsuf sûresi âyetinde olduğu gibi- kelimedeki ibdâl ve idgâm işlemlerini yapmaya engel nedenler de varsa Kur'an sözcüğün normal lafzını zikreder.

الْمُطَهَّرِينَ - الْمُتَطَهِّرِينَ

⁴¹² Sâmerî, *Belâgatü'l-kelime*, 47-48.

⁴¹³ Sâmerî, *Belâgatü'l-kelime*, 48.

⁴¹⁴ Sâmerî, *Belâgatü'l-kelime*, 44-46.

⁴¹⁵ Hadîd 18/7, 10-11, 18, 24.

⁴¹⁶ Sâmerî, *Belâgatü'l-kelime*, 49.

⁴¹⁷ Bikâî, *Nazmu'd-durer*, 19/283.

Zâhiri ve/veya manevi temizlik yapanlar anlamındaki⁴¹⁸ bu kelime, (تَطَهَّرَ) fiilinin ismi-i failidir. Bu kelime de çoğul sığasıyla incelenmiştir.

Sâmerrâî Kur'an'da bu iki lafzın farkını şu âyetler üzerinden incelemiştir:

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَأَعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ ﴿٢٢٢﴾

“Sana kadınların âdet dönemi hakkında soru soruyorlar. De ki: O sıkıntılı bir durumdur. Bu sebeple o günlerde kadınlardan ayrı durun, temizlenmedikçe onlarla cinsel ilişkiye girmeyin. İyice temizlendiklerinde onlara Allah’ın emrettiği şekilde yaklaşın. Allah çok tövbe edenleri sever ve içi dışı temiz olanları sever.”⁴¹⁹

وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِداً ضِرَاراً وَكُفْراً وَتَفْرِيقاً بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَإِرْصَاداً لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَلَيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَىٰ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٠٧﴾ لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَداً لِمَسْجِدٍ أُسِّسَ عَلَى النَّفْوَىٰ مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ

“Bir de şunlar var ki, zararlı fiiller gerçekleştirmek, inkârlarını pekiştirmek, müminlerin arasına tefrika sokmak ve daha önce Allah ve resulüne savaş açmış kişinin lehine fırsat kollamak üzere bir mescid yapmışlardır. Amacımız sadece iyi bir şey yapmaktı diye de yemin edecekler. Allah şahit, onlar kesinkes yalancılardır. Orada asla namaza durma! Daha ilk günden takva temeli üzerine kurulan mescid ise namaz kılman için elbette daha uygundur; burada gerçekten temizlenen adamlar vardır. Allah da çokça temizlenenleri sever”⁴²⁰

Kur'an Bakara sûresinde geçen ilk âyette (الْمُتَطَهِّرِينَ), Tevbe sûresinde geçen ikinci âyette ise (الْمُطَهَّرِينَ) ifadesini kullanmıştır.

İlk âyet kadınların özel hallerinden temizlenmelerini açıklamaktadır. Bu temizlik kadınlarda hayat boyu süren bir haldir. Dolayısıyla burada sürekli meydana gelen bir eylem söz konusudur. Kur'an-ı Kerim, manadaki bu detaya bir işaret olarak kelimeyi uzun halde kullanmıştır. Çünkü -yukarıda da ifade edildiği gibi- harfin fazlalığı mananın fazlalığına delalet etmektedir.

İkinci âyet ise her insanın sürekli yapması gereken bir temizliği konu edinmişse de bu, ilk âyetteki temizliğe göre daha az gerçekleşmektedir. Kur'an manadaki bu detaya bir uyum ve işaret mahiyetinde aslı (الْمُتَطَهِّرِينَ) olan kelimedeki (ت) harfini (ط) harfine ibdâl ettikten sonrasındaki harfe idgâm etmiştir.⁴²¹

Bunun yanı sıra ilk âyetteki temizlik hem kadınlar için hem de erkekler için geçerlidir.

⁴¹⁸ Râgıb el-İsfahânî, “thr”, 525.

⁴¹⁹ Bakara 2/222.

⁴²⁰ Tevbe 9/107-108.

⁴²¹ Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 53.

Çünkü kadınlar adetten temizlenmek ve abdest almakla sorumluyken erkekler de bu halde kadınlardan uzak durmakla sorumludur. Dolayısıyla buradaki fiil daha çoktur

Yine ikinci âyette kalple alakalı bir temizlikten bahsedilmektedir. Çünkü bu âyet, zararlı işler yapmak ve müslümanlar arasında ihtilaf oluşturmak için Kubâ mescidinin yakınında yeni bir mescit yapan nifak ehli hakkındadır.⁴²² Bu da onların kalplerinde bulunan kötülüğün bir göstergesiydi.⁴²³ Allah Teâlâ müslümanlara bu mescitten uzak durup Kubâ camisinde namaz kılmalarını emretmiştir. Ardından nifak ehline karşı bu cami de temizlenmeyi seven kimselerin bulunduğunu ve temizlikte mübalağa yapanları sevdiğini söylemiştir.⁴²⁴

Kur'an incelediğimiz bu kelimeyi ilk âyette bedenle alakalı bir temizlik için kullanmışken ikincisinde kalbî bir temizlik için kullanmıştır. Nitekim kalp temizliği de daha mühim olduğundan mübalağa ve itina gerektirir.⁴²⁵ (تَقْعُل) bâbında mübalağa anlamı da -önceki kelimeye olduğu gibi- ibdâl ve idgâm işleri sonucu oluşturulan şeddeyle ifade edilir. Dolayısıyla bu ikinci âyette (الْمُطَهَّرِينَ) tabiri uygun düşmüştür.

Sâmerrâî bu iki âyetteki lafız farkına bir de şöyle bir açıdan bakmıştır:

İlk âyet genel anlamda müslümanlarla ilgilidir. İkinci âyet ise Hz. Peygamber'in sahabeliyle alakalıdır. Sahabeler zâhiri veya kalbî temizlik açısından müslümanlar içindeki en kâmil insanlardır. Bu nedenle Kur'an mübalağa ifade eden (الْمُطَهَّرِينَ) kelimesini onlardan söz ederken kullanmıştır. Buna karşın ilk âyette bütün müslümanları kapsayan bir anlatım bulunduğu için diğer tabiri tercih etmiştir.⁴²⁶

(الْمُطَهَّرِينَ - الْمُتَطَهِّرِينَ) kelimeleri birçok açıdan bir önceki kelimelere benzediği için Sâmerrâî'nin iki yerde yaptığı değerlendirmesi de aynı minvalde olmuştur. Buna göre Kur'an, mübalağa anlamı içeren ikinci âyette lafız itibariyle mübalağaya vurgu yapan bir ibare tercih ederek manadaki bu duruma uygunluk sağlamıştır. İlk âyette zamansal olarak manası uzun bir vakte yayılan kelimeyi kullanırken lafız bakımından harfleri çok olan tabiri zikretmiştir. Böylece Kur'an-ı Kerîm mana ile lafız arasında hem denge sağlamış hem de manadaki bu inceliklere telmihte bulunmuştur.

⁴²² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-tenvîr*, 11/29; Âlûsî, *Ruhu'l-me'ânî*, 6/20; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/346.

⁴²³ Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 54.

⁴²⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an*, 4/211-212.

⁴²⁵ Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 54.

⁴²⁶ Sâmerrâî, *Belâgatü'l-kelime*, 54.

SONUÇ

Bu çalışma, çağdaş dilbilimci ve tefsir âlimi Fâdıl Salih es-Sâmerrâî'nin Kur'ân lafızlarına yönelik analiz yöntemlerini incelemek ve onun dilbilimsel yaklaşımlarını detaylı bir şekilde ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Sâmerrâî'nin Arap dili ve belâgat konularındaki derin vukufiyeti, Kur'ân'daki kelime tercihlerine yönelik özgün yorumları ve metne dair geliştirdiği analiz yöntemleri, çalışmada kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Müellifin *Belâgatü'l-kelime fi't-ta'bîri'l-Kur'ânî* adlı eserindeki tespitler doğrultusunda, zikir, hazif ve ibdâl kavramları çerçevesinde Kur'ân kelimeleri arasındaki ince anlam farklılıkları analiz edilmiştir.

Araştırma sonucunda, Sâmerrâî'nin Kur'ân lafızlarına yönelik analizlerinin yalnızca sözlük anlamlarıyla sınırlı olmadığı, kelimelerin bağlamsal işlevi, ses yapısı ve anlatım estetiği açısından da değerlendirdiği tespit edilmiştir. Müellif, Kur'ân'da belirli kelimelerin tekrar edilmesinin sadece anlamı aktarmakla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda ses estetiği, vurgu ve bağlamsal uyum gibi belâgî unsurlarla ilişkilendirildiğini ortaya koymuştur. Özellikle belirli kelimelerin farklı surelerde farklı bağlamlarda kullanılması, sadece semantik değil, pragmatik ve anlatım gücünü artıran bir fonksiyon taşımaktadır.

Sâmerrâî'nin hazif kavramına dair yaklaşımı da dikkate değerdir. Müellif, Kur'ân'daki eksiltme yöntemlerini, vurgu yapılmak istenen unsurların öne çıkarılması ve anlatımın güçlendirilmesi açısından değerlendirmiştir. Bu bağlamda, hazif yönteminin, metin içinde yalnızca kelime tasarrufu sağlamak için değil, anlam derinliğini artırmak için bilinçli bir şekilde kullanıldığı anlaşılmıştır. Kur'ân metninde belirli kelimelerin eksiltilmesi ya da düşürülmesi, bağlamın daha yoğun ve vurucu hale gelmesine katkı sağlamaktadır.

İbdâl konusunda ise, müellifin tespitleri fonetik değişimin ötesinde, anlam üzerinde güçlü etkiler oluşturan bir faktör olarak ele alınmaktadır. Özellikle تَضَرَّعَ - يَضَرَّعُونَ ، تَدَبَّرَ - يَدَّبَّرُوا gibi fiillerin farklı sûrelerde çeşitli şekillerde kullanılmasının, bağlamsal uyum ve anlatım gücünü artırmaya yönelik bilinçli tercihler olduğu tespit edilmiştir. Sâmerrâî'ye göre Kur'ân-ı Kerîm, mana merkezli bir lafız kullanımı benimsemiş, anlam derinliğine uygun olarak lafızlarda tasarruf yapmış ya da harf eksiltme gibi işlemlerle mana-lafız dengesini sağlamıştır.

Bu bulgular ışığında, Sâmerrâî'nin Kur'ân lafızlarına dair yaklaşımının klasik belâgat anlayışının ötesine geçtiği ve kelime tercihlerini derinlemesine analiz ederek, onların ses, bağlam ve anlam düzeyindeki işlevlerine vurgu yaptığı ortaya çıkmıştır. Çalışma, Sâmerrâî'nin metotlarını detaylı bir şekilde analiz ederek, onun Kur'ân lafızlarına yaklaşımındaki özgün yönleri belirginleştirmiştir. Müellifin, belâgat teorilerini ve dilbilimsel analiz yöntemlerini bir

araya getirerek, Kur'ân kelimeleri arasındaki ince farklılıkları açıklamaya yönelik geliştirdiği sistematik yaklaşım, çalışmanın en önemli katkılarından biridir.

Bu bağlamda çalışmanın literatüre katkıları şu şekilde özetlenebilir: Kur'ân'daki lafız tercihleri bağlamında Sâmerî'nin analizlerinin detaylandırılması, tefsir ve dilbilim çalışmaları açısından yeni bakış açıları sunmaktadır. Klasik belâgat eserlerinde genel olarak ele alınan ancak detaylandırılmayan zikir, hazif ve ibdâl yöntemleri, bu çalışmada Sâmerî'nin bakış açısıyla açıklanarak literatüre özgün bir katkı sunmuştur. Sâmerî'nin akademik mirasının ülkemizin akademik literatürüne kazandırılması, onun eserlerinin Arap dili ve belâgat çalışmaları bağlamında daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Her akademik çalışmada olduğu gibi, bu araştırmanın da bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Araştırma, yalnızca Sâmerî'nin *Belâgatü'l-kelime* adlı eserine odaklanmıştır. Farklı eserleri ve diğer dilbilimcilerin görüşleriyle karşılaştırmalı bir analiz yapılması, daha kapsamlı sonuçlara ulaşılmasını sağlayabilir. Çalışma, belirli kavramlarla sınırlandırılmış olup, Kur'ân'daki diğer dilbilimsel yöntemler (örn. terkip, cinas, teşbih gibi belâgat unsurları) kapsam dışında bırakılmıştır. Bu sınırlılıklar göz önüne alındığında, gelecek çalışmalarda daha geniş bir bağlamda Sâmerî'nin diğer eserleri ve klasik belâgat anlayışıyla karşılaştırmalı bir analiz yapılması önerilmektedir.

Gelecek araştırmalar açısından, Sâmerî'nin diğer eserleri üzerine kapsamlı çalışmalar yapılmalı ve bu eserler ülkemizin akademik literatürüne kazandırılmalıdır. Kur'ân'daki diğer belâgat unsurlarını ele alan çalışmalarla Sâmerî'nin yaklaşımı karşılaştırılmalı ve metodolojisinin özgün yönleri detaylandırılmalıdır. Müellifin tespit ettiği dilsel ve belâgat unsurları, modern dilbilim ve anlambilim teorileri çerçevesinde yeniden değerlendirilerek, çağdaş dilbilim yaklaşımlarına nasıl bir katkı sunduğu araştırılmalıdır.

Sonuç olarak, bu çalışma, Sâmerî'nin Kur'ân lafızlarına yönelik analizlerini detaylandırarak, onun yöntemlerinin Arap dili ve belâgat çalışmalarına sunduğu katkıları ortaya koymuştur. Müellifin geliştirdiği yaklaşımlar, Kur'ân'ın lafız seçimlerinin yalnızca semantik değil, aynı zamanda fonetik, yapısal ve retorik bir bütünlük içinde ele alınması gerektiğini göstermektedir. Bu çerçevede, Sâmerî'nin ilmî mirasının daha geniş akademik çevrelerde tanıtılması, onun eserleri üzerine yeni çalışmalar yapılması ve Kur'ân'ın lafızlarına dair derinlemesine analizlerin sürdürülmesi, İslâmî ilimler alanında önemli bir katkı sunacaktır.

Sonuç olarak, Sâmerî'nin yaptığı tespitler, Kur'ân-ı Kerîm'in her bir lafzının ve harfinin hikmet ve belâgatle seçilmiş olduğunu bir kez daha tasdik etmektedir. Onun çalışmaları, Kur'an lafızlarındaki incelikleri anlamada ve açıklamada yeni perspektifler sunarken, klasik tefsir ve dil çalışmalarına da önemli katkılarda bulunmaktadır. Bu bağlamda,

Sâmerrâî'nin eserlerine yönelik daha fazla akademik çalışma yapılması ve bu birikimin ülkemizdeki literatüre kazandırılması, ilmî mirasımız açısından büyük bir önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Âlûsî, Şehâbeddin Mahmud. *Ruhu'l-me'ânî fî tefsîr'l-Kur'ani'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*. nşr. Ali Abdülbari Atiyye 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1. Basım, 1194/1415.
- Bağcı, Ali. Arap Belâgatında Muktezâ-yı Hâl, Ankara: İlahiyat yayınları, 1. Basım 2024.
- Begavî, Hüseyin b. Mesûd. *Me'âlimu'l-tenzîl*, thk. M Abdullah en-Nemr vd. 8 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe, 1. Basım, 1997/1417.
- Bikâî, İbrahim b. Ömer, *Nazmu'd-durer fî tenâsubi'l-âyâtî ve's-suver*, 23 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitabi'l-İslâmî, 1. Basım, 1980/1400.
- Birişik, Abdülhamit. *Kıraat İlmi ve Tarihi*, Bursa: İnsan Yayınları, 1. Basım 2018.
- Binâu'l-ef'âl*, thk. İbrahim Aydemir vd. 1 Cilt. İstanbul: el-Mektebeu'l-Hâşimiyye, 1. Basım, 2010.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 3. Basım, 1407/1987.
- Cârim, Ali ve Emin Mustafa. *en-Nahvu'l-vâdîh fî kavâidi'l-lugati'l-Arabiyye*, 1 Cilt. Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyyetü's-Suûdiyye, 1. Basım, 2010/1431.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *Tacü'l-luga ve sıhâhu'l-'Arabiyye*, nşr, Halil Me'mûn Şeyhâ, 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 3. Basım, 2008/1429.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Meali*. Erişim 07 Kasım 2023, <https://kuran.diyanet.gov.tr/>
- Dusûkî, Muhammed b. Ahmed. *Hâşiyetu'd-dusûkî 'âlâ şerhi ümmü'l-berâhîn*, nşr. Sâlim Şemseddin, 1 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-Asriyye, 1. Basım, 1435/2014.
- Ebüssuûd, Muhammed b. Muhammed. *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, nşr. Abdullatif Abdurrahman, 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1. Basım, 1999.
- Ebû Hayyan, Muhammed b. Yusuf el-Endelusî. *el-Bahru'l-muhîr fî't-tefsîr*, thk. Adil Ahmed vd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1. Basım 2001/1422.
- Ezherî, Hâlid b. Abdullah. *Şerhu't-tasrîh 'al't-tevdîh*, thk. M. Bâsil 'Uyunu's-Sûd, 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1. Basım, 2006/1428.
- Fâdıl Salih Sâmerî, "Ulemâ Mubdi'ün" (Görüşmecî: Câsim el-Mutavva', Video Kaydı, Görüşme 14 Mart 2010). https://youtu.be/hQ9pX0wZ_Ac?si=9n09kOX16OIU08MH [Erişim: 12.01.2024].
- Fîrûzâbâdî, Mecduddin Muhammed. *el-Kâmûsu'l-Muhîr*, thk, Muhammed Ne'im el-'Arkasûsî, 1 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 8. Basım, 1426/2005.
- Gırnatî, Ahmed b. İbrahim b. Zübeyr. *Milakü't-te'vîl el-kâti' bizevi'l-ilhâdi ve't-ta'tîl fî tevcîhi'l-müteşabihi min âyi'l-Kur'an*, nşr. Abdulğani Muhammed Ali el-Fâsî, 1 Cilt.

- Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, ts.
- Güler, İsmail, (ed.). *İslam Medeniyetinde Dil Bilimleri*. İstanbul: İsam Yayınları, 2014.
- Hudeysî, Behçet Abdülgafûr. *el-Kasîdetü'l-İslâmiyye ve şu'arâuhe'l-mu'âsirûn fî'l-Irak*, 1 Cilt. Birleşik Arap Emirlikleri: y.y., 1. Basım, 1423/2002.
- İbn Aşûr, M. Tahir b. Muhammed. *Tahrîru'l-ma'na's-sedîd ve tenvîru'l-akli'l-cedîd min kitabi'l-mecîd*, 30 Cilt. Tunus: Dâru't-Tunusiyye, 1. Basım, 1404/1984.
- İbn Atiyye, Muhammed Abdülhak el-Endelüsî. *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-kitabi'l-azîz*, thk. Abdullah b. İbrahim Ensarî vd. 10 Cilt. Katar: Vuzâretu'l-Evkâf, 1. Basım, 2007/1427.
- İbn el-Cezerî, Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fî'l-kıraâtî'l-aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ', 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1. Basım, ts.
- İbn. Cüzey, Muhammed b. Ahmed. *et-Teshîl lî ûlûmi'l-tenzîl*, thk. Dr. Abdullah el-Hâlidî, 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1. Basım, 1995-1416.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsilî. *el-Hasâis*, nşr. Dr. M. Ali Neccâr 1. Cilt. Kahire: el-Mektebeu'l-Mısriyye, 1. Basım, 1952/1371.
- İbnü'l-Fâris, Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris. *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, thk. Abdüsselam Harun, 1. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1. Basım, 1399/1979.
- İbn. Hişam, Cemâleddin b. Yusuf el-Ensârî. *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârîb*, nşr. Dr. Mâzin el-Mübarek - M. Ali Hamdullah 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1. Basım, 1405/1985.
- İbn Kesîr, İsmail b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'ani'l-azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed Selâme, 8 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe, 1. Basım, 1999/1420.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukerrem. *Lisânü'l-Arab*, nşr. Emin M. Abdulvehhâb – M. Sadık el-Ubeydî, 18 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, 2. Basım, 1417/1997.
- İbn Vesîk, İbrahim b. Muhammed el-Endelusî. *Resmu'l-mushaf*, thk. Ahmed b. İsmâil, 1 Cilt. Semnûd, Mektebetü İbn Abbas, 1. Basım, 1432/2011.
- İbn. Zencele, Abdurrahman b. Muhammed. *Huccetu'l-kıraât*, thk. Dr. Said el-Afkânî, 1 Cilt. Beyrut: Müssestü'r-Risâle, 1: Basım, 1402/1982.
- İbrahim Mustafa vd. *el-Mu'cemu'l-vesît*, 1 Cilt. Kahire: Mecmeu'l-luğa'l-arabiyye, 1. Basım, 1972/1392.
- İzzeddin Zencânî, İbrahim b. Abdulvahap. *Tasrifu'l-izzî*, thk. İbrahim Aydemir vd. 1 Cilt. İstanbul: el-Mektebeu'l-Hâşimiyye, 1. Basım, 2010/1431.
- Kirmânî, Mahmud b. Hamza. *el-Burhân fî tevcihi müteşâbihi'l-Kur'an*, thk. Abdülkadir Ahmed el-Atâ, 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1406/1986.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed Ebû Abdullah. *el-Câmi' lî ahkâmi'l-Kur'an*, nşr. Arafât el-

- ‘Aşâ, 10 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1. Basım, 1414/1993.
- Mârîğnî, İbrahim b. Ahmed. *Tâliü’l-büşrâ ‘alâ’l-akidetü’s-suğrâ*, nşr, Nizâr Hammâdî, 1 Cilt. Kuveyt: Dâru’d-Diyâ, 1. Basım, 1433/2012).
- Matba‘î, Hamîd. *Mevsû’tü a’lâmi’l-Irak fî’l-karni’l-‘işrîn*, 1 Cilt. Bağdat: Dâru’s-Şuûni’s-Sekâfe, 1. Basım, 1416/1995.
- Mâverdi, Ebü’l-Hasan Ali b. Muhammed. *en-Nüket ve’l-‘uyûn*, thk. Seyyid b. Abdülmaksûd, 7 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1. Basım, ts.
- Molla Cami, Nureddin Abdurrahman b. Ahmed. *el-Fevâidü’d-diyâiyye fî şerhi’l-kâfiye*, nşr. Hâşimî Yayınevi Çalışma Heyeti, 1 Cilt. İstanbul: el-Mektebetü’l-Hâşimiyye, 1. Basım 2018/1438.
- Molla Ali el-Kârî, Ali b. Sultan. *el-Minehu’l-fikriyye fî şerhi’l-mukaddimeti’l-cezeriyye*, thk. Usâme Atayâ, 1 Cilt. Dimeşk: Dâru’l-Gavsânî, 1. Basım, 2012/1433.
- Murâdî, Ebû Muhammed Hasan b. Kasım. *el-Cenâ’d-dânî fî hurûfi’l-me‘ânî*, thk. Fahreddin Kabâve ve M. Nedim Fâdıl, 1 Cilt. Beyrut: Dâru’l-kutubi’l-ilmiyye, 1. Basım 1992/1413.
- Râgıb el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed. *Müfredatu elfâzu’l-Kur’an*, thk. Safvân Dâvûdî, 1 Cilt. Dimeşk: Dâru’l-Kalem, 2. Basım, 2006/1423.
- Sâbûnî, Muhammed b. Ali. *Safvetu’t-Tefâsîr*, 3 Cilt. Kahire, Dâru’s-Sabunî, 1. Basım, 1997/1417.
- Sâmerrâî, Fâdıl Salih. *Lemesât beyânîyye fî nusûs mine’t-tenzîl*, 2 Cilt. Ammân: Dâru Ammâr, 2. Basım, 1423/2003.
-, *‘Alâ tarîki’t-tefsîri’l-beyânî*, 4. Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2. Basım, 1438/2017.
-, *Es’ile beyânîyye fî’l-Kur’ânî’l-Kerîm*, 1 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2. Basım, 1434/2013.
-, *et-Ta‘bîrî’l-Kur’ânî*, 1. Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2. Basım, 1439/2018.
-, *Belâgatü’l-kelime fi’t-ta‘bîri’l-Kur’ânî*, 1 Cilt. Ammân: Dâru Ammâr, 2. Basım 1434/2013.
-, *Esrârü’l-beyân fi’t-ta‘bîri’l-Kur’ânî*,
<https://elibrary.mediun.edu.my/books/SDL1341.pdf> [Erişim, 17.09.2024].
-, *et-Tenâsüb beyne’s-suver fi’l-müftetehi ve’l-havâtîm*, 1. Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2. Basım, 1437/2016.
-, *Min esrâri’l-beyânî’l-Kur’ânî*, 1 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2. Basım, 1440/2019.
-, *Murâ‘âtü’l-makâm fi’t-ta‘bîri’l-Kur’ânî*, 1 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2. Basım, 1440/2019.

-, *el-Cümletü'l-Arabiyye telîfuhâ ve aksâmühâ*, 1 Cilt. Amman: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1422/2007.
-, *el-Cümletü'l-Arabiyyetu ve'l-ma'nâ*, 1 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 1421/2000.
-, *Meâni'n-nahv*, 4 Cilt. Amman: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1420/2000.
-, *Tahkîkât Nahviyye*, 1 Cilt. Amman: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1421/2001.
-, *İbn Cinnî en-Nahavî*, 1 Cilt. Bağdat: Dâru'n-Nezîr, 1. Basım, 1389/1969.
-, *Kabesât mine'l-beyânî'l-Kur'ânî*, 1 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 1434/2013.
-, *ed-Dirâsetü'n-nahviyye ve'l-lüğaviyye 'inde'z-Zemahşerî*, 1 Cilt. Bağdat: Dâru'n-Nezîr, 1. Basım, 1390/1971.
-, *Ebu'l-Berekât b. Enbârî ve dirâsâtühü'n-Nahviyye*, 1 Cilt. Bağdat: Dâru'r-Risale, 1. Basım, 1395/1975.
-, *Meâni'l-ebniye fi'l-Arabiyye*, 1 Cilt. Ammân: Dâru Ammâr, 1. Basım, 1428/2007.
-, *Nidâu'r-rûh*, 1 Cilt. Bağdat: Mektebü'l-Kudüs, 1. Basım, ts.
-, *Nubuvvetu Muhammed mine's-şekki ile'l-yakîn*, 1 Cilt. Ammân: Dâru Ammâr, 1. Basım, 1431/2010.
- Sâmerrâî, Fâdıl Salih. "Fâdıl es-Sâmerrâî" (Görüşmecî: Ali el-İrakî, Video Kaydı, Görüşme 4 Haziran 2024). <https://www.youtube.com/watch?v=fZND-PmcZOA&t=92s> [Erişim: 01.10.2024].
- Sâmerrâî, Fâdıl Salih. "Eb'âd Ma'rifiyye" (Resul Hızır ez-Zebûn, Video Kaydı, Görüşme 3 Aralık 2022). <https://youtu.be/sm8fxvIwKvA?si=aMLML1vUSyevJNMF> [Erişim: 01.10.2024].
- Sâmerrâî, Fâdıl Salih, "Lemesât Beyânîyye" (Görüşmecî: Dr. M. Halid, Video Kaydı, Görüşme 30 Ağustos 2021). https://youtu.be/oZ6JCV2rZ_M?si=BxolPO2RSoo4G0v5 [Erişim: 12.02.2024].
- Sarı, Mehmet Ali. "Âsım b. Behdele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/475. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Sarı, Mevlüt. *el-Mevârid / Arapça-Türkçe Sözlük*, 1 Cilt. İstanbul: İpek Yayınları, 1. Basım, 1982.
- Semîn el-Halebî, Ahmed b. Yusuf. *ed-Durru'l-Masûn fî 'ulumi'l-kitabi'l-meknûn*, thk. Dr. Ahmed el-Harrât, 11 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1. Basım, 1985-1406.
- Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Hem'u'l-hevâmi' fî şerhi cem'i'l-cevâmi'*, thk. Abdülhamid Hendâvî, 3 Cilt. Mısır, el-Mektebetu't-Tevfikiyye, 1. Basım, ts.
- Taberî, Muhammed B. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân fî tefsîr'l-Kur'ân*, thk. Mahmud Muhammed

- Şakir, 24 Cilt. Beyrut: Müessesü'r-Risale, 1. Basım, 2000/1420.
- Teftâzânî, Ömer b. Mesud. *Şerhu tasrifu'l-izzî*, thk. M. Câsim el-Muhammed, 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Minhac, 1. Basım, 2011/1432.
- Tehânevî, Muhammed b. Ali. *Keşşâfû ıstılâhâtî'l-fünûn ve'l-ulûm*, thk. Dr. Ali Dehrûc, 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1. Basım, 1416/1996.
- Yaman, Ahmet. "Zihâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/387-390. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Yakut el-Hamevî, Şihâbuddin Yakut b. Abdullah. *Mu'cemu'l-buldân*, 5 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 2 Basım, 1995/1415.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Peygamber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/257-262. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed. *Ma'rifetü'l-kurâ'i-kibâr 'al't-tabakât ve'l-a'sâr*, thk. Beşşâr Avvâd Maruf vd. 2 Cilt. Beyrut: Müessesü'r-Risale, 1. Basım, 1983/1404.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki't-tenzîl ve 'uyuni'l-ekâvîl ve vucûhi't-te'vîl*, nşr. Halil Me'mûn Şeyhâ, 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1. Basım, 2009/1430.
-, *Esâsu'l-belâga*, thk. M. Bâsil 'Uyunu's-Sûd, 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1 Basım, 1419/1998.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı ve Soyadı: Harun TANIR

Doğum Yeri:

Doğum Yılı:

Medeni Hali:

Eğitim:

2011-2016 Câmîatü'l-Ulûmi'l-İslâmiyye / Ürdün

2022 Lisans / İnönü Üniversitesi

2025 Yüksek Lisans / Amasya Üniversitesi

Yabancı Dil

Arapça (YDS: 95)

İş Deneyimi:

2016-2017 Özel Arap Dili Dersleri

2017-2025 Editörlük, Telif, Tercüme, Tedrisat, Tahkik, Tashih.